

kvartalni monitor

EKONOMSKIH TRENDOVA I POLITIKA U SRBIJI

Broj 23 • oktobar–decembar 2010

Beograd, mart 2011

IZDAVAČ

Fond za razvoj ekonomske nauke (FREN)
Kamenička 6, Beograd
Tel/Fax: 011 3021 069
E-mail: office@fren.org.rs
http://www.fren.org.rs

BILTEN IZLAZI KVARTALNO

REDAKCIJSKI SAVET

Mihail Arandarenko (odgovorno lice Izdavača)
Jurij Bajec
Pavle Petrović
Branko Urošević
Boško Živković

REDAKCIJA

Pavle Petrović (glavni i odgovorni urednik)
Milojko Arsić
Sonja Avlijaš
Danko Brčerević
Vuk Đoković
Mirjana Gligorić
Maja Jandrić
Srđan Kokotović
Duško Vasiljević
Katarina Bojić (izvršni urednik)

SARADNICI U OVOM BROJU

Ivan Kalafatić
Tatjana Karaulac
Aleksa Nenadović
Saša Ranđelović
Svetozar Tanasković

LEKTURA

Anka Jakšić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Stefan Ignjatović

SLOG I PRELOM

Maja Tomić

OBLIKOVANJE KORICA

Nikola Drinčić

ŠTAMPARIJA

Alta Nova

TIRAŽ

550 primeraka

© 2008 Kori Udovički

Štampanje ove publikacije omogućio je američki narod putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). FREN je u potpunosti odgovoran za sadržaj ove publikacije, koji ne mora nužno odražavati stavove USAID-a ili Vlade SAD.

Podaci objavljeni u ovoj publikaciji mogu se slobodno koristiti i reprodukovati bez prethodne pismene dozvole nosioca autorskih prava, ali je prilikom njihovog korišćenja obavezno navođenje izvora.

Sadržaj

Uvodnik

TRENDOVI 5

1. Pregled

Izabrani pokazatelji: tabelarni pregled 7

2. Privredna aktivnost

Privredna aktivnost se u 2010. oporavljala posle krize – rast BDP-a iznosi oko 1,8% nakon pada u 2009. od 3,1% 10

3. Zaposlenost i zarade

Zaposleno svega 47% populacije radnog uzrasta; stopa nezaposlenosti 20% – od januara do oktobra nezaposlenost nije rasla 16

4. Platni bilans i spoljna trgovina

Tekući deficit platnog bilansa u 2010. bio 7% BDP-a, ali usled niskih kapitalnih priliva postojale su teškoće u njegovom finansiranju – krajem godine preokret; izvoz i uvoz ubrzavaju rast 21

5. Cene i devizni kurs

Inflacija u 2010. bila 10,3% – probila koridor NBS; dinar nominalno i realno apresira 28

6. Fiskalni tokovi i politika

Fiskalni deficit od 4,4% BDP-a manji od očekivanog – u Q4 blagi rast prihoda i stagnacija rashoda budžeta; javni dug zabrinjava – na kraju godine premašio 40% BDP-a 33

7. Monetarni tokovi i politika

Oporavak bankarskih plasmana privredi i stanovništvu – smanjuje se učešće subvencionisanih kredita u ukupnim – zabrinjava rast nenaplativih kredita kod pravnih lica; NBS nastavlja da povećava referentnu kamatnu stopu kao odgovor na rastuću inflaciju 44

8. Finansijska tržišta

U Q4 povećana aktivnost na Beogradskoj berzi uz rast indeksa berze i prinosa obveznica stare devizne štednje; prinosi trezorskih zapisa nastavili da rastu 51

9. Međunarodno okruženje

Svetski trendovi su visoka nezaposlenost i ubrzanja inflacije – posebno zabrinjava rast cena hrane; raste broj ljudi ispod granice ekstremnog siromaštva 54

POD LUPOM

Pod lupom 1:

Analiza efekata Predloga zakona o socijalnoj zaštiti na raspodelu dohotka i siromaštvo u Srbiji 56

Mihail Arandarenko, Sonja Avlijaš, Saša Randelović, Marko Vladislavljević, Jelena Žarković-Rakić

U 2011. godini očekuje se usvajanje novog Zakona o socijalnoj zaštiti, kojim se značajno menjaju uslovi za sticanje materijalnog obezbeđenja porodice (MOP), kao osnovnog instrumenta socijalne pomoći. Ex-ante mikro-simulaciona analiza kroz SRMOD, prvi srpski mikro-simulacioni model poreza i socijalnih davanja, pokazuje da će predviđene promene u zakonodavstvu dovesti do povećanja broja domaćinstava sa najnižim primanjima koja ostvaruju prava na MOP za 18,4%, dok će prosečan iznos MOP-a koji im se isplaćuje biti uvećan za oko 10,6%. To znači da će novi Zakon u određenoj meri poboljšati targetiranost novčane socijalne pomoći, kao i njene kapacitete da odgovori na potrebe najugroženijih članova društva, dok problem niskog obuhvata ostaje izazov.

Pod lupom 2:

Naplata i raspodela poreza na zarade u Srbiji: pogled unapred 64

Nikola Altiparmakov

Postojeći sistem naplate poreza i doprinosa na zarade predstavlja značajno administrativno opterećenje za privredna društva u Srbiji jer zahteva da poslodavci vrše odgovarajuću raspodelu javnih prihoda. Takođe, postojeći sistem je imanentno regresivan pri raspodeli poreskih prihoda – na štetu nerazvijenih opština. U ovome radu prikazuje se nacrt automatizovanog sistema za raspodelu poreza na zarade koji bi otklonio postojeće administrativno opterećenje za poslodavce i eliminisao postojeću regresivnost pri raspodeli poreskih prihoda – pri čemu bi se prihodi ispodprosečno razvijenih opština povećali za oko 10% u proseku.

Pod lupom 3:

Analiza i predlog izmene kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda za borbu protiv side, tuberkuloze i malarije 71

Aleksa Nenadović

Ovaj rad predstavlja analizu trenutnih kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda a posebna pažnja je posvećena kriterijumima koji se odnose na zemlje sa srednje-višim dohotkom, za koje kriterijumi eligibilnosti nisu odgovarajući, što može imati negativne posledice po borbu protiv HIV/AIDS-a na globalnom nivou. Nakon iznošenja argumenata koji upućuju na to da je neophodno da Globalni fond ostane prisutan u mnogim zemljama sa srednje-višim dohotkom, izložen je predlog izmene postojećih kriterijuma eligibilnost.

Analitičke i notacijske konvencije

Vrednosti

Podatke dajemo u valuti u kojoj se bitni ekonomski procesi najbolje odražavaju, bez obzira na to u kojoj valuti je podatak objavljen ili koja valuta je zvanično u upotrebi u transakcijama koje se opisuju. Na primer: *bilans plaćanja Srbije* dajemo u evrima, jer se najveći deo tokova u spoljnoekonomskim transakcijama Srbije vrednuje u evrima i jer je taj izraz najbliži realnom merenju tokova. Drugačiji primer: *analizu kreditne aktivnosti banaka* dajemo u evrima jer ih bankarski sektor u najvećoj meri indeksira u evrima, ali je kreditna aktivnost banaka u *monetarnom pregledu Srbije* data u dinarima, jer je cilj analize monetarnog pregleda objašnjavanje generacije dinarskih agregata.

Definicije agregata i indeksa

Ukoliko se domaća upotreba definicija razlikuje od međunarodne konvencije, nastojimo da, gde god je to moguće, koristimo međunarodne definicije radi međunarodne uporedivosti.

12-mesečni indeksi kretanja – Poređenje u odnosu na isti period prethodne godine obaveštava o procesu tako što apsorbuje efekat svih sezonskih varijacija koje se dogode u prethodnoj godini, naročito same sezone koja se posmatra, a podiže meru promene na godišnji nivo. (Skloniji smo upotrebi ovog indeksa – stope rasta – nego što je to kod nas praksa).

Nova privreda – Privredni subjekti nastali pod privatnom inicijativom.

Tokovi – Tokovi se izvode kao promena stanja između dva perioda (u monetarnim računima izvorni podaci su stanja).

Tradicionalna privreda – Privredni subjekti koji su – sada, ili nekad –, bili društvena ili državna preduzeća.

Notacija

12-m – indeks ili rast u odnosu na 12 meseci ranije ili u odnosu na isti period prethodne godine. Pravilan pravopisni oblik dvanaestomesečni, zamenjujemo sa 12-m zbog ekonomičnosti pisanja.

H – primarni novac

Kumulativ – upotrebljavamo u dva konteksta: (1) kretanje neke veličine u više perioda u okviru jedne godine, pri čemu se u svakom narednom periodu dodaje i tok iz prethodnog perioda i (2) kod cena i deviznog kursa kumulativ predstavlja odnos posmatranog perioda i decembra prethodne godine.

IMC – indeks maloprodajnih cena

IIP – indeks cena proizvođača industrijskih proizvoda

ITŽ – indeks troškova života

M1 – gotov novac u opticaju i depoziti po viđenju.

M2 dinarski – gotov novac u opticaju, depoziti po viđenju i oročeni dinarski depoziti (u skladu s definicijom MMF-a; isto što i M2 u prihvaćenoj ekonomskoj metodologiji u Srbiji).

M2 – gotov novac u opticaju, depoziti po viđenju, oročeni dinarski depoziti i devizni depoziti (u skladu s definicijom MMF-a; isto što i M3 u prihvaćenoj ekonomskoj metodologiji u Srbiji).

NDA – neto domaća aktiva

NSA – neto strana aktiva (aktiva koja je obaveza nerezidentnog lica)

Skraćenice

BDP – bruto domaći proizvod

BDV – bruto dodata vrednost

ECB – Evropska centralna banka

EPS – Elektroprivreda Srbije

EU – Evropska Unija

JIE – jugoistočna Evropa

FED – Američka centralna banka (Federal Reserve System)

FZR – Fond za razvoj Republike Srbije

MAT – Makroekonomske analize i trendovi, časopis Ekonomskog Instituta u Beogradu

MMF – Međunarodni monetarni fond

MSP – mala i srednja preduzeća

NBS – Narodna banka Srbije

NZS – Nacionalna služba za zapošljavanje

OECD – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

PDV – porez na dodatu vrednost

QM – Kvartalni monitor

Q1, Q2, Q3, Q4 – kvartali: 1. 2. 3. i 4.

RZS – Republički zavod za statistiku Srbije

SDI – strane direktne investicije

SDŠ – stara devizna štednja

SMTK – Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija

ZZP – Zajam za preporod Srbije

Uvodnik

Srbija se suočava sa značajnom ekonomskom i političkom neizvesnošću, koja lako može da sklizne u vrtlog ekonomske nestabilnosti. Inflacija je visoka, a istovremeno postoje snažni pritisci da se znatno povećaju plate u javnom sektoru, a time i penzije. Prethodno bi moglo dovesti do spirale rasta cena i plata, i verovatno do neodrživog povećanja javnog duga. Međunarodni trendovi nam ne idu naruku: cene hrane i energije snažno rastu i to vrši dodatni pritisak na inflaciju kod nas, i koči ekonomski oporavak. S druge strane, oslabljena je Vlada, a zemlja ulazi u predizbornu kampanju. Ovakav ambijent je pogodan za nerealne, kratkovide zahteve za povećanje javne potrošnje, koji ne vode računa o širim posledicama.

Stoga ekonomska politika u 2011. mora da bude konzervativnija, opreznija nego inače. Pre svega Vlada ne sme da dopusti povećanje javne potrošnje preko nivoa koji je predviđen u budžetu. Važnu, ako ne i presudnu ulogu da se ova politika i ostvari predstavljao bi novi ugovor sa Međunarodnim monetarnim fondom (MMF). Ugovor bi bio garancija da privreda neće da sklizne u nestabilnost, što je posebno važno za međunarodni kredibilitet Srbije, odnosno za strane a i domaće investitore. Zaključenjem dvogodišnjeg ugovora Srbija bi, uz pomoć MMF-a, lakše prošla kroz burno i neizvesno vreme oko izbora, i međunarodnih ekonomskih poremećaja.

Inflacija u Srbiji je još uvek visoka (11,2%) – najviša u regionu, i verovatno se neće smanjivati do sredine godine. U ovakvim uslovima teško da će Narodna banka Srbije ostvariti i gornju granicu svog cilja: 6% inflacije na kraju 2011. godine. Naime, već će prva polovina godine „pojести” 5,5% od prethodno postavljenog cilja. Ipak, ima i nekih dobrih naznaka – „tržišna inflacija” je (kada se isključe spoljni uticaji rasta cena hrane, energije i sl.) u poslednja tri meseca počela da pada, iako je još uvek značajna: 6% na godišnjem nivou. Ovo važi i za januarsku inflaciju koja je visoka, pre svega zbog rasta cena hrane i nafte. Posmatrano na širem planu, postoje rizici da inflacija bude i dalje visoka u ovoj godini, a tome može da doprinese i dalji rast cena hrane i nafte u svetu. Stoga u ovako „rovitaj” situaciji značajnije povećanje plata u javnom sektoru, kao i penzija, podstaklo bi novi talas inflacije.

Sadašnji visok rast cena hrane u svetu odraz je dugoročnog trenda, i Srbija treba da računa na to. U januaru 2011, cene hrane su na globalnom nivou premašile prethodni rekordni nivo iz juna 2008. godine – dok je njihov pad u međuvremenu bio rezultat kratkoročnog efekta privredne krize. Svetska tražnja za hranom je trajno porasla – mnogoljudne zemlje, kao Kina i Indija, ostvarile su ogroman privredni rast od početka tržišnih reformi. Privreda Kine je od 1978. porasla približno dvadeset puta, a Indije četiri puta od 1991. godine. Srbija se pridružuje svetskom trendu porasta cena hrane – brži rast tih cena započeo je u drugoj polovini prošle, i nastavlja se u januaru ove godine. Cene hrane su u tom periodu skoro duplo brže rasle od ostalih cena. Skuplji prehrambeni proizvodi u odnosu na ostale – trajno pogoršavaju položaj siromašnijih slojeva stanovništva zbog većeg učešća hrane u njihovoj potrošnji. Kod 10% najsiromašnijih u Srbiji učešće izdataka za hranu iznosi oko 55%, dok je prosečno učešće tih izdataka 41%. Zbog toga bi ove godine eventualne uštede u budžetu trebalo da se iskoriste za pomoć najugroženijim, dok u sledećim godinama ta pomoć treba da bude deo socijalne politike.

Obuzdavanje inflacije i kontrola javne potrošnje stvara povoljno okruženje za zdrav oporavak srpske privrede, vođen izvozom i povećanjem domaće štednje. Jedan drugi svetski trend, naime, ukazuje na značaj domaće štednje. Nedavna analiza dugoročnog kretanja ponude i tražnje kapitala na svetskom nivou ukazuje da se tridesetogodišnji period obilno raspoloživog, i stoga jeftinog, kapitala bliži kraju, i da će u sledeće dve decenije kapital biti znatno oskudniji i skuplji. Rezultirajuće podizanje dugoročnih kamatnih stopa može da smanji svetski privredni rast u proseku čak za jedan procentni poen. Pri tom će veće usporavanje rasta od ovog proseka imati privrede kao što je srpska: s visokim deficitom (spoljnog) tekućeg računa, jer će veliki priliv stranog kapitala ubuduće znatno skuplje plaćati. Stoga će privrede koje žele da obezbede značajniji privredni rast morati da se okrenu domaćoj štednji.

U 2011. godini očekuje se usvajanje novog Zakona o socijalnoj zaštiti, kojim se značajno menjaju uslovi za sticanje materijalnog obezbeđenja porodice (MOP), kao osnovnog instrumenta socijalne pomoći. Rad *Pod lupom 1*, autorskog tima FREN-a, opisuje *ex-ante* mikrosi-

mulacionu analizu SRMOD-a, prvog srpskog mikro-simulacionog modela poreza i socijalnih davanja – koja pokazuje da će predviđene promene u zakonodavstvu u određenoj meri poboljšati targetiranost novčane socijalne pomoći, kao i njene kapacitete da odgovori na potrebe najugroženijih članova društva, dok problem niskog obuhvata ostaje izazov. U tekstu *Pod lupom 2* (Altiparmakov, N.) prikazuje se nacrt automatizovanog sistema za raspodelu poreza na zarade koji bi otklonio postojeće administrativno opterećenje za poslodavce i eliminisao postojeću regresivnost pri raspodeli poreskih prihoda – pri čemu bi se prihodi ispodprosečno razvijenih opština

povećali za oko 10% u proseku. Rad *Pod lupom 3* (Nenadović, A.) analizira negativne implikacije nepravedne distribucije sredstava po sadašnjim kriterijumima eligibilnosti Globalnog fonda, koji posebno pogađaju zemlje sa *srednje-višim* dohotkom, što može imati negativne posledice po borbu protiv HIV/AIDS-a na globalnom nivou, te daje predlog izmene postojećih kriterijuma eligibilnosti.

TRENDOVI

1. Pregled

Domaća ekonomija u 2011. godinu ulazi s visokom inflacijom kao gorućim problemom. U srednjem roku, najveći izazov za ekonomiju Srbije će biti rešavanje problema velike nezaposlenosti. Za povećanje zaposlenosti potreban je prelazak na održivi model rasta privredne aktivnosti, odnosno, veći izvoz, investicije i štednju. Odgovorna fiskalna politika može imati presudnu ulogu u prevazilaženju i tekućih i srednjoročnih izazova domaće ekonomije.

Po visini inflacije Srbija je rekorder u Evropi (v. odeljak 5 „Cene i devizni kurs“). Cene su u januaru bile za 11,2% više u odnosu na isti period 2010. godine. Snažno ubrzanje inflacije je započelo u drugoj polovini 2010. i iza njega je stajao pre svega visok rast cena hrane, mada su i ostale cene u istom periodu osetno ubrzale rast (Tabela T5-4).

U januaru je rast cena u odnosu na decembar 2010. iznosio visokih 1,4%. Ovaj podatak i očekivano kretanje cena u narednim mesecima ukazuju da je malo verovatno da će se ostvariti projekcija Narodne banke Srbije (NBS) za 2011. godinu ($4,5 \pm 1,5\%$). Da bi inflacija ostala u granicama koridora NBS potrebno je da se složi više spoljnih i unutrašnjih činioca – da se preokrenu svetski trendovi visokog rasta cena nafte i hrane, ali i da domaća ekonomska politika ne popusti pred sve snažnijim pritiscima za prekomernim povećanjem zarada u javnom sektoru.

Iz nepovoljnog utiska koji ostavlja visoka inflacija, treba izdvojiti podatak da je januar treći mesec zaredom u kom noseća inflacija – inflacija iz koje su isključene cene hrane i energenata – usporava. U januaru je noseća inflacija iznosila 0,35%, a od novembra do kraja januara 1,4% (anualizovano 5,8%). U narednom periodu će biti važno da noseća inflacija ostane pod kontrolom, odnosno da se trenutni spoljni „šokovi“ rasta cena hrane i energenata ne prenesu i na ostale cene.

Zaposlenost je i dalje izuzetno niska. Po podacima iz oktobarske Ankete o radnoj snazi, zaposleno je svega 47% stanovništva radnog uzrasta (15–64 godina), a stopa nezaposlenosti je 20% (v. odeljak 3 „Zaposlenost i zarade“). Tokom krize je formalna zaposlenost smanjena za preko 200.000 radnih mesta – sva u privatnom sektoru. Primetili smo, ipak – da je stopa zaposlenosti gotovo prestala da se smanjuje u periodu od aprila do oktobra 2010. godine (smanjena je za svega 0,1 procentni poen), te se nadamo da je to nagoveštaj promene trenda i početka rasta zaposlenosti u 2011. godini.

Realno povećanje prosečnih zarada u 2010. koje je iznosilo 1,2%, najverovatnije predstavlja propratni efekat smanjivanja zaposlenosti, a ne stvarni trend kretanja zarada. Jer, u krizi je do najvećeg otpuštanja zaposlenih došlo u slabije plaćenim delatnostima, te je prosečna plata porasla samo prividno – zato što zaposlenih s nižim platama ima sve manje.

U 2010. privredna aktivnost se oporavljala nakon krize. Rast BDP-a u 2010. procenjujemo na 1,8%, a nepoljoprivredne BDV na 2,2%, po čemu je oporavak u Srbiji bio nešto uspešniji nego u zemljama u okruženju (v. odeljak 2 „Privredna aktivnost“). Struktura oporavka privrede ukazuje da model rasta iz pretkriznog perioda – koji se oslanjao na rast potrošnje – gotovo sigurno neće moći da se ponovi u postkriznom periodu. Ne zaboravimo da sav oporavak BDP-a u 2010. možemo pripisati rastu neto izvoza, koji je u odnosu na 2009. porastao za oko 400 miliona evra.

Glavno je pitanje, međutim, šta će pokretati rast privrede u narednim godinama, kada se očekuje da stope rasta budu povećane: prvo na 3% u 2011, a potom i na 5% od 2012. godine. Neto izvoz će teško moći da bude pokretač tolikog rasta, jer je relativni značaj izvoza još uvek mali (učestće izvoza robe i usluga u BDP-u je niskih 35%). Takođe, pokrivenost uvoza izvozom je svega 60%, pa je potrebno voditi računa i o tome da izvoz mora imati najmanje 1,7 puta brži rast od uvoza, da bi neto izvoz uopšte rastao.

Rast privrede koji će biti znatno viši od onog iz 2010. će stoga sa ovakvom njenom strukturom teško moći da se ostvari bez bitnijeg doprinosa domaće tražnje. To nam nameće dva pitanja: (1) kako će se srednjoročno finansirati ovo povećanje domaće tražnje kada očekujemo manje priliva kapitala iz inostranstva nego pre krize i (2) koliki će morati da bude dodatni rast izvoza kako bi neto izvoz i dalje pozitivno doprinosio rastu privrede, jer rast potrošnje povećava uvoz (smanjuje neto izvoz)? Ostaje dakle neizvesno da li će privreda Srbije biti u mogućnosti da već sledeće godine dostigne visoke i srednjoročno održive stope rasta ili je ipak potrebno još vremena za restrukturiranje.

Tekući deficit platnog bilansa je u 2010. iznosio oko 7% BDP-a ili oko 2,1 milijardi evra (v. odeljak 4 „Platni bilans i spoljna trgovina“). Iako je ovaj tekući deficit mnogo manji nego onaj pre krize (kada je dostizao i sedam milijardi evra), u 2010. je bilo problema u njegovom finansiranju, jer su se prilivi kapitala smanjili još više. Posledica su bili depresijacijski pritisci na dinar i prodaja 2,4 milijarde evra od strane NBS, kako bi se očuvala stabilnost kursa.

Čini se da je u Q4 2010. ipak došlo do preokreta; precepcija rizika Srbije se kod investitora u prethodnim mesecima bitno promenila. EMBI je smanjen od septembra za preko 100 baznih poena, a agencija za utvrđivanje rejtinga zemalja, Fitch Ratings, poboljšala je izgleda za Srbiju. Kada je država krajem 2010. najavila, a nedugo potom i izdala obveznice indeksirane u evrima, velika potražnja za tim hartijama je, u kombinaciji sa relativno niskim tekućim deficitom, dovela do naglog jačanja kursa dinara. Nominalna apresijacija dinara od novembra do februara je iznosila preko 3%, a realna 5%. Budući da u 2011. očekujemo i realizaciju nekoliko većih investicija (FIAT, Delta Maxi), kao i moguću privatizaciju Telekoma, kurs dinara će tokom godine verovatno biti stabilan, to jest realno će apresirati.

Izvoz je u 2010. porastao 24%, čime je dostigao svoj pretkrizni nivo, dok je uvoz porastao 9,7% – i još uvek je 23% niži nego u 2008. godini. Trendovi rasta uvoza i izvoza su u Srbiji vrlo slični kao u drugim zemljama u regionu, ali je Srbija u srednjem roku u znatno povoljnijoj situaciji od drugih, jer je cenovna konkurentnost domaće privrede u protekle dve godine znatno poboljšana zbog depresijacije dinara (v. odeljak 2 „Privredna aktivnost“). Za razliku od Srbije, većina drugih zemalja u okruženju ima fiksiran ili slabo plivajući kurs. Evro-JTR kojima merimo međunarodnu cenovnu konkurentnost domaće privrede ukazuju da je depresijacijom dinara u prethodne dve godine nadoknađen gubitak konkurentnosti do kog je došlo kada je dinar realno jačao (2005–2008).

Konsolidovani fiskalni deficit je u 2010. iznosio 4,4% BDP-a, što je povoljniji ishod od planiranih 4,8% BDP-a (v. odeljak „Fiskalni tokovi i politika“). Razlog za manji deficit jesu nešto povoljnija fiskalna kretanja u poslednjem kvartalu 2010. u kom je došlo do rasta prihoda i stagnacije rashoda (Grafikon T6-1). Veća inflacija od očekivane je doprinela smanjenju fiskalnog deficita, budući da je više uticala na povećanje fiskalnih prihoda nego na povećanje rashoda (značajne stavke tekućih rashoda su bile zamrznute na nominalnom nivou).

U 2011. je planirano dalje smanjivanje budžetskog deficita na 4,1% BDP-a, uz nastavak prilagođavanja najvećih budžetskih stavki – penzija i plata. Realni rast penzija i plata u javnom sektoru treba da bude nešto sporiji od rasta BDP-a (Tabela T6-3). Formula koja definiše kretanje penzija i plata u 2011. podrazumeva: da se one indeksiraju za nivo tekuće inflacije i da dodatno porastu za još polovinu rasta BDP-a iz prethodne godine (oko 1%). Ukupni rast penzija i zarada u javnom sektoru bi dakle u 2011. trebao da iznosi između 7 i 8%. Zahtevi sindikata za dodatnim povećanjem zarada u javnom sektoru mogu biti ozbiljna pretnja očuvanju makroekonomske stabilnosti u uslovima već visoke inflacije.

Država mora nastaviti da čvrsto kontroliše tekuću potrošnju ne samo kao deo odgovora na trenutne izazove, već i kao deo srednjoročne strategije definisane usvojenim fiskalnim pravilima. Smanjivanje deficita će usporiti brz rast javnog duga koji je krajem 2010. godine već premašio 40% BDP-a, ali i osloboditi prostor za povećanje javnih investicija na 5% BDP-a do 2015, čime bi država omogućila lakši prelazak na novi model rasta privrede i značajno podstakla budući rast ekonomske aktivnosti.

Srbija: izabrani makroekonomski pokazatelji, 2004–2010¹⁾

	Godišnji podaci							Kvartalni podaci							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2009				2010			
								Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
Cene i kurs								međugodišnji rast¹⁾							
Indeks potrošačkih cena	..	..	..	6,5	11,7	8,4	6,5	10,1	8,7	7,9	5,9	4,4	4,0	6,5	9,6
Indeks maloprodajnih cena	10,1	16,5	12,7	6,8	10,9	10,1	8,6	9,8	9,9	9,4	9,2	7,2	6,9	7,9	10,8
Realni kurs dinar/evro (prosek 2005=100) ²⁾	100,5	100,0	92,1	83,9	79,7	84,1	86,5	86,0	84,3	82,6	83,5	85,3	86,1	87,2	86,7
Nominalni kurs dinar/evro ²⁾	72,62	82,92	84,19	79,97	81,46	93,90	102,90	93,71	94,17	93,24	94,47	98,60	101,30	105,15	106,56
Privredna aktivnost								međugodišnji realni rast¹⁾							
BDP (u mlrd. dinara)	1.381	1.684	1.962	2.302	2.723	2.815	3.040	..	..	..	..	..	..	..	..
BDP	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,1	1,8	-4,3	-4,5	-2,2	-1,7	0,3	2,0	2,7	1,9
Nepoljoprivredna BDV	6,4	6,8	7,5	8,7	5,7	-2,8	2,2	-3,7	-3,7	-2,2	-1,8	0,5	2,5	3,4	2,1
Industrijska proizvodnja	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-12,1	2,9	-17,0	-17,8	-10,6	-3,8	2,8	6,9	3,7	-1,4
Prerađivačka industrija	9,7	-0,7	5,3	4,2	0,7	-15,8	3,9	-22,6	-21,6	-14,6	-5,4	4,6	7,1	4,7	-1,9
Prosečna mesečna neto plata (u din.) ³⁾	14.108	17.478	21.745	27.785	29.174	31.758	34.159	30.120	31.808	31.737	33.366	31.924	34.192	34.372	36.149
Ukupno zaposlenih, bez poljoprivrede (mil.)	2.047	2.056	2.028	1.998	1.997	1.901	1.805	1.958	1.901	1.882	1.861	1.838	1.815	1.807	1.772
Fiskalni podaci								u % BDP							
Javni prihodi	41,2	42,1	42,4	42,1	41,5	38,6	-1,5	-12,6	-13,4	-4,2	-5,0	-4,0	2,5	-3,6	-1,3
Javni rashodi	40,0	39,7	42,7	42,8	43,7	42,7	-1,7	-3,4	-6,0	-0,3	-9,2	-1,4	-3,1	-3,2	0,3
								u mlrd. dinara							
Konsolidovani bilans (def. GFS) ⁴⁾	17,5	14,8	-33,5	-58,2	-68,9	-121,8	-136,4	-12,4	-45,5	-23,9	-40,0	-24,1	-31,2	-28,8	-52,3
Platni bilans								u milionima evra, tokovi¹⁾							
Uvoz robe ⁵⁾	-8.302	-8.286	-10.093	-12.858	-15.917	-11.096	-12.215	-2.755	-2.680	-2.705	-2.957	-2.658	-3.036	-3.179	-3.342
Izvoz robe ⁵⁾	2.991	4.006	5.111	6.444	7.416	5.978	7.401	1.291	1.538	1.547	1.602	1.472	1.870	1.931	2.118
Bilans tekućeg računa ⁶⁾	-2.197	-1.805	-3.137	-4.994	-7.054	-2.084	-2.074	-978	-246	-344	-516	-760	-610	-523	-181
u % BDP ⁶⁾	-11,6	-8,6	-12,9	-17,2	-21,1	-7,0	-6,9	-14,4	-3,3	-4,4	-6,5	-10,9	-8,0	-6,8	-2,3
Bilans finansijskog računa ⁶⁾	2.377	3.863	7.635	6.126	7.133	2.237	..	991	275	371	608	698	603	505	..
Strane direktne investicije	773	1.248	4.348	1.942	1.824	1.402	860	643	251	113	395	284	136	176	265
NBS bruto devizne rezerve (+) znači povećanje)	349	1.675	4.240	941	-1.687	2.363	..	-240	880	716	1.007	-367	-321	-313	..
Monetarni podaci								u milionima dinara, stanja na kraju perioda¹⁾							
NBS neto sopstvene rezerve ⁷⁾	103.158	175.288	302.783	400.195	475.110	578.791	490.534	502.606	489.062	528.439	578.791	563.529	547.249	493.899	490.534
NBS neto sopstvene rezerve ⁷⁾ , u mil.evra	1.291	2.050	3.833	5.051	5.362	6.030	4.616	5.303	5.234	5.681	6.030	5.652	5.287	4.684	4.616
Kreditni nedržavnom sektoru	342.666	518.298	609.171	842.512	1.126.111	1.306.224	1.660.870	1.215.843	1.218.702	1.245.735	1.306.224	1.389.783	1.523.040	1.583.687	1.660.870
Devizna srednja stanovišta	110.713	190.136	260.661	381.687	413.766	565.294	730.846	450.852	461.401	482.827	565.294	604.783	651.132	681.704	730.846
M2 (12-m realni rast, u %)	10,4	20,8	30,6	27,8	2,9	9,8	1,3	-3,2	2,1	0,9	9,8	11,5	14,6	10,3	1,3
Kreditni nedržavnom sektoru (12-m realni rast, u %)	27,3	28,6	10,3	24,9	25,2	5,2	13,9	21,7	16,4	11,8	5,2	6,3	17,3	16,7	13,9
Kreditni nedržavnom sektoru, u % BDP	23,9	29,6	28,6	35,0	42,0	45,8	53,8	45,9	45,8	44,5	45,8	48,2	51,6	52,5	53,8
Finansijska tržišta															
BELEXline, vrednost indeksa ⁸⁾	1.161	1.954	2.658	3.831	1.198	1.312	1.283	844	1.173	1.548	1.312	1.307	1.238	1.226	1.283
Promet na Beogradskoj berzi (u mil. evra) ⁹⁾	423,7	498,8	1.166,4	2.004,4	884,0	443,7	222,0	61,2	72,6	55,8	254,0	49,4	46,3	39,5	86,8

Izvor: FREN

1) Ukoliko drugačije nije naznačeno.

2) Računica zasnovana na 12-m prosecima za godišnje podatke, i na tromesečnim prosecima za kvartalne podatke.

3) Podaci od 2008. godine predstavljaju korigovane podatke na osnovu proširenog obuhvata uzorka za računanje prosečne zarade. Time su nominalne vrednosti zarada za 2008. godinu uporedive sa nominalnim vrednostima za 2009. i 2010, ali nisu uporedive sa prethodnim godinama.

4) Pratimo ukupni fiskalni rezultat (overall fiscal balance po GFS 2001) - Konsolidovani suficit/deficit korigovan za „budžetske kredite“ (lending minus repayment prema starom GFS).

5) Republički zavod za statistiku je promenio metodologiju spoljnotrgovinske razmene. U Srbiji je od 01.01.2010. godine, po preporukama odeljenja za statistiku UN, počeo da se primenjuje opšti sistem trgovine, koji predstavlja širi koncept od prethodnog, radi bolje prilagođenosti kriterijumima datim u Platnom bilansu i Sistemu nacionalnih računa. Detaljnije objašnjenje je dato u QM 20, odeljak 4, Platni bilans i spoljna trgovina.

6) Narodna banka Srbije je u Q1 2008. promenila metodologiju po kojoj izrađuje platni bilans. Promena metodologije dovodi do manjeg deficita tekućeg računa, i do manjeg salda kapitalnog računa. Detaljnije objašnjenje je dato u QM12, odeljak 6, Platni bilans i spoljna trgovina.

7) NBS neto sopstvene rezerve predstavljaju razliku između neto deviznih rezervi NBS i zbira deviznih depozita poslovnih banaka i deviznih depozita države. Detaljnija objašnjenja data su u odeljku Monetarni tokovi i politika.

8) Vrednost indeksa na poslednji dan posmatranog perioda.

9) Ukupna vrednost prometa na Beogradskoj berzi, obuhvata vrednost prometa akcijama i obveznicama SDŠ. Za preračunavanje prometa na tržištu akcija iz dinara u evre korišćen je srednji kurs za posmatrani period.

2. Privredna aktivnost

Privredna aktivnost se u 2010. oporavljala, ali i rebalansirala u odnosu na pretkrizni period. Rast BDP-a procenjujemo na oko 1,8%, čime je nadoknađeno više od polovine pada privredne aktivnosti iz 2009. godine. Za oporavak privredne aktivnosti u 2010. zaslužan je neto izvoz koji je u odnosu na 2009. povećan za 380 miliona evra. Domaća tražnja, koja je bila osnovni pokretač rasta proizvodnje u pretkriznom periodu, stagnirala je u 2010. u odnosu na kriznu 2009. godinu. U četvrtom kvartalu (Q4) 2010. međugodišnji rast BDP-a procenjujemo na 1,9%, što predstavlja usporavanje oporavka u odnosu na prehodne kvartale. Na usporavanje privredne aktivnosti najviše je uticala industrijska proizvodnja koja je imala oštar pad u oktobru. Jedinični troškovi rada (JTR) u Q4 nastavljaju trend smanjivanja, budući da je i pored započetog oporavka proizvodnje realna masa zarada u padu. JTR izraženi u evrima, kojima merimo međunarodnu cenovnu konkurentnosti domaće privrede, u Q4 2010. su na gotovo istom nivou kao u Q4 2005. – periodu pre nego što je počelo snažno jačanje dinara i s njim povezani gubitak cenovne konkurentnosti domaće privrede. U 2011. očekujemo nešto brži oporavak privrede nego u 2010. godini i nadmašivanje pretkriznog nivoa ekonomske aktivnosti.

Bruto domaći proizvod

Rast BDP-a u 2010. od oko 1,8%...

Prema preliminarnoj proceni *QM*-a,¹ zasnovanoj na raspoloživim podacima o rezultatima privredne aktivnosti, realni rast BDP-a u 2010. godini iznosi oko 1,8% (Tabela T2-1). Nepoljoprivredna bruto dodata vrednost (BDV), koju smatramo pouzdanijom merom privredne aktivnosti, ostvarila je realni rast od oko 2,2%. Po brzini oporavka privredne aktivnosti u 2010. Srbija je bila nešto uspešnija nego druge zemlje u okruženju (v. Okvir 1 „Privredni rast Srbije u regionalnom kontekstu“), mada, i s takvim rastom, još uvek nije dostigla svoj pretkrizni nivo proizvodnje.

...uz rebalansiranje privrede

Oporavak privrede u 2010. bio je pokrenut pre svega visokim rastom izvoza. Izvoz je ujedno i jedini makroekonomski agregat koji je u 2010. godini dostigao svoj pretkrizni nivo. Kako je izvoz rastao znatno brže od uvoza, neto izvoz je u 2010. povećan za 380 miliona evra i praktično je komponenta BDP-a koja je jedina zaslužna za ostvareni rast, budući da je domaća tražnja tokom čitave godine stagnirala.

Sporiji oporavak privredne aktivnosti u Q4

Posmatrano na kvartalnom nivou, vidimo da je u Q4 ostvaren međugodišnji realni rast BDP-a koji procenjujemo na 1,9%, a nepoljoprivredne BDV na 2,2%. Privredni rast u Q4 usporava svoj oporavak iz prethodnih kvartala, kada su međugodišnje stope rasta BDP-a premašivale dva procenta.

Međugodišnji rast BDP-a procenjujemo na oko 1,9%

Desezonirani kvartalni indeks BDP-a takođe ukazuje na usporavanje u odnosu na prethodne kvartale. On je u Q4 smanjen za 0,7% u odnosu na Q3.² Do pada proizvodnje u odnosu na prethodni kvartal došlo je privremeno, najviše pod uticajem egzogenih činilaca (kolebanje proizvodnje u prerađivačkoj industriji i manja proizvodnja električne energije³ zbog toplije jeseni), pa zato očekujemo da će se privredna aktivnost već u prvom kvartalu 2011. vratiti na uzlaznu putanju.

1 Metodologija koju smo koristili prilikom procenjivanja BDP-a zasnovana je na metodologiji Republičkog zavoda za statistiku (RZS). Procenjujemo realni rast bruto dodatih vrednosti (BDV) pojedinačnih sektora privrede po proizvodnom principu, a zatim ih sabiramo i dodajemo poresku komponentu. Modifikacije u odnosu na metodologiju RZS, delom su vezane za indikatore na osnovu kojih procenjujemo sektorski rast i koji, po našem mišljenju, u pojedinim slučajevima pouzdanije prikazuju stvarni rast sektora (npr. „proizvodnja cementa u građevinarstvu“). Takođe, budući da raspolažemo manjim brojem dostupnih indikatora od RZS, u procenu uključujemo i posredne indikatore koji nisu sastavni deo zvanične statističke metodologije, a sprovodimo i dublje analize trendova pojedinačnih sektora i analizu tražnje.

2 Prilikom desezoniranja, radi uporedivosti, koristili smo X12 ARIMA metodologiju koja se koristi i za desezoniranje industrijske proizvodnje.

3 Proizvodnja i distribucija električne energije je zbog svog malog učešća u Tabeli T2-1 uključena u sektor Ostalo.

Tabela T2-1. Srbija: bruto domaći proizvod, 2005–2010¹⁾

	Međugodišnji indeksi													Bazni indeks Q1/10	Učešće	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2009				2010					
							Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4 ²⁾	Q1/02	2009
Ukupno	105,6	105,2	106,9	105,5	96,9	101,8	95,7	95,5	97,8	98,3	100,3	102,0	102,7	101,9	137,1	100,0
Porezi minus subvencije	110,2	99,8	109,5	103,8	94,3	102,4	92,0	90,4	96,4	97,8	100,5	102,7	103,2	103,0	144,5	15,8
Bruto dodata vrednost u baznim cenama	105,0	106,4	106,5	105,9	97,4	101,6	96,4	96,5	98,1	98,3	100,3	101,9	102,6	101,6	131,9	84,2
Bruto dodata vrednost bez poljoprivrede	106,8	107,5	108,7	105,7	97,2	102,2	96,3	96,3	97,8	98,2	100,5	102,5	103,4	102,2	142,1	87,8 ³⁾
Poljoprivrede	95,1	99,8	92,2	108,6	100,7	98,7	99,9	101,4	100,8	100,6	99,6	98,4	98,6	98,5	104,5	12,2 ³⁾
Prerađivačka industrija	99,9	105,6	104,8	101,2	84,7	102,6	79,3	79,9	86,0	93,0	102,0	105,7	105,0	98,2	99,6	13,7 ³⁾
Građevinarstvo	102,0	107,7	110,8	101,5	85,7	88,6	90,0	86,4	83,6	82,7	86,2	87,5	92,0	93,0	110,7	3,2 ³⁾
Saobraćaj, skladištenje i telekomunik.	123,4	129,3	120,1	112,5	106,5	107,1	103,8	106,7	107,8	107,4	107,4	106,6	107,4	107,0	311,7	17,9 ³⁾
Trgovina na veliko i malo	122,0	110,3	119,9	106,8	91,1	102,0	92,6	90,8	91,7	89,5	93,0	101,0	106,2	107,0	209,1	12,7 ³⁾
Finansijsko posredovanje	111,9	112,2	115,6	113,5	104,3	107,3	105,3	105,3	103,7	103,0	105,2	106,9	108,7	108,0	189,7	5,1 ³⁾
Ostalo	102,1	100,6	101,5	103,6	101,2	100,1	101,3	101,3	101,7	100,5	100,2	100,5	100,2	99,5	113,2	35,3 ³⁾

Izvor: RZS

1) U stalnim cenama iz 2002. godine.

2) Procena QM-a.

3) Učešće u BDV.

Pad u prerađivačkoj industriji

Posmatrano po *proizvodnom principu*, u Q4 u većini sektora privrede uočavamo slične međugodišnje stope rasta kao u prethodna dva kvartala (Tabela T2-1). Do najveće promene trenda došlo je u Prerađivačkoj industriji, čiji je pad i najviše doprineo ukupnom usporavanju privredne aktivnosti u Q4. Osetan međugodišnji pad beležimo u Građevinarstvu, ali se taj pad iz kvartala u kvartal sve više smanjuje. U delu privrede koji se oporavlja, vredni istaći Trgovinu na veliko i malo, koja je ipak, nakon snažnog oporavaka sredinom godine, stagnirala na dostignutom nivou u Q4.

Desezonirani indeksi ukazuju na to da je vrednost BDP-a u Q4 još uvek za oko 2% niža od one ostvarene u prvoj polovini 2008. godine. Budući da očekivani privredni rast u 2011. iznosi oko 3%, pretkrizni nivo proizvodnje (iz prve polovine 2008) biće dostignut sredinom 2011, što je u skladu s našim procenama od pre dve godine.

Međugodišnji rast domaće i izvozne tražnje prikazan je u Tabeli T2-2. U Q4 zapažamo solidan oporavak agregatne tražnje čiji međugodišnji realni rast iznosi oko 4%. Posmatrano po komponentama ukupne tražnje, uočava se da je domaća tražnja u Q4 realno niža za 1,5% u odnosu na isti period prethodne godine, dok je izvozna za čak 26,7% viša (Tabela T2-2).

Tabela T2-2. Srbija: rast agregatne tražnje i komponenti, 2006–2010

	2006	2007	2008	2009	2010	2009				2010			
						Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
						Međugodišnji indeksi							
BDP	105,2	106,9	105,5	96,9	101,8	95,7	95,5	97,8	98,3	100,3	102,0	102,7	101,8
Ukupna tražnja	109,3	110,3	107,1	91,9	104,1	91,5	85,2	87,4	93,9	100,2	105,0	106,9	104,0
Domaća tražnja	106,0	106,9	105,6	94,0	100,9	94,9	86,1	89,4	94,1	98,6	102,3	104,0	98,5
Izvozna tražnja	125,1	125,6	113,3	83,3	117,5	78,4	81,8	79,7	93,3	106,9	116,0	118,5	126,7

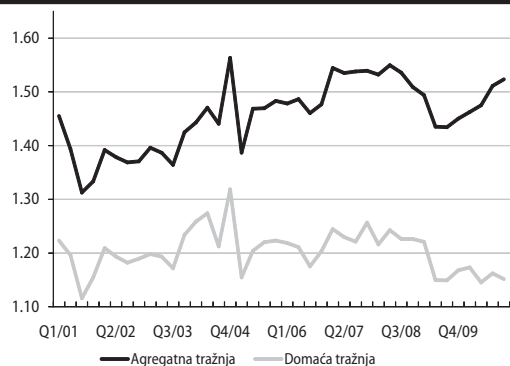
Izvor: QM na osnovu podataka NBS i RZS

Izvozna tražnja prednjači

Budući da i u Q4 izvozna tražnja znatno prednjači u odnosu na sve druge posmatrane agregate, zaključujemo da je izvoz i dalje osnovni pokretač oporavka privrede. Zbog bržeg rasta izvoza od drugih komponenti BDP-a, ubrzano se menja i struktura domaće privrede. Izvoz robe i usluga povećava svoj značaj u privredi i u Q4 dostiže 37% BDP-a, što je za preko sedam procentnih poena veće učešće u odnosu na uobičajene vrednosti u periodu pre izbijanja krize.

U Grafikonu T2-3 prikazan je odnos tražnje (agregatne i domaće) i proizvodnje. Uočavamo dva divergentna trenda. Učešće domaće tražnje u BDP-u se smanjuje, a agregatne – zbog visokog rasta izvoza – povećava. Posebnu pažnju zavrđuje odnos domaće tražnje i BDP-a – donja linija na Grafikonu T2-3. Domaća tražnja je u Q4 bila za 15% veća od proizvodnje. U godinama pre krize razlika između potrošnje i proizvodnje je najčešće iznosila preko 20%, pa je još jedna indikacija promene strukture domaće privrede.

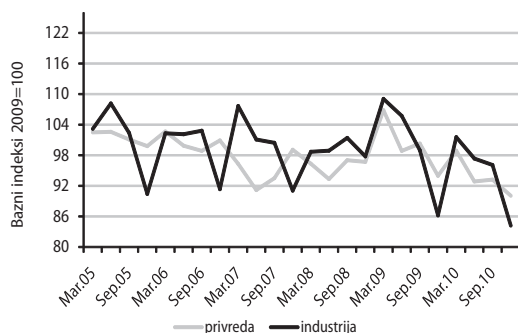
2. Privredna aktivnost

Jedinični troškovi rada u padu**Grafikon T2-3. Srbija: kretanje agregatne i domaće tražnje u odnosu na BDP, 2001–2010**

Izvor: QM na osnovu podataka RZS

1) agregatna tražnja = domaća tražnja + izvoz.

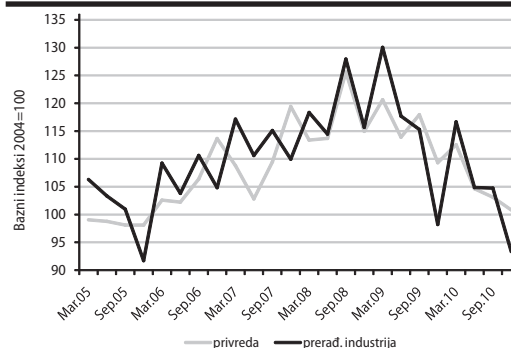
jan trend. U slučaju Srbije, smanjenje JTR je posledica činjenice da je započet oporavak privredne aktivnosti, dok je realna masa zarada još uvek u padu. Nažalost, najbitniji razlog za smanjivanje realne mase zarada u odnosu na pretkrizni nivo jeste značajan pad zaposlenosti, koji je u Srbiji bio veći i od pada proizvodnje.⁵

Grafikon T2-4. Srbija: realni jedinični troškovi rada u privredi i industriji, 2005–2010

Izvor: QM na osnovu podataka RZS i NBS

Jedinični troškovi rada⁴ (JTR), mereni i u dinarima i u evrima, u Q4 se smanjuju u odnosu na prethodne kvartale (Grafikon T2-4 i Grafikon T2-5). Za ovo smanjivanje zaslužni su sezonski činioci, budući da su JTR u Q4 po pravilu nešto niži nego u prethodnom delu godine, ali su i nastavak trenda njihovog smanjivanja koji je započet još u Q1 2009. godine. Posmatrano u odnosu na isti period prethodne godine, čime izbegavamo uticaj sezone, JTR u dinarima su za oko 4% niži nego u Q4 2009, a u evrima za oko 6%.

Do pada JTR-a dolazi kada se smanjuje učešće troškova radne snage u odnosu na dodatnu vrednost stvorenu tim radom, što je u osnovi poželjan trend.

Grafikon T2-5. Srbija: realni evro-jedinični troškovi rada u privredi i prerađivačkoj industriji, 2005–2010

Izvor: QM na osnovu podataka RZS i NBS

Cenovna konkurentnost osetno veća nego pre krize

Jedinični troškovi rada mereni u evrima (evro-JTR), ukazuju na međunarodnu cenovnu konkurentnost domaće privrede jer definišu najveću domaću troškovnu komponentu (troškove rada) u odnosu na dodatnu vrednost. Evro-JTR izračunavamo za prerađivačku industriju, (koja proizvodi daleko najveći deo razmenjivih proizvoda) i za ukupnu privredu.⁶

U Grafikonu T2-5 prikazano je kretanje evro-JTR za privredu i prerađivačku industriju. U Q4 uočavamo da se evro-JTR spuštaju na nivo koji je znatno niži od onog pre izbijanja krize. U prerađivačkoj industriji kao i u privredi, nivo evro-JTR je u 2010. sličan onom u 2005. godini. Evro-JTR u prerađivačkoj industriji su u Q4 veći za 1,7%, a u privredi za 2,5% u odnosu na isti period 2005. godine. Podaci o vrednosti evro-JTR i njihovo vraćanje na nivo iz 2005. ukazuju na to da je (zahvaljujući depresijaciji dinara i fleksibilnosti tržišta rada) – vraćena konkurentnost domaće privrede izgubljena realnom apresijacijom u periodu od 2006, pa do izbijanja krize. Povećana cenovna konkurentnost domaće privrede može biti značajan podsticaj daljem povećanju izvoza.

4 Jedinične troškove rada u dinarima računamo za privredu (bez sektora Poljoprivreda i sektora Država) i industriju.

5 Za više detalja v. odeljak 3 „Zaposlenost i zarade“ ovog izdanja QM-a.

6 Bez sektora Država i sektora Poljoprivreda.

Okvir 1. Privredni rast Srbije u regionalnom kontekstu

Najnovije procene EBRD-a (iz januara 2011) o privrednom rastu zemalja u okruženju i Srbije u 2010. bile su nešto povoljnije od prethodnih, međutim i pored toga – privredni oporavak našeg regiona je relativno spor. Navedene podatke o privrednom oporavku posmatrali smo zajedno s podacima o stopi nezaposlenosti. Na osnovu toga vidi se da se privredna aktivnost u Srbiji oporavlja nešto brže u odnosu na okruženje, ali se vidi – i da su zemlje u regionu imale manji gubitak zaposlenih u krizi od Srbije (Tabela T2-6).

Tabela T2-6. Zemlje iz okruženja: rast BDP-a i stopa nezaposlenosti (15–64), 2009–2010

	Međugodišnji rast BDP (%)						Stopa nezaposlenosti – ARS (%)			
	2009	2010				2010 ¹⁾	2011 ¹⁾	2008	2009	2010
		Q1	Q2	Q3	Q4 ¹⁾					
Mađarska	-6,7	0,1	1,0	1,7	2,4	1,3	2,0	7,9	10,1	10,9
Rumunija	-7,1	-2,6	-0,5	-2,5	-1,8	-1,9	1,1	6,1	7,2	7,2
Bugarska	-4,9	-3,2	-1,4	0,5	4,4	0,4	2,4	5,7	6,9	9,6
Albanija	3,3	2,5	3,3	4,9	4,6	3,8	2,6	12,5	13,1	13,5
Bosna i Hercegovina	-2,8	-	-	-	-	0,8	2,2	23,4	24,1	27,2
Crna Gora	-5,7	-	-	-	-	0,2	3,1	10,7	11,2	12,2
Hrvatska	-5,8	-2,5	-2,5	0,2	-0,5	-1,3	2,0	8,6	9,3	12,7
Makedonija	-0,9	-1,3	1,1	1,3	1,8	0,8	3,2	34,0	32,3	32,3
Srbija	-3,1	0,3	2,0	2,7	2,5	2,0	3,0	14,4	16,9	20,0

Izvor: EBRD, MMF

1) Procena EBRD

Nešto višu stopu rasta BDP-a od Srbije u 2010. imala je jedino Albanija, koja i nije bila u recesiji, dok se za većinu ekonomija u regionu značajniji oporavak očekuje tek od 2011. godine.¹ Kada posmatramo procenat nezaposlenosti, Srbija je ekonomsku krizu dočekala s nešto većim procentom nezaposlenih u odnosu na prosek okruženja (veću stopu nezaposlenosti imaju samo Bosna i Hercegovina i Makedonija). Tokom ekonomske krize taj, već visok procenat nezaposlenosti u Srbiji povećan je za 5,4 procentna poena, što relativizuje uočeni brži oporavak domaće proizvodnje u odnosu na zemlje okruženja.

¹ Radi potpune uporedivosti podataka u Tabeli, i za Srbiju smo koristili procenu EBRD-a za Q4 i čitavu 2010, a ne postojeću procenu FREN-a. Procena EBRD-a je slična proceni autora ovog teksta.

Industrijska proizvodnja

Industrijska proizvodnja oporavljala se u 2010...

Industrijska proizvodnja je u 2010. zabeležila rast od 2,9%, a prerađivačka industrija od 3,9% (Tabela T2-7). Premda je ostvareni rast nešto brži od oporavka ukupne privrede, ne treba zaboraviti da je u 2009. godini industrijska proizvodnja imala pad od čak 12,1%, te da je s rastom u 2010. nadoknađena tek četvrtina pada iz prethodne godine. Takođe, nisu se ostvarile naše pretpostavke s početka godine da će rast industrijske proizvodnje u 2010. iznositi oko 5%.

...ali je u Q4 bila ponovo u padu

Na nešto lošiji rezultat industrijske proizvodnje od očekivanog u 2010. najviše je uticao pad industrijske proizvodnje u Q4, koja je u tom kvartalu bila za 1,5% niža u odnosu na isti period prethodne godine (Tabela T2-7). Do pada industrijske proizvodnje, koji je ujedno najviše doprineo i usporavanju ukupne privredne aktivnosti u Q4, došlo je nakon tri kvartala solidnih međugodišnjih stopa rasta.

Tabela T2-7. Srbija: indeksi industrijske proizvodnje, 2005–2010

	Međugodišnji indeksi														Učešće	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2009				2010					2009
							Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4		
Ukupno	100,8	104,7	103,7	101,1	87,9	102,9	83,0	82,2	89,4	96,2	102,8	106,9	103,7	98,5	100,0	
Vađenje ruda i kamena	102,1	104,1	99,4	103,6	95,7	113,8	92,8	90,1	100,1	99,2	110,3	118,1	115,8	111,7	6,7	
Prerađivačka industrija	99,3	105,3	104,2	100,7	84,2	103,9	77,4	78,4	85,3	94,6	104,6	107,1	104,6	99,2	72,8	
Proizvodnja i distribucija el. energije, vode i gasa	106,6	102,2	102,8	101,8	100,6	95,7	99,2	98,7	103,9	100,7	95,9	102,7	95,8	91,4	20,5	

Izvor: RZS

2. Privredna aktivnost

U padu prerađivačka industrija i proizvodnja električne energije

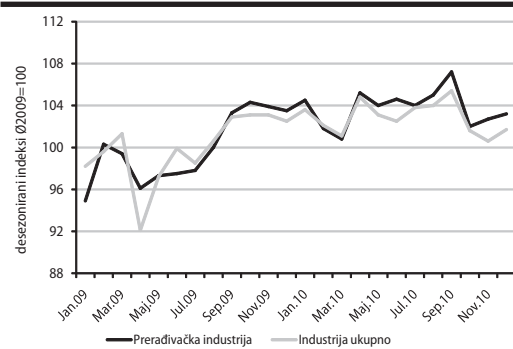
Najveći međugodišnji pad u Q4 od 8,6% zabeležen je u sektoru Proizvodnja i distribucija električne energije gasa i vode (Tabela T2-7). Razlog za to je pre svega nešto toplija jesen od uobičajene, ali verovatno i manja potrošnja električne energije velikih industrijskih potrošača poput *US-Steela Serbia*, koji je imao privremeni zastoj u proizvodnji. Prerađivačka industrija je u Q4 takođe zabeležila međugodišnji pad od 0,8%. Visok međugodišnji rast od 11% u Q4 ostvaruje jedino sektor Vađenje ruda i kamena, koje, međutim, zbog svog znatno nižeg učešća u industrijskoj proizvodnji ne utiče mnogo na ukupan rezultat industrije.

Desezonirani indeksi snažno pali u oktobru

U Grafikonu T2-8 prikazani su desezonirani indeksi industrijske proizvodnje ukupne industrije i prerađivačke industrije. Desezonirani podaci potvrđuju negativne trendove koje su nagovestili međugodišnji indeksi – pa je tako industrijska proizvodnja za oko 3% niža u Q4 nego u Q3.

Do snažnog pada industrijske proizvodnje došlo je još u oktobru, kada je desezonirani indeks prerađivačke industrije smanjen za preko pet procentnih poena u odnosu na septembar. Ovako neuobičajeno veliki pad jeste, zapravo, indikacija da su na promenu trenda presudno uticali egzogeni uzroci. Neke od njih identifikovali smo u poslovnoj politici nekoliko velikih preduzeća, ali i u krizi na tržištu mleka.

Grafikon T2-8. Srbija: desezonirani indeksi industrijske proizvodnje, 2009-2010

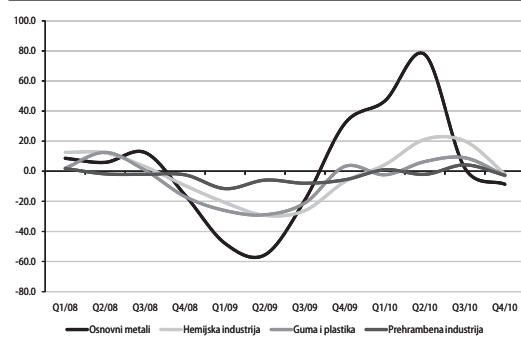
Izvor: RZS

Naftna industrija Srbije (NIS) je u oktobru započela velike investicione aktivnosti, te je proizvodnja značajno smanjena, nakon što se u prethodnih nekoliko meseci proizvodilo više nego što je uobičajeno (za zalihe). Sličnu situaciju smo imali i u kompaniji *US-Steel Serbia* u kojoj se u više navrata od početka krize, odlukama multinacionalnog vlasnika, proizvodnja snažno ili povećavala, ili smanjivala. Najzad, kriza u mlečnoj industriji je nesumnjivo uticala na proizvodnju prehrambene industrije, što se ogleđa u neuobičajeno velikom padu ove vrlo heterogene, i samim tim i dosta inertne, oblasti prerađivačke industrije.

U Grafikonu T2-9 prikazan je međugodišnji rast pojedinih oblasti sa značajnim učešćem u prerađivačkoj industriji. Uočavamo da sve posmatrane oblasti u Q4 ulaze u zonu negativnog međugodišnjeg rasta, što nam može biti indikacija da je osim učenih egzogenih uticaja došlo i do usporavanja industrijske proizvodnje i na nešto širem frontu. Premda smo za sada bliži očekivanju da će se industrijska proizvodnja oporaviti od naglog pada iz Q4 već u Q1 2011, ne treba još uvek isključiti ni mogućnost stagnacije ili čak daljeg pada proizvodnje ukoliko se negativni trendovi koje smo za sada uočili u ograničenom broju oblasti prošire. Za definitivnu potvrdu trenda na kom se nalazi industrijska proizvodnja biće potrebno sačekati još nekoliko meseci.

Oporavak u proizvodnji potrošnih dobara

Grafikon T2-9. Srbija: međugodišnji rast pojedinih oblasti prerađivačke industrije, 2008-2010

Izvor: RZS.

Posmatrano po nameni (Tabela T2-10) – uočavamo da je proizvodnja tri namenske grupe proizvoda: energije, intermedijarnih i investicionih proizvoda u Q3 ostvarila međugodišnji pad proizvodnje, dok je proizvodnja potrošnih proizvoda nastavila međugodišnji rast.

Proizvodnja intermedijarnih dobara je u Q4 manja za 0,5% nego u prethodnoj godini, ali je do ovog pada došlo zbog manje proizvodnje osnovnih metala, budući da ostatak grupacije beleži međugodišnji rast. Kada bismo iz proizvodnje intermedijarnih proizvoda isključili osnovne metale, onda bi njen međugodišnji rast iznosio 2% (Tabela T2-10). Proizvodnja potro-

šnih dobara beleži međugodišnji rast od 0,3% koji je, kao i u slučaju proizvodnje osnovnih metala – zbir dva divergentna trenda. Naime, prehrambena industrija, koja ima najveće učešće u ovoj grupaciji – zabeležila je u Q4 međugodišnji pad od 2,7%, dok je ostatak proizvodnje potrošnih dobara imao visok rast od 11,5%.

Tabela T2-10. Srbija: proizvodnja industrijskih proizvoda po nameni, 2005–2009

	Međugodišnji indeksi														Učešće ⁵⁾	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2009				2010					2009
							Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4		
Ukupno	100,6	104,7	103,7	101,1	87,9	102,9	83,0	82,2	89,4	96,2	102,8	106,9	103,7	98,6	100,0	
Energija ¹⁾	103,9	102,5	101,2	101,5	99,4	99,5	98,3	96,5	102,0	100,5	97,2	105,8	102,3	95,1	30,1	
Investiciona dobra ²⁾	74,2	90,0	105,4	105,5	77,9	91,0	71,4	77,6	76,4	87,6	103,4	90,5	90,9	86,6	5,3	
Intermedijalna dobra ³⁾	104,9	106,7	104,9	100,0	77,8	110,8	65,1	66,0	81,4	103,2	114,1	121,4	110,4	99,5	26,9	
Intermedijalna dobra bez osnovnih metala	101,5	101,3	107,3	98,8	80,1	107,7	69,6	73,4	81,5	93,3	104,1	104,2	113,0	102,0	20,6	
Potrošna dobra ⁴⁾	101,6	112,0	107,1	97,9	86,9	102,0	85,0	84,7	88,5	87,5	102,2	103,0	100,4	102,8	36,6	
Potrošna dobra bez prehr. industrije	96,3	128,3	109,2	96,3	78,1	104,7	79,5	69,5	82,9	76,5	104,5	112,7	93,2	111,5	12,6	

Izvor: RZS

1) Vađenje uglja, sirove nafte i gasa, elektro i vodoprivreda.

2) Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina (oblasti 281, 282 i 283 Klasifikacije delatnosti), proizvodnja mašina i uređaja (osim električnih), proizvodnja kancelarijskih i računarskih mašina, radio TV i komunikacione opreme, preciznih i optičkih instrumenata, proizvodnja motornih vozila i prikolica i proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava.

3) Rude metala, nemetala, kamen. Tekstilna prediva i tkanine, proizvodi od drveta i plute (sem nameštaja), celuloza, papir i prerađevine od papira, proizvodi od gume i plastike, proizvodi hemijske industrije (osim farmaceutske i proizvoda kućne hemije), petrohemija, građevinski materijal, osnovni metali, podsektor proizvodnje metalnih proizvoda, osim mašina (oblasti 284, 285, 286 i 287 Klasifikacije delatnosti), električne mašine i aparati i podsektor reciklaže.

4) Proizvodi prehrambene industrije, duvanski proizvodi, odevni predmeti, proizvodi od kože, obuća, proizvodi izdavačke delatnosti, proizvodi farmaceutske industrije i kućna hemija, nameštaj i ostali raznovrsni proizvodi.

5) Učešće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji.

3. Zaposlenost i zarade

Negativna kretanja na tržištu rada značajno se usporavaju u periodu između aprila i oktobra 2010. u odnosu na prethodnih godinu dana. Stope zaposlenosti i nezaposlenosti ostaju gotovo nepromenjene, dok neaktivnost lica radnog uzrasta nastavlja da raste, iako sporijim tempom nego ranije. Stopa zaposlenosti žena u periodu april–oktobar 2010. godine smanjena je za 0,4 procentna poena, dok u stopi zaposlenosti muškaraca nije došlo do značajnih promena. Najveću stopu nezaposlenosti od 46,1% imaju lica uzrasta između 15–24 godine, a potom lica između 25–34 godine starosti (27,5%). Došlo je i do porasta od oko 12.000 takozvanih obeshrabrenih lica, tj. onih koji ostaju bez posla, ali ne traže drugo zaposlenje. Najveći je porast „obeshrabrenih“ u kategoriji lica između 25–34 godine starosti. Broj preduzetnika i njihovih zaposlenih pao je za oko 28.000 lica, tj. 6,7%. Na godišnjem nivou, rast prosečne realne zarade iznosio je 1,2%. Ukupan rast zarada u 2010. godini možemo pripisati privatnom sektoru, u kom je realni međugodišnji rast prosečne zarade iznosio 4,5%, dok su plate u javnom sektoru ostale zamrznute.

Zaposlenost

Stopa zaposlenosti lica radnog uzrasta se gotovo stabilizovala i u oktobru iznosi 47,1%

Pad zaposlenosti između aprila i oktobra 2010. značajno je manji nego u prethodnoj godini. Broj zaposlenih radnog uzrasta u oktobru 2010. godine smanjio se za oko 9.000 lica, tj. za 0,4% u odnosu na april iste godine. Ovo predstavlja znatno usporavanje trenda opadanja zaposlenosti, u poređenju s periodom između oktobra 2009. i aprila 2010. kada je došlo do smanjenja broja zaposlenih za oko 172.000 lica (7%). Stopa zaposlenosti lica radnog uzrasta se gotovo stabilizovala, i u oktobru 2010. godine iznosi 47,1% (Tabela T3-1).

Stopa zaposlenosti žena smanjena za 0,4 procentna poena, dok je stopa zaposlenosti muškaraca na istom nivou

Stopa zaposlenosti žena u periodu april–oktobar 2010. godine smanjena je za 0,4 procentna poena (za oko 10.000 lica), dok u stopi zaposlenosti muškaraca nije došlo do značajnih promena u istom periodu. Razlika između stopa zaposlenosti muškaraca i žena – koja se u prethodnom periodu smanjivala – sada je ponovo porasla, te je zaposlenost muškaraca u oktobru 2010. bila veća za 14,5 procentnih poena od zaposlenosti žena, u odnosu na razliku od 14,1 procentni poen u aprilu 2010. godine (Tabela T3-1).

Stopa nezaposlenosti lica radnog uzrasta je 20%, a lica između 15–24 godine 46,1%

Broj nezaposlenih lica radnog uzrasta u oktobru 2010. u odnosu na april iste godine smanjio se za oko 6.600 lica, tj. za neznatnih 0,1%, dok je stopa nezaposlenosti lica radnog uzrasta u oktobru 2010. godine iznosila 20% (Tabela T3-1). Po starosnim grupama, posmatramo najveću stopu nezaposlenosti od 46,1% kod lica uzrasta između 15–24 godine, a potom kod lica između 25–34 godine starosti (27,5%). Po obrazovnom nivou, stopa nezaposlenosti je najveća kod lica sa srednjom školom i iznosi 22,7%.

Tabela T3-1. Srbija: zaposlenost i nezaposlenost po Anketi o radnoj snazi¹⁾, 2008–2010

		Ukupan broj zaposlenih 15-64 god. ²⁾	Broj zaposlenih poljoprivrednika i pomažućih članova u poljoprivredi 15-64 ³⁾ god.		Stopa zaposlenosti 15-64 god.			Ukupan broj nezaposlenih 15-64 god.		
			1	2	Ukupno	Muškarci	Žene	4	Ukupno	Muškarci
2008	April	2.652.429	..	54,0	62,3	46,0	432.730	14,0	12,4	16,1
	Oktobar	2.646.215	443.243	53,3	62,2	44,7	457.204	14,7	12,7	17,3
2009	April	2.486.734	437.957	50,8	58,7	43,3	486.858	16,4	15,0	18,1
	Oktobar	2.450.643	411.303	50,0	57,4	42,7	516.990	17,4	16,1	19,1
2010	April	2.278.504	326.623	47,2	54,3	40,3	572.501	20,1	19,4	21,0
	Oktobar	2.269.565	352.724	47,1	54,4	39,9	565.880	20,0	19,0	21,2

Izvor: Anketa o radnoj snazi (ARS), RZS.

Napomene:

1) Anketa o radnoj snazi se od 2008. sprovodi dva puta godišnje - u oktobru i u aprilu.

2) Lica između 15 i 64 godina se smatraju licima radnog uzrasta.

3) Do oktobra 2008. godini u ARS nije postojala klasifikacija 15-64 za broj zaposlenih u poljoprivredi i pomažućih članova domaćinstva, već samo 15+.

Lica koja ostaju bez posla i dalje su obeshrabrena da traže novo zaposlenje

Kao i u prethodnom periodu, posmatramo razliku između broja lica koja su ostala bez posla i broja novonezaposlenih lica, jer oni koji gube posao nastavljaju da prelaze u neaktivne umesto da traže novo zaposlenje. Broj lica radnog uzrasta koja se izjašnjavaju kao neaktivna, a „žele i mogu da rade“, porastao je za 12.300 lica između aprila i oktobra 2010. godine, ukazujući na i dalje prisutnu obeshrabrenost lica koja ostaju bez posla da traže novo zaposlenje. Najveći porast ove kategorije „obeshrabrenih“ jeste u kategoriji lica između 25–34 godine starosti. Ukupna stopa neaktivnosti lica radnog uzrasta nastavlja da raste, i to sa 39,4% u 2009. na 40,9% u aprilu 2010, a potom i na 41,2% u oktobru 2010. godine. Kada posmatramo obrazovni nivo ovih lica, najveće promene u aktivnosti između aprila i oktobra 2010. godine zabeležene su kod lica sa srednjim obrazovanjem, gde je oko 43.000 lica, ili 4,5% prešlo u neaktivne.

Najveći pad zaposlenosti kod preduzetnika i njihovih zaposlenih

Formalna zaposlenost nastavlja da opada u periodu mart–septembar 2010. godine za oko 42.000, ili 2,4% (Tabela T3-2, kolona 1). U periodu mart–septembar 2010. godine zabeležen je osetno veći pad broja preduzetnika i zaposlenih kod njih u odnosu na zaposlene kod pravnih lica. Broj preduzetnika i njihovih zaposlenih opao je za oko 28.000 lica (6,7%), od čega za oko 16.000 preduzetnika (8,6%) i za oko 13.000 zaposlenih kod njih (5,2%), što se poklapa s trendovima iz Ankete o radnoj snazi. U istom periodu, broj zaposlenih kod pravnih lica opao je za oko 14.000 (1,0%) (Tabela T3-2), dok je pad zaposlenosti u 100 odabranih velikih preduzeća značajno usporio.

Kod pravnih lica najveći pad zaposlenosti u prerađivačkoj industriji i trgovini na veliko i malo

Najveći pad zaposlenosti kod pravnih lica u periodu april–septembar 2010. godine posmatramo u sektoru Prerađivačka industrija, gde je broj zaposlenih umanjen za oko 12.000, tj. 3,8% u okviru sektora, a potom u sektoru Trgovina na veliko i malo gde je zaposlenost pala za oko 6.000 lica, tj. 3,1% u okviru sektora. Porast broja zaposlenih od oko 3.000 lica, odnosno 7,3% u okviru sektora, zabeležen je u sektoru Poslovi s nekretninama u istom periodu (Tabela P-5 u Analitičkom prilogu).

Tabela T3-2. Srbija: broj registrovanih zaposlenih i nezaposlenih¹⁾, 2004–2010

		Ukupno zaposleni	Zaposleni kod pravnih lica	Zaposleni kod fizičkih lica			Ukupno broj zaposlenih radnika	Broj nezaposlenih (NSZ)
				Ukupno	Privatni preduzetnici	Zaposleni kod njih		
		1 (=2+3)	2	3 (=4+5)	4	5	6 (=2+5)	7
u hiljadama								
2004	Mart	2.065	1.601	464	208	255	1.856	..
	Septembar	2.037	1.560	477	210	267	1.827	843
2005	Mart	2.070	1.557	513	228	285	1.842	884
	Septembar	2.067	1.536	531	230	300	1.836	898
2006	Mart	2.032	1.496	536	228	308	1.804	920
	Septembar	2.019	1.447	572	242	330	1.777	915
2007	Mart	2.004	1.438	566	239	327	1.765	913
	Septembar	2.001	1.428	573	245	328	1.756	808
2008	Mart	2.006	1.432	574	245	329	1.761	795
	Septembar	1.993	1.425	568	245	323	1.748	726
2009	Mart	1.911	1.411	500	210	290	1.701	758
	Septembar	1.868	1.383	485	211	274	1.657	737
2010	Mart	1.817	1.362	455	199	257	1.618	778
	Septembar	1.775	1.348	427	183	244	1.592	721

Izvor: RZS - Polugodišnji izveštaj o zaposlenima i zaradama zaposlenih RAD-1/P; Anketa za dopunu polugodišnjeg izveštaja RAD-1; Polugodišnji izveštaj o privatnim preduzetnicima i zaposlenima kod njih RAD-15; Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ).

Fusnote:

1) Kada se govori o registrovanom broju zaposlenih, misli se na formalnu ekonomiju tj. na zaposlena lica koja imaju formalno-pravni ugovor o zaposlenju i na čije se prihode plaćaju porezi i doprinosi.

2) Kada se govori o registrovanom broju nezaposlenih, misli se na lica koja se prijavljuju na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje (NSZ). NSZ je u septembru 2004. prešla sa praćenja broja lica koja traže posao na praćenje broja nezaposlenih lica, usled čega nemamo seriju za period pre septembra 2004. (kolona 7).

Smanjenje administrativno definisanog broja nezaposlenih za oko 57.000 lica (7,3%), koje posmatramo između marta i septembra 2010. godine (Tabela T3-2, kolona 7), nužno ne odražava trendove u ekonomski definisanoj nezaposlenosti, jer prikazuje samo ona lica koja koriste usluge Nacionalne službe za zapošljavanje.

Tabela T3-3. Srbija: zaposleni u javnom sektoru, 2004–2010

		Zaposleni kod pravnih lica						
		Javni sektor					Javni sektor ukupno	Ostalo (privreda) ¹⁾
		Iz budžeta			Javna preduzeća			
		Administracija svi nivoi	Obrazovanje i kultura	Zdravstveni i soc. rad	Javna državna	Javna lokalna	6	7
1	2	3	4	5	6	7		
		u hiljadama						
2004	Mart	63	117	147	125	57	509	1.092
	Septembar	63	116	148	124	57	508	1.052
2005	Mart	63	119	148	122	61	513	1.044
	Septembar	61	117	147	112	61	498	1.038
2006	Mart	60	118	141	105	61	485	1.011
	Septembar	58	117	138	102	60	475	972
2007	Mart	58	121	138	100	59	476	962
	Septembar	59	120	139	100	58	476	952
2008	Mart	60	124	140	99	58	481	951
	Septembar	61	122	141	100	58	482	943
2009	Mart	64	125	142	89	57	478	933
	Septembar	64	123	142	88	57	473	910
2010	Mart	62	124	142	87	56	472	890
	Septembar	63	122	143	86	56	470	878

Izvor: RZS.

Napomena: Zaposleni u Ministarstvu odbrane Srbije kao i zaposleni u MUP Srbije, iako se finansiraju iz budžeta, ne ulaze u ukupan bilans zaposlenih u Tabeli. Njihov broj se procenjuje na oko 80.000, i oni doprinose još oko 4% ukupnoj zaposlenosti u Srbiji. Iz bezbednosnih razloga, RZS ne objavljuje tačan broj zaposlenih u ovim državnim institucijama niti njihove prosečne plate.

Fusnote:

1) Privatna, društvena i mešovita preduzeća (bez preduzetnika). Broj dobijamo kada od ukupnog broja zaposlenih kod pravnih lica iz Tabele T3-2 oduzmemo broj zaposlenih u javnim preduzećima i onih koji se finansiraju iz budžeta.

Zaposlenost u javnom sektoru ostaje gotovo nepromenjena

Zaposlenost u javnom sektoru ostaje gotovo nepromenjena između marta i septembra 2010. godine, osim redovne sezonske cikličnosti broja zaposlenih u obrazovanju. Stoga možemo reći da se i u toku 2010. godine ukupan pad zaposlenosti odvija u privatnom sektoru (Tabela T3-3).

Okvir 1. Strategija i politika zapošljavanja i institucionalni činioci kao dublji uzroci niske zaposlenosti u Srbiji

Na veoma negativne trendove na srpskom tržištu rada tokom 2000-ih značajno su uticale slabosti u mnogim segmentima politike zapošljavanja, koje ni posle 10 godina tranzicije nisu otklonjene. Dok politike tržišta rada obuhvataju radno zakonodavstvo, sistem naknada za nezaposlenost i aktivne programe tržišta rada (posredovanje, obuke i subvencionisano zapošljavanje), politika zapošljavanja odnosi se na širi okvir javnih politika, te se sastoji od svih makroekonomskih i sektorskih politika koje na direktan ili indirektan način utiču na ponudu i tražnju za radnom snagom (npr. fiskalna politika, monetarna politika, politika plata, obrazovna politika itd.). Na početku tranzicije, nije bila formulisana jasna strategija zaposlenosti, niti su bili razmatrani efekti privatizacije i sektorskih politika i njihovih interakcija na zaposlenost, već se optimistički smatralo da će sprovođenje tržišnih reformi automatski, protokom vremena, dovesti i do rasta zaposlenosti. To se nije dogodilo. Jedan od osnovnih problema sa kojima se susreće tržište rada jeste visoko poresko opterećenje nižih zarada, koje uz odsustvo progresivnosti (relativno većeg poreskog opterećenja viših zarada) sprečava vođenje politike isplativosti rada. Rast plata u javnom sektoru je stalno bio veoma visok, ne samo pod uticajem jakih sindikata, nego i kao deo svesne politike svih vlada u cilju osnaživanja srednje klase. Ta politika je kreirala sve veća očekivanja koja se ogledaju i u sadašnjim štrajkovima u javnom sektoru. S druge strane, nije stvoren ni dobar ambijent za autonomni razvoj *de novo* privatnih preduzeća, niti za rast zaposlenosti u privatnom sektoru. Institucionalni aranžmani na tržištu rada takođe imaju znatnih slabosti. Na primer, socijalni dijalog je nefunkcionalan, a kolektivno pregovaranje u privatnom sektoru praktično ne postoji. Zakon o radu propisuje isplate visokih otpremnina u slučaju prekida radnog odnosa koje su vezane za ukupno radno iskustvo zaposlenog, a ne za dužinu radnog staža kod tog poslodavca. Uzimajući sve prethodno u obzir, može se reći da je ekonomska kriza u osnovi samo razotkrila već postojeće institucionalne i strukturne nedostatke srpskog tržišta rada i nedostatke strategije tranzicije.

Zarade

U 2010. rast prosečne realne zarade iznosi 1,2%, što možemo pripisati privatnom sektoru

U 2010. godini rast prosečne realne zarade iznosio je 1,2%, što je više nego u 2009, kada je taj rast iznosio tek 0,6%. Prosečna nominalna zarada porasla je za 7,5% i u odnosu na 2009, njen rast je smanjen za 1,3 procentna poena (Tabela T3-4). Ukupan rast zarada u 2010. godini možemo pripisati privatnom sektoru, u kom je realni međugodišnji rast prosečne zarade iznosio 4,5%, dok su plate u javnom sektoru bile zamrznute.

U Q4 2010. prosečna realna zarada beleži pad od 1,2%

U Q4 2010. prosečna realna zarada beleži pad od 1,2%, nakon uzastopnog rasta u prva tri kvartala te godine. Ukoliko posmatramo samo decembar 2010. godine, realne zarade beleže međugodišnji pad od 2,5%. Prosečna nominalna zarada je na približno istom nivou kao u prethodnom kvartalu, dok njen međugodišnji rast iznosi 8,3% (Tabela T3-4).

Prosečna neto zarada u Q4 2010. iznosila je 339 evra

Prosečna neto zarada u Q4 2010. godine iznosila je 339 evra, što predstavlja rast od 3,5% u odnosu na prethodni kvartal (327 evra u Q3 2010). U odnosu na Q4 2009. godine (353 evra), prosečna zarada u evrima smanjila se za 4,1% (Tabela T3-4).

Tabela T3-4. Srbija: prosečne mesečne zarade i međugodišnji indeksi, 2008–2010

	Prosečna mesečna zarada (RZS) ¹⁾				Međugodišnji indeksi prosečne mesečne bruto zarade (RZS) ²⁾	
	Ukupni troškovi rada ³⁾ , u din.	Neto, u din.	Ukupni troškovi rada, u evrima	Neto, u evrima	Nominalni	Realni
	1	2	3	4	5	6
2008	47.882	29.174	586	357	117,8	104,8
2009	52.090	31.758	554	337	108,8	100,6
2010	55.972	34.159	543	332	107,5	101,2
2008						
Q1	43.957	26.814	532	324	119,3	106,0
Q2	47.351	28.846	584	356	119,4	104,2
Q3	48.322	29.435	627	382	117,9	105,2
Q4	51.898	31.599	602	366	115,1	104,0
Decembar	56.399	34.348	637	388	112,0	103,1
2009						
Q1	49.444	30.120	525	320	112,5	102,2
Q2	52.164	31.808	552	337	110,2	101,3
Q3	52.065	31.737	558	340	107,7	99,8
Q4	54.689	33.366	579	353	105,4	99,5
Decembar	60.265	36.789	628	383	106,9	100,2
2010						
Q1	52.261	31.924	530	324	105,7	101,1
Q2	55.989	34.192	548	335	107,3	103,2
Q3	56.435	34.372	537	327	108,4	101,8
Q4	59.204	36.149	556	339	108,3	98,8
Decembar	64.784	39.580	609	372	107,5	97,5

Izvor: RZS.

Napomene:

1) Podaci za 2008. godinu su korigovani na osnovu proširenog obuhvata uzorka za računanje prosečne zarade u koji ulaze i plate zaposlenih kod preduzetnika.

2) Međugodišnji indeksi prosečne mesečne bruto zarade za 2008. godinu obračunati su iz prosečnih zarada za 2007. i 2008. na osnovu „starog uzorka koji ne uključuje zaposlene kod preduzetnika. Ovi su indeksi uporedivi sa indeksima za 2009. godinu, budući da je pri proširenju uzorka dinamika rasta zarada zadržana, a samo su njihove nominalne vrednosti umanjene za oko 12%.

3) Ukupni troškovi rada predstavljaju ukupno opterećenje poslodavca po radniku, uključujući sve poreze i doprinose, i iznose oko 164,5% neto zarade. Indeksi rasta bruto zarada i ukupnih troškova rada su jednaki, jer su ukupni troškovi rada veći od bruto zarade za fiksnih 17,9%.

Plate u javnom sektoru realno smanjene usled nastavljenog zamrzavanja u 2010

Prosečna plata u javnom sektoru u toku 2010. godine realno je međugodišnje smanjena, usled njihovog opšteg zamrzavanja, kao i rasta inflacije (Tabela T3-5).

Tabela T3-5. Srbija: bruto zarade u javnom sektoru, 2004–2010, međugodišnji realni indeksi

	Iz budžeta			Javna preduzeća		Ostalo (privreda)	Prosek Srbije
	Administracija svi nivoi	Obrazovanje i kultura	Zdravstveni i soc. rad	Javna državna	Javna lokalna		
	1	2	3	4	5		
2004	107,4	107,7	110,9	107,9	113,4	113,7	111,4
2005	105,9	106,0	100,8	100,5	103,0	106,9	107,1
2006	109,1	107,2	109,4	110,8	102,9	113,7	111,3
2007	111,1	114,7	123,8	116,7	105,0	114,1	114,6
2008	100,7	105,7	101,3	101,2	95,9	105,7	105,5
2009	95,1	96,3	97,0	97,9	97,8	104,1	101,1
2010	99,1	95,1	94,3	98,1	98,0	104,5	101,2
2007							
Q1	111,5	112,6	125,4	129,8	113,8	117,3	118,5
Q2	118,6	119,2	131,5	118,9	104,5	117,4	118,6
Q3	114,1	116,7	127,5	112,5	104,1	112,5	114,1
Q4	100,1	110,3	111,0	105,8	97,4	109,0	108,2
2008							
Q1	99,2	109,5	105,6	94,3	98,5	107,3	105,2
Q2	99,6	104,8	99,4	103,0	89,0	104,2	103,1
Q3	100,8	104,7	101,1	103,6	91,7	106,3	105,0
Q4	103,3	103,7	99,2	103,9	104,4	105,1	104,1
2009							
Q1	99,8	97,9	99,4	98,4	100,8	105,1	102,5
Q2	94,0	97,4	98,1	99,0	99,3	104,8	102,0
Q3	93,6	96,2	96,9	98,1	95,4	102,9	100,1
Q4	93,0	93,6	93,5	96,0	95,9	104,0	99,9
2010							
Q1	95,8	96,1	96,1	102,2	98,0	103,5	101,1
Q2	101,0	96,7	95,1	102,1	98,3	106,6	103,2
Q3	100,4	95,1	94,6	94,5	99,8	106,0	101,8
Q4	99,4	92,5	91,2	93,5	95,7	102,3	98,8

Izvor: RZS

Napomene:

1) Kolona 6 uključuje privatna, društvena i mešovita preduzeća (bez preduzetnika).

2) U koloni 6 je predstavljena ocenjena veličina koja se dobija kada se od ukupne mase zarada u Srbiji oduzme masa zarada u javnom sektoru, a zatim se ta razlika podeli s brojem zaposlenih u privredi (kolona 7, Tabela T3-3).

3) Međugodišnji realni indeksi u kolonama 6 i 7 za 2008. i 2009. izračunati su na osnovu proširenog uzorka za obračun prosečne zarade, koji uključuje i zaposlene kod preduzetnika.

4. Platni bilans i spoljna trgovina

Iako se očekivalo da će tokom 2010. godine doći do porasta tekućeg deficita usled oporavka domaće privrede, to se nije dogodilo. Deficit tekućeg računa je u 2010. iznosio 2.074 miliona evra (6,9% BDP-a) i na nivou je deficita iz recesione 2009. godine (kada je iznosio 2.084 miliona evra, tj. 7,0% BDP-a). Tako je dve godine uzastopno (2009, 2010) tekući deficit znatno niži u poređenju s pretkriznim vrednostima (10,6% BDP-a u 2006, 17,6% BDP-a u 2007. i 21,1% BDP-a u 2008). Izostanak rasta tekućeg deficita u 2010. godini može se prvenstveno objasniti padom spoljnotrgovinskog bilansa, odnosno tempom oporavka uvoza i izvoza koji je do toga doveo. Dok se, s jedne strane uvoz sporo oporavljao (porast 8,5% međugodišnje), vrednost domaće izvoza se, s druge strane veoma brzo uvećavala (24,2% međugodišnje) – tako da je robni deficit u 2010. znatno ispod prošlogodišnjeg. Kretanje uvoza i izvoza tokom 2010. godine dovelo je do veće pokrivenosti uvoza izvozom, rebalansiranja privrede u korist izvoza i do toga da je neto izvoz pozitivno doprineo privrednom oporavku. Valja ipak imati u vidu da je velikim delom ubrzanje izvoza posledica eksternih činilaca – porasta cena proizvoda na svetskom tržištu (hrana, metali) i da je, stoga, neizvesno njegovo kretanje u 2011. godini. Dodatno, neizvestan je i dalji tempo oporavka uvoza, mada se očekuje njegovo ubrzanje sa oporavkom privrede, naročito imajući u vidu da je uvoz još uvek ispod svog pretkriznog nivoa. Iako je tekući deficit relativno nizak u 2010. godini – priliv kapitala bio je veoma skroman i nedovoljan za njegovo finansiranje, pa su devizne rezerve smanjene.

Ostvaren blagi suficit tekućeg računa u prva dva meseca Q4

U novembru 2010. godine tekući račun beleži suficit od 159,7 miliona evra, nakon deficita od 102,4 miliona evra iz oktobra. Stoga, kumulativno za ta dva meseca, suficit tekućeg računa iznosi 57 miliona evra (1,1% dvomesečne vrednosti BDP-a). Ovaj blagi suficit tekućeg računa ostvaren u prva dva meseca četvrtog kvartala posledica je pre svega znatnog priliva tekućih transfera, kao i niske vrednosti robnog deficita.

Kumulativan priliv neto tekućih transfera u oktobru i novembru 2010. znatno iznad uobičajenih vrednosti iz pretkriznog perioda

Neto priliv tekućih transfera tokom oktobra i novembra iznosi 839 miliona evra (16,2% BDP-a). Ovakav dvomesečni iznos je znatno iznad uobičajenih vrednosti iz pretkriznog perioda (u 2008. tekući transferi čine 7,6% BDP-a, tj. 638 miliona evra iznosi proseku kvartalnih vrednosti iz te godine), kao i s početka 2010. (Q1: 611 i Q2: 755 miliona evra). Takođe, ovaj dvomesečni priliv možemo da ocenimo i kao izuzetno visok poredeći ga s vrednostima priliva transfera iz perioda kada su oni bili najviši – tokom 2009. i u Q3 2010. godine (tokom Q3 2010. neto tekući transferi iznosili su 854 miliona evra, tj. 11,1% BDP-a, dok su u 2009. godini oni činili 11,7% BDP-a, tj. proseku kvartalnih priliva bio je 880 miliona evra). Kao i u prethodnom periodu, najveći deo ovog priliva čine doznake, koje tokom oktobra i novembra iznose 673 miliona evra. Doznake čine 13% BDP-a i 4,3 procentna poena su iznad učešća doznaka u BDP-u iz 2009, tj. za 36% su iznad vrednosti iz oktobra i novembra 2009. godine (Tabela T4-1).

Deficit robe i usluga ispod prošlogodišnjeg...

Robni deficit ostvaren tokom oktobra i novembra 2010. iznosi 735 miliona evra (14,2% BDP-a), to jest 17% je ispod deficita iz istog perioda prethodne godine. Izvoz i dalje beleži brži rast od uvoza (28% prema 8%). Izvezeno je robe u vrednosti od 1.404 miliona evra (27,1% BDP-a), dok je uvoz iznosio 2.139 miliona evra (41,4% BDP-a). Ostvaren je blagi suficit u trgovini uslugama (29 miliona evra). Stoga je deficit robe i usluga u oktobru i novembru 20% ispod prošlogodišnjeg iz istog perioda, što govori o pozitivnom doprinosu neto izvoza privrednom rastu u posmatranom dvomesečnom periodu.

...tj. neto izvoz pozitivno doprinosi privrednom rastu

U prva dva meseca Q4 finansijski račun negativan

U prva dva meseca četvrtog kvartala (Q4) finansijski račun je negativan. Razlog tome je visoko povlačenje sredstava sa računa *Gotov novac i depoziti* (-387 miliona evra) i negativnih vrednosti na računima *Trgovinski* i *Finansijski krediti* (-94 i -93 miliona evra respektivno). Stoga, negativan iznos na računima *Ostale investicije* od -574 miliona evra nije mogao biti pokriven veoma skromnim prilivom SDI i portfolio investicija, pa su stoga, i pored suficita tekućeg računa, devizne rezerve smanjene za 313 miliona evra.

4. Platni bilans i spoljna trgovina

Negativan iznos finansijskih kredita posledica je razduživanja privrede od 119 miliona evra (po osnovu kratkoročnih kredita 27 miliona evra i dugoročnih kredita 92 miliona evra), dok su se banke neznatno zadužile – 23 miliona evra u neto iznosu.

Nakon smanjenja tokom oktobra i novembra, devizne rezerve rastu u decembru

Smanjenje deviznih rezervi tokom oktobra i novembra iznosi 313 miliona evra. Od toga su u oktobru devizne rezerve smanjene za 79 miliona evra, a u novembru za dodatnih 235 miliona evra. Najveći uticaj na smanjivanje rezervi u ta dva meseca imala je prodaja deviza NBS za odbranu deviznog kursa na međubankarskom deviznom tržištu. U decembru je došlo do rasta deviznih rezervi, usled korišćenja kredita (268,5 miliona evra), povlačenja tranše kredita od MMF-a (55 miliona evra), donacije Evropske unije i neto kupovine deviza od banaka ostvarene na međubankarskom tržištu kao posledica intervencija Narodne banke Srbije.

Tabela T4-1. Srbija: platni bilans

	2008	2009	2010 jan-nov	2009				2010			
				Q1	Q2	Q3	okt-nov	Q1	Q2	Q3	okt-nov
	u mil. evra										
TEKUĆI RAČUN	-7.054	-2.084	-1.836	-978	-246	-344	-328	-760	-610	-523	57
Roba	-8.501	-5.119	-4.335	-1.464	-1.142	-1.158	-891	-1.186	-1.166	-1.248	-735
Izvoz robe, f.o.b ¹⁾	7.416	5.978	6.677	1.291	1.538	1.547	1.093	1.472	1.870	1.931	1.404
Uvoz robe, f.o.b	-15.917	-11.096	-11.012	-2.755	-2.680	-2.705	-1.984	-2.658	-3.036	-3.179	-2.139
Usluge	-185	19	15	-39	20	-2	13	-19	5	-1	29
Prihodi	2.741	2.500	2.381	568	599	669	412	537	635	737	473
Rashodi	-2.926	-2.481	-2.367	-607	-578	-671	-399	-555	-629	-739	-443
Dohodak	-922	-503	-575	-123	-95	-129	-111	-167	-205	-127	-76
Prihodi	558	500	380	117	149	112	71	107	108	92	73
Rashodi	-1.480	-1.002	-955	-240	-245	-241	-181	-273	-313	-219	-149
Tekući transferi-neto	2.554	3.518	3.059	648	971	944,9	660	611	755	854	839
od čega: zvanična pomoć	163	197	116	39	37	40	23	29	20	35	32
od čega: poslata sredstva (doznake)	1.692	2.618	2.241	456	769	732	494	415	543	610	673
KAPITALNI RAČUN-neto	13	2	1	-1	-1	1	1	0	0	1	0
FINANSIJSKI RAČUN	7.133	2.237	1.733	991	275	371	360	698	603	505	-73
Direktne investicije-neto	1.824	1.402	762	643	251	113	106	284	136	176	167
Portfolio investicije	-91	-55	113	-4	-58	6	6	38	39	16	21
Ostale investicije	3.713	3.254	-458	112	962	969	759	10	107	0	-574
Trgovinski krediti	957	660	180	264	93	257	67	-109	128	255	-94
Finansijski krediti	3.499	1.412	254	-721	679	623	313	523	-270	93	-93
NBS	0	1.114	287	0	783	0	0	0	237	50	0
Vlada	98	252	684	13	105	68	23	167	198	315	4
Banke	125	894	29	-513	22	798	339	525	-396	-123	23
Dugoročni	-274	492	549	19	50	279	50	558	-6	33	-36
Kratkoročni	399	402	-520	-532	-28	519	289	-32	-390	-156	58
Ostali sektori (privreda)	3.275	-848	-746	-221	-230	-243	-49	-170	-309	-148	-119
Gotov novac i depoziti	-713	760	-892	569	190	-334	378	-405	249	-348	-387
Ostala aktiva i pasiva	-30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Alokacija SPV	0	422	0	0	0	422	0	0	0	0	0
Sredstva rezervi (-povećanje)	1.687	-2.363	1.315	240	-880	-716	-511	367	321	313	313
GREŠKE I PROPUSTI-neto	-92	-155	103	-12	-28	-27	-33	62	7	18	16
UKUPNI BILANS	-1.687	2.363	-1.315	-240	880	716	511	-367	-321	-313	-313
	PRO MEMORIA										
	u % BDP-a										
Bilans tekućih transakcija	-21,1	-7,0	-6,7	-14,4	-3,3	-4,4	-6,2	-10,9	-8,0	-6,8	1,1
Bilans robne razmene	-25,4	-17,1	-15,8	-21,5	-15,2	-14,9	-16,9	-17,1	-15,3	-16,3	-14,2
Izvoz robe	22,2	19,9	24,4	19,0	20,5	19,9	20,7	21,2	24,6	25,2	27,1
Uvoz robe	-47,6	-37,0	-40,2	-40,5	-35,8	-34,8	-37,6	-38,2	-39,9	-41,5	-41,4
Bilans robe i usluga	-26,0	-17,0	-15,8	-22,1	-15,0	-14,9	-16,6	-17,3	-15,3	-16,3	-13,6
Tekući transferi-neto	7,6	11,7	11,2	9,5	13,0	12,2	12,5	8,8	9,9	11,1	16,2

Izvor: NBS

1) Izvoz f.o.b. prema metodologiji NBS koja je prilagodena IMF BOPM-5.

Okvir 1. Tekući račun platnog bilansa Srbije u poređenju sa zemljama regiona

Posmatrajući učešće salda tekućeg računa u bruto domaćem proizvodu (BDP) Srbije i zemalja iz okruženja – primećuje se da je u 2010. godini jedino Mađarska zabeležila suficit, dok su ostale zemlje imale deficite tekućeg računa. Posmatrani indikator ukazuje na to da je Srbija među zemljama s najvećim deficitom, uprkos činjenici da je 2010. deficit bio znatno niži nego prethodnih godina. Po vrednosti ostvarenog deficita tekućeg računa Albanija je na vrhu posmatrane liste zemalja. Rumunija i BiH ostvarile su približno iste vrednosti učešća deficita u BDP-u, a nešto skromnije deficite u 2010. godini imale su Makedonija i Hrvatska (Tabela T4-2). Bugarska je zabeležila najmanji deficit od 3% BDP-a.

Tabela T4-2. Saldo tekućeg računa u % BDP-a za Srbiju i zemlje regiona, 2010. godina

	Albanija	Mađarska	Rumunija	Bugarska	Hrvatska ¹	BiH	Makedonija	Srbija
	u %							
Saldo tekućeg računa/BDP	-9,2	1,0	-5,1	-3,0	-3,8	-5,5	-3,9	-6,9

1) Učešće izračunato u evrima.
Izvor: EBRD, za Srbiju QM.

Sve zemlje su, izuzev Bugarske i BiH prema podacima Evropske banke za obnovu i razvoj, od početka 2000-ih imale rekordna učešća deficita tekućeg računa u BDP-u 2008. godine (Srbija 18%, Albanija 15,4%, Rumunija 11,9%, Makedonija 12,8%, Hrvatska 9,2%). Bugarska je 2008. imala deficit od 23,9% BDP-a, a najvišu vrednost deficita zabeležila je 2007. godine: 28,4% BDP-a, dok je BiH rekordnu vrednost zabeležila 2003. godine (19,5%). Mađarska je pre suficita iz 2010. i skoro uravnoteženog bilansa tekućeg računa 2009. godine takođe beležila deficite. Posmatrano od dve hiljadite – vidi se da je najviša vrednost deficita Mađarske bila upravo 2000. i potom 2004. godine. Osim Rumunije, sve ostale zemlje imaju poboljšan saldo tekućeg računa u 2010. u poređenju s kriznom 2009. godinom.

Spoljni dug

Na kraju 2010. spoljni dug Srbije iznosi 23,8 milijardi evra, tj. 79,4% BDP-a

Na kraju 2010. godine, spoljni dug Srbije iznosio je 23,8 milijardi evra (Tabela T4-3). Učešće spoljnog duga u BDP-u iznosi 79,4%, i veoma je blizu nivoa koji se često navodi kao donja granica zone visoke zaduženosti (80% BDP-a). Ukupan spoljni dug je za 671 milion evra iznad vrednosti zabeležene tri meseca ranije (za 2,3 procentna poena BDP-a), a za 1,2 milijarde evra iznad iznosa s kraja 2009. godine (porast od 4,4 procentna poena BDP-a). Na rast ukupnog spoljnog duga tokom poslednjeg kvartala 2010. najveći uticaj imao je porast kratkoročnog zaduživanja banaka, dok je, posmatrano na nivou cele godine, javni sektor isključivo doprineo zabeleženom porastu. Deo kretanja spoljnog duga tokom 2010. godine (v. Tabelu T4-3) pripisuje se kursnim razlikama, tj. izraženom variranju vrednosti evra u odnosu na druge valute koje čine valutnu strukturu spoljnog duga Srbije¹.

Tabela T4-3. Srbija: struktura spoljnog duga, 2008–2010

	2008	2009				2010			
		Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.
	stanja, u milionima evra, kraj perioda								
Ukupan spoljni dug	21.088	20.689	20.967	21.071	22.487	22.943	23.456	23.115	23.786
(U % BDP-a) ²⁾	63,1	69,0	69,9	70,3	75,0	76,5	78,3	77,1	79,4
Javni spoljni dug	6.521	6.653	7.322	6.933	7.764	8.122	8.921	8.874	9.076
(U % BDP-a) ²⁾	19,5	22,2	24,4	23,1	25,9	27,1	29,8	29,6	30,3
Dugoročni	6.503	6.634	7.304	6.915	7.762	8.122	8.921	8.874	9.076
od čega MMF	0	0	771	757	1.110	1.157	1.483	1.455	1.529
od čega obaveze Vlade RS	0	0	0	0	422	440	469	444	449
prema SPV alokaciji									
Kratkoročni	18	19	18	19	1	0	0	0	0
Privatni spoljni dug	14.568	14.036	13.645	14.137	14.724	14.820	14.535	14.241	14.710
(U % BDP-a) ²⁾	43,6	46,8	45,5	47,2	49,1	49,4	48,5	47,5	49,1
Dugoročni	12.442	12.387	12.225	12.469	12.720	12.919	13.076	12.945	12.880
od čega banke	2.201	2.170	2.170	2.451	2.597	2.867	3.195	3.279	3.362
od čega privreda	10.241	10.217	10.055	10.018	10.123	10.052	9.881	9.667	9.518
Kratkoročni	2.126	1.649	1.421	1.668	2.003	1.901	1.459	1.295	1.830
od čega banke	1.323	855	747	1.257	1.713	1.691	1.304	1.146	1.731
od čega privreda	803	794	674	411	290	210	155	149	100
Neto spoljni dug ¹⁾ , (u% BDP-a) ²⁾	38,6	41,8	40,2	38,4	39,6	41,7	43,3	44,2	46,0

Izvor: NBS

Napomena: Od septembra 2010. promenjena je metodologija statistike spoljnog duga, tako da se u spoljni dug javnog sektora uključuju obaveze po osnovu alokacije SPV MMF-a (443,5 miliona evra), iskorišćene u decembru 2009, kao i kapitalizovana kamata prema Pariskom klubu poverilaca (86,4 miliona evra), dok su iz spoljnog duga privatnog sektora isključeni krediti zaključeni pre 20. decembra 2000. po kojima se ne vrše plaćanja (875,4 miliona evra, od čega se 397 miliona evra odnosi na domaće banke, a 478,4 miliona evra na domaće preduzeća). Podaci o spoljnom dugu dati u Tabeli izrađeni su po novoj metodologiji.

1) Ukupni spoljni dug umanjen za devizne rezerve NBS.

2) Koristi se godišnja ostvarena vrednost BDP-a u evrima u toj godini. Za 2010. koristi se procenjena vrednost BDP-a, procena QM-a.

U Q4 porast zaduživanja javnog sektora i banaka

Posmatrano po sektorima, porastu ukupnog spoljnog duga tokom Q4 u većoj meri je doprineo privatni sektor (u okviru njega banke). Tokom Q4 spoljni dug javnog sektora uvećan je za 202 miliona evra (0,7 procentnih poena BDP-a). Spoljni dug privatnog sektora na kraju 2010. godine je za 469 miliona evra (1,6 procentnih poena BDP-a) iznad vrednosti s kraja septembra. Banke su se dodatno zadužile po osnovu dugoročnog (za 83 miliona evra) i, pre svega kratkoročnog duga (584 miliona evra), dok su preduzeća smanjila iznos zaduživanja po osnovu obe vrste duga.

U 2010. javni sektor isključivo doprineo rastu spoljnog duga

Ipak, posmatrano na nivou cele 2010. godine doprinos porastu spoljnog duga isključivo je imao javni sektor. Spoljni dug javnog sektora je povećan za 1,3 milijarde evra (porast od 4,4 procentna poena), dok je spoljni dug privatnog sektora skoro nepromenjen. Javni sektor je povećao spoljnu zaduženost značajnim korišćenjem inostranih kredita tokom 2010. godine (krediti Međunarodne banke za obnovu i razvoj, kao i drugih međunarodnih institucija u Q1, deo treće i četvrte tranše stend baj aranžmana sa MMF-om u Q2, kredit Vlade Ruske Federacije i peta tranša stend baj aranžmana u Q3, dodatni inostrani krediti kao i nova tranša koja predstavlja deo kredita od MMF-a za jačanje deviznih rezervi i dr.). U 2010. godini banke su se dodatno dugoročno zadužile za 765 miliona evra, dok su se preduzeća razdužila za 606 miliona evra. Banke su neznatno povećale nivo kratkoročnog zaduživanja (za 18 miliona evra), dok su preduzeća na kraju 2010. u odnosu na kraj 2009. godine znatno smanjila nivo kratkoročnih kredita (za 190 miliona evra).

Izvoz**U 2010. izvoz iznosi 7,4 milijarde evra, i za 24,2% je iznad izvoza iz 2009. godine**

Ukupan izvoz u 2010. iznosi 7.401,0 miliona evra i za 24,2% je iznad izvoza ostvarenog tokom 2009. godine. Ovako brz oporavak izvoza se u najvećoj meri duguje izvozu metala i poljoprivrednih proizvoda (skoro jedna polovina međugodišnjeg rasta izvoza duguje se rastu *Krupnog izvoza*²). Trećina rasta ukupnog izvoza duguje se oporavku izvoza proizvoda svrstanih u komponentu *Ostalo*, dok je komponenta *Jezgro* doprinela porastu ukupnog izvoza sa 23%.

Rast izvoza ubrzava se krajem godine

Znatan rast izvoza koji je obeležio 2010. godinu intenziviran je na kraju godine. Tokom Q4 izvezeno je robe u vrednosti od 2.118 miliona evra, što predstavlja visok međugodišnji rast od 32,2% (Tabela T4-4). U okviru ukupnog izvoza, obe njegove komponente – *Krupni* i *Noseći* izvoz – beleže više međugodišnje stope rasta u Q4 u odnosu na prethodne kvartale (Tabela T4-4).

Porast svetskih cena najviše doprineo u Q4 porastu vrednosti komponenti Krupnog izvoza

Krupni izvoz je 53,6% iznad Q4 prethodne godine i doprinosi rastu ukupnog izvoza sa 42,4%. Kao i tokom cele 2010. godine, i u Q4 porast *Krupnog izvoza* jeste velikim delom posledica rasta svetskih cena proizvoda svrstanih u ovu grupu. Svetske cene žitarica izražene u evrima u Q4 su za 40%, a cene metala za 45% više u odnosu na isti kvartal 2009. godine. Dalja analiza ukazuje da su izvezene količine *Žitarica* zabeležile rast od 30% međugodišnje, dok Obojeni metali pokazuju skroman porast izvezenih količina. S druge strane, međugodišnji porast vrednosti *Gvožđa i čelika* od 27%, prikazan u Tabeli T4-4, u potpunosti se duguje rastu cena, dok je izvezena količina manja od Q4 prošle godine. Količinski pad izvoza *Gvožđa i čelika* posledica je smanjene proizvodnje kompanije US Steel Serbia usled privremenog gašenja jedne peći sredinom 2010. godine. Očekuje se da će na početku 2011. doći do oporavka proizvodnje *Gvožđa i čelika*, do ubrzanja izvoza tih proizvoda i do njihovog većeg doprinosa rastu ukupnog izvoza.

Važan doprinos Nosećeg izvoza porastu ukupno izvezenih vrednosti

U Q4 *Noseći izvoz* je porastao za 24,8% međugodišnje, što doprinosi međugodišnjem rastu ukupnog izvoza sa 57,5%. U okviru *Nosećeg izvoza*, proizvodi svrstani u grupu *Ostalo* ubrzavaju rast, dok *Jezgro* usporava (Tabela T4-4). Inače, doprinos komponente *Ostalo* i na kvartalnom i na godišnjem nivou je veoma značajan, jer se oko 1/3 rasta ukupnog izvoza duguje oporavku izvoza ovih proizvoda. U okviru *Jezgra* visoku stopu rasta imaju proizvodi grupe *Električne mašine, aparati i uređaji*.

² Doprinos računamo kao količnik apsolutnih promena izvoznih komponenti i apsolutne promene ukupnog izvoza u odnosu na isti period prethodne godine.

Tabela T4-4. Srbija: izvoz, međugodišnje stope rasta, 2009–2010

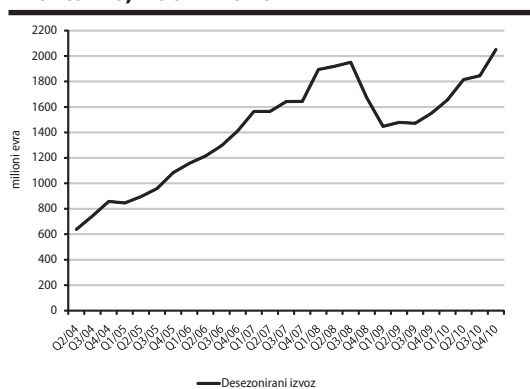
	Učešće u ukupnom izvozu u 2010	2010 ¹⁾				2009				2010 ¹⁾			
		Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
	u %	u mil. evra				međugodišnji rast (u %)							
Ukupno	100,0	1.467	1.884	1.931	2.118	-23,8	-22,5	-24,9	-7,2	14,9	23,2	24,6	32,2
Kрупni (dominantni) izvoz	28,1	422	496	537	627	-36,0	-36,1	-35,9	-0,1	42,3	41,6	39,3	53,6
Gvožđe i čelik	9,8	162	195	182	182	-54,0	-72,7	-56,3	8,0	60,2	130,4	39,0	27,0
Obojeni metali	7,1	109	132	152	132	-48,4	-41,1	-33,4	-5,8	68,3	75,0	69,3	55,9
Povrće i voće	5,4	75	80	114	129	-5,2	30,0	-9,6	-10,2	21,6	-4,8	16,2	63,2
Zitarice i proizvodi	5,9	75	89	88	183	30,3	141,6	16,0	3,2	10,0	-16,6	33,7	82,0
Noseći izvoz	71,9	1.045	1.389	1.395	1.492	-19,2	-17,3	-20,4	-9,4	6,7	17,8	19,7	24,8
Jezero	28,8	438	522	583	592	-21,8	-20,3	-27,8	-10,8	2,1	11,8	32,1	26,5
Odeća	4,1	72	69	81	84	29,5	32,5	-9,6	-24,4	-37,7	-36,4	2,2	3,6
Razni gotovi proizvodi, nigde pomenuti	3,5	47	65	72	71	-35,2	-24,0	-23,2	-7,1	-5,8	6,3	9,5	6,1
Proizvodi od metala, nigde pomenuti	3,5	44	67	68	78	-36,4	-20,7	-24,4	-20,3	-8,0	2,2	9,2	26,7
Proizvodi od kaučuka	2,9	54	52	55	56	-22,5	-32,2	-32,3	3,8	23,6	33,6	27,0	31,9
Električne mašine, aparati i uređaji	6,0	78	108	122	139	-1,0	4,0	-6,1	18,3	25,5	46,8	58,7	61,0
Organski hemijski proizvodi	1,4	29	27	28	18	-83,1	-88,0	-90,1	-55,2	261,5	357,9	501,2	40,0
Plastične materije u primarnim oblicima	1,8	29	32	37	34	-49,9	-53,1	-88,4	16,5	47,1	69,9	753,8	31,8
Obuća	2,1	38	33	44	43	-8,4	-19,5	-13,6	-19,7	0,8	2,4	14,8	41,6
Hartija, karton i proizvodi od celuloze	2,2	36	42	40	42	-2,0	-3,3	4,1	9,2	12,1	11,4	11,4	20,5
Proizvodi od nemetalnih minerala	1,3	11	27	35	26	-54,7	-46,1	-33,5	-23,5	-9,4	12,2	17,9	4,6
Ostalo	43,0	607	867	812	899	-17,0	-15,1	-15,2	-8,5	10,2	21,7	12,1	23,7

Izvor: RZS

1) Podaci u milionima evra, kao i međugodišnje stope rasta dobijeni na osnovi podataka Republičkog zavoda za statistiku obračunatih po novoj metodologiji. Za detalje v. QM br.20, Okvir 1. „Promena metodologije spoljne trgovine Republičkog zavoda za statistiku Srbije“.

Po desezoniranim podacima, ukupan izvoz znatno ubrzava rast

Grafikon T4-5. Srbija: desezonirani izvoz, kvartalno, 2004–2010

Izvor: RZS, QM

I podaci desezoniranog izvoza govore u prilog činjenici da ukupan izvoz ubrzava rast u Q4 (Grafikon T4-5). Nakon Q3 2010. godine gde je izvoz samo 1,6% iznad vrednosti iz Q2 (6,7% analizovano) u Q4 je 11,2% viši u odnosu na Q3, tj. 52,7% analizovano. Ubrzanje izvoza potvrđuju i mesečni podaci, koji beleže neprekidan rast od avgusta. Nakon neznatnog rasta u oktobru u odnosu na septembar (0,03%), u novembru je zabeležen mesečni porast izvoza od 8% u odnosu na oktobar, a u decembru od 3,6% u odnosu na novembar. Grafikon T4-5 jasno prikazuje dinamičan rast izvoza, a činjenica da je desezonirani izvoz iznad maksimalne vrednosti dostignute u periodu pre krize (Q3 2008), nedvosmisleno ukazuje na njegov brz oporavak.

Uvoz

Uvoz u 2010. veći 8,5% od uvoza iz 2009, i iznosi 12,5 milijardi evra

Uvoz postepeno ubrzava

Tokom 2010. uvezeno je robe u vrednosti od 12.481,1 milion evra. Ostvarena vrednost uvoza u 2010. godini je za 8,5% iznad vrednosti uvoza iz 2009. godine.

Uvoz robe je u Q4 iznosio 3.417 miliona evra, što je za 11,4% više u odnosu na isti period prethodne godine (Tabela T4-6). Iako izgleda da je došlo do izvesnog međugodišnjeg usporavanja rasta uvoza u poređenju sa rastom iz prethodnog kvartala, treba imati u vidu činjenicu da je međugodišnji rast uvoza u Q3 bio posledica eksternih faktora (visokog uvoza energije). Tako, uvoz bez energije sugerise o postepenom ubrzavanju uvoza – budući da međugodišnja stopa rasta ovako posmatranog uvoza iznosi 11,7% u Q4 i iznad je stope zabeležene u Q3 (9,7%).

Uvoz energije u Q4 2010. porastao je 9,9% međugodišnje. Ovakav rast je znatno niži od rasta iz prethodnog kvartala (66,6%, Tabela T4-6). Tokom Q3, kao što smo istakli u prethodnom broju QM-a, uvoz energije je porastao kako zbog međugodišnjeg rasta cene energije na svetskom tržištu (25% u evrima), tako i zbog veoma visokog količinskog uvoza energetske proizvoda (33%). Za razliku od prethodnog kvartala kada je uvezena veoma velika količina ovih proizvoda, u Q4 je količinski uvoz opao za 12% međugodišnje. Stoga, prikazani porast uvoza energije u poslednjem kvartalu 2010. jeste isključivo posledica rasta svetske cene energenata u dolarima za 15% (tj. za 25% u evrima), a dinamika kretanja količina uvoza ovih proizvoda u H2 2010. – verovatno posledica politike preduzeća.

4. Platni bilans i spoljna trgovina

Nastavlja se rast uvoza intermedijarnih proizvoda i proizvoda za široku potrošnju, dok je oporavak uvoza kapitalnih dobara i dalje skroman

U Q3 nastavljen je brz rast *Intermedijarnih proizvoda* od 22,0% međugodišnje. Kao što smo napomenuli u prethodnom broju QM-a, ovi proizvodi imaju najveće učešće u ukupnom uvozu (31,1%) i stoga u velikoj meri doprinose njegovom ubrzanju. Njihov oporavak je povezan sa rastom proizvodnje, tako da očekujemo dalji rast uvoza ovih proizvoda u budućnosti i time dalje ubrzanje ukupnog uvoza.

Kapitalni proizvodi beleže spor oporavak. Nakon Q3, kada je rast uvoza kapitalnih proizvoda iznosio 1,6% međugodišnje (prvi put rast uvezene vrednosti nakon šest uzastopnih kvartala međugodišnjeg pada), u Q4 njihov uvoz je za 3% iznad Q4 2009. godine (Tabela T4-6). Ovakva dinamika uvoza kapitalnih proizvoda sugerise da se u ukupnom oporavku zemlje relativno zanemaruju privredne investicije, što bi moglo da ima posledice na privredni rast u dugom roku.

Netrajni proizvodi za široku potrošnju ubrzali su oporavak u Q4 u odnosu na prethodne kvartale, dok uvoz *Trajnih proizvoda za široku potrošnju* u Q4 neznatno usporava rast (Tabela T4-5). U Q4 pored zabeleženog oporavka prethodno navedenih komponenti uvoza, po prvi put od početka krize uvoz komponente *Ostalo* beleži međugodišnji rast (Tabela T4-6). Prema podacima RZS-a *Ostali uvoz* čine neklasifikovani proizvodi. Praćenje ove komponente je u skorije vreme od većeg značaja, s obzirom na njen veći doprinos kretanju ukupnog uvoza. Naime, po novoj metodologiji koju RZS primenjuje od 2010. godine ova komponenta čini oko jedne petine ukupnog uvoza (Tabela T4-6) – dok je po staroj metodologiji činila samo 3,2% uvezene vrednosti.

Tabela T4-6. Srbija: uvoz, međugodišnje stope rasta, 2009–2010

	Učešće u uvozu 2010	2010 ¹⁾				2009				2010 ¹⁾			
		Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
	u %	u mil. evra				međugodišnji rast (u %)							
Ukupno	100,0	2.713	3.066	3.285	3.417	-25,7	-33,8	-32,6	-18,8	-5,0	10,4	17,2	11,4
Energija	17,8	550	545	611	521	-28,3	-49,8	-47,0	-27,7	1,6	61,1	66,6	9,9
Intermedijarni proizvodi	31,1	737	959	1.089	1.101	-30,8	-33,6	-31,8	-16,4	1,5	15,3	23,2	22,0
Kapitalni proizvodi	15,8	386	490	528	572	-28,0	-38,2	-35,5	-22,3	-22,2	-6,1	1,6	3,0
Trajni proizvodi za široku potrošnju	2,8	83	82	85	105	-15,8	-37,1	-31,5	-23,6	-7,1	0,3	7,9	6,3
Netrajni proizvodi za široku potrošnju	12,7	344	376	390	470	-10,4	-8,7	-10,4	-6,4	-2,3	5,7	5,8	9,1
Ostalo	19,7	614	615	581	649	-19,5	1,9	-19,9	-19,2	-5,7	-5,2	-0,6	6,9
Uvoz bez energije	82,2	2.163	2.521	2.674	2.897	-25,0	-30,2	-29,0	-16,6	-6,5	3,4	9,7	11,7

Izvor: RZS

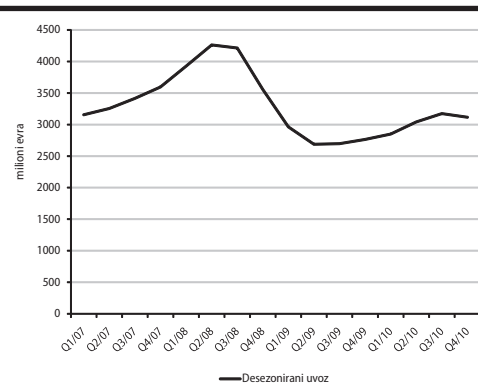
1) Podaci u milionima evra, kao i međugodišnje stope rasta dobijeni na osnovi podataka Republičkog zavoda za statistiku obračunatih po novoj metodologiji. Za detalje v. QM br.20, Okvir 1. „Promena metodologije spoljne trgovine Republičkog zavoda za statistiku Srbije“.

Dezsezonirani podaci potvrđuju spor oporavak uvoza, čija vrednost ne dostiže pretkrizne nivo

Da uvoz i dalje ima spor oporavak i da je po nivou znatno ispod vrednosti iz 2008. svedoče dezsezonirani podaci (Grafikon T4-7). Naime, kvartalna vrednost dezsezoniranog uvoza postepeno raste od 2009. godine, da bi u Q4 2010. dezsezoniran uvoz bio za 1,7% niži u odnosu na Q3. Pad u poslednjem kvartalu u odnosu na prethodni može da bude posledica eksternih činilaca (visokog uvoza energije iz prethodnog kvartala). Podaci jasno ukazuju na to da ukoliko bi uvoz nastavio rast ovim tempom, maksimalna vrednost serije dezsezoniranog izvoza bila bi dostignuta tek za 12do 13 kvartala (za oko tri godine), što bi uz izrazit rast izvoza značilo brzo redukovanje robnog deficita, i samim tim deficita tekućeg računa. Ipak, sigurno je da će se uvoz sa oporavkom privrede ubrzati, a da će svoju vrednost od pre krize dostići znatno ranije.

Porast izvozne tražnje bitnije doprineo oporavku domaće privrede u 2010. godini...

Grafikon T4-7. Srbija: dezsezonirani uvoz, kvartalno, 2007–2010

Izvor: NBS, RZS, QM

Robni deficit u 2010. godini je za 6,3% niži od prošlogodišnjeg, što govori o pozitivnom doprinosu izvozne tražnje oporavku privredne aktivnosti. Međugodišnja promena vrednosti robnog deficita se osetno razlikuje po kvartalima. Dok je visok pad robnog deficita bio u Q1 (-19,4%) i Q4 2010. godine (-9,6%), u Q2 je robnog deficit bio na prošlogodišnjem nivou, a u Q3 je povećan (8,1%). Kao što smo pisali u prethodnom broju QM-a, porast robnog deficita – i samim tim negativan doprinos izvozne tražnje privrednom oporavku tokom Q3– bio je isključivo posledica veoma visokog uvoza energenata (za detalje v. QM br.22). Ukoliko posmatramo zajedno Q3 i

Q4, robni deficit je za 1,5% ispod prošlogodišnjeg. Stoga, da nije bilo uticaja eksternih činilaca (veoma visokog količinskog uvoza energije u Q3 i porasta cena ovih proizvoda na svetskom tržištu tokom 2010. godine) – značaj izvozne tražnje za oporavak privrede u H2 2010. i u celoj 2010. godini bio bi još očigledniji.

***Ostvareno značajno
rebalansiranje privrede
u korist izvoznog
sektora***

Kretanje uvoza i izvoza od početka krize (brz pad uvoza i njegov sporiji oporavak i sporije inicijalno smanjenje izvoza uz izuzetno brz oporavak), doveli su do izvesnog rebalansiranja privrede u korist izvoznog sektora. Tako je učešće izvoza u bruto domaćem proizvodu povećano sa 22,3% u 2008. na 24,7% u 2010. godini, dok je učešće uvoza smanjeno u istom periodu (sa 47,6% na 40,8%). Pokrivenost uvoza izvozom je u 2010. iznosila 61%, što je znatno iznad vrednosti iz prethodnih godina (48%: 2007, 47%: 2008. i 54%: 2009). Budući da je izvoz u 2010. dostigao i prestigao vrednost koju je imao pre krize (što potvrđuje i serija desezoniranog izvoza, v. Grafikon T4-5), a da je uvoz još uvek ispod svog pretkriznog nivoa, ostaje neizvesno da li je trenutno povoljno rebalansiranje privrede privremen, dugoročno održiv ili tek započet proces.

5. Cene i devizni kurs

Inflacija na kraju 2010. godine iznosi 10,3%, čime je značajno izašla iz ciljanog koridora Narodne banke Srbije za tu godinu (od 4% do 8%). Iako se polovinom godine činilo da inflacija neće izlaziti iz ciljanog koridora, snažan porast cena hrane u drugoj polovini godine doveo je do probijanja gornje granice ciljane inflacije. Inflacija je u Q4 ponovo visoka, premda u novembru i decembru dolazi do određenog usporavanja noseće inflacije. U januaru je ukupna inflacija i dalje visoka, ali noseća inflacija dodatno usporava. Kurs je tokom većeg dela 2010. godine nominalno depresirao. U decembru 2010, međutim, beležimo apresijaciju dinara, koja se nastavlja i u januaru i februaru. Iako je nominalni kurs prema evru tokom 2010. godine depresirao za oko 11% – realna depresijacija iznosi svega oko 1,5%, zbog visoke inflacije u Srbiji.

Cene

Inflacija u 2010. izašla iz ciljanog koridora

Ukupna inflacija je u 2010. bila relativno visoka i iznosi 10,3% na kraju godine, čime je značajno probijen koridor NBS, kao što smo i predviđali u poslednja dva broja *QM*-a. U prvoj polovini godine inflacija je dostigla 4,5% ili 9,2% anualizovano. Glavni pokretač inflacije u prvom polugođu bile su regulisane cene (električna energija i komunalne usluge), sveže voće i povrće i u nešto manjoj meri naftni derivati. U drugoj polovini godine inflacija je bila još viša (5,5% odnosno 11,3% anualizovano), i to pre svega zbog neočekivano snažnog porasta cena hrane i poljoprivrednih proizvoda.

Tabela T5–1. Srbija: indeks potrošačkih cena, 2007–2011

	Indeks potrošačkih cena				
	Bazni indeks (prosek 2006 =100)	međugodišnji rast	kumulativ (od početka godine)	mesečni rast	3m pokretne sredine, anualizovano*
2007					
mar	102,5	4,1	0,7	0,6	2,8
jun	105,5	4,0	3,7	0,4	12,7
sep	109,5	8,0	7,6	1,6	16,8
dec	113,0	11,0	11,0	1,2	13,1
2008					
mar	116,4	13,6	3,0	1,6	12,7
jun	121,2	14,8	7,2	0,7	17,4
sep	121,4	10,9	7,5	1,0	0,9
dec	122,7	8,6	8,6	-0,9	4,4
2009					
jan	125,4	10,0	2,1	2,1	5,6
feb	126,9	10,7	3,4	1,2	10,2
mar	127,4	9,4	3,8	0,4	16,3
jun	131,3	8,3	7,0	0,0	12,6
sep	130,3	7,3	6,2	0,3	-2,9
dec	130,8	6,6	6,6	-0,3	1,6
2010					
jan	131,4	4,8	0,5	0,5	4,3
feb	131,8	3,8	0,7	0,3	1,9
mar	133,4	4,7	1,9	1,2	8,0
apr	134,1	4,3	2,5	0,6	8,4
maj	136,1	3,7	4,1	1,5	13,8
jun	136,7	4,2	4,5	0,4	10,4
jul	136,6	5,1	4,4	-0,1	7,8
avg	138,5	6,6	5,9	1,4	7,3
sept	140,3	7,7	7,2	1,3	10,9
okt	141,7	8,9	8,3	1,0	15,5
nov	143,8	9,6	9,9	1,5	16,0
dec	144,2	10,2	10,2	0,3	11,7
2011					
jan	146,2	1,4	11,2	11,8	13,5

Izvor: RZS

* Pokretne sredine mesečnog porasta cena za tri meseca, dignuto na godišnji nivo. (Na primer, vrednost za mart je dobijena tako što je prosek mesečnog porasta cena u januaru, februaru i martu i dignut na godišnji nivo.)

U Q4 visoka inflacija... Inflacija je u Q4 2010. godine bila visoka, slično kao i u prethodna dva kvartala. Indeks potrošačkih cena je tako u Q4 porastao za 2,8% (11,7% anualizovano). Budući da je u Q3 iznosila 2,6% (10,8% anualizovano), a u Q2: 2,5% (10,4% anualizovano), primetan je trend visoke inflacije već četvrti kvartal zaredom.

...pre svega zbog porasta cena hrane

Inflaciji je u Q4 najviše doprineo rast cena hrane, odeće i obuće, grejanja, lekova i transporta. Rast cena tih kategorija proizvoda odgovoran je za čak 85% ukupne inflacije u Q4. Samo rast cena hrane – čini polovinu ukupne inflacije. Među prehrambenim proizvodima, cene hleba, žitarica, mleka i mlečnih proizvoda rasle su istim tempom kao i u Q3, dok su cene mesa stagnirale, a cene voća i povrća porasle, nakon što su u Q3 opale.

Tabela T5–2. Srbija: izabrane komponente Indeksa potrošačkih cena i doprinos rastu inflacije, 2010

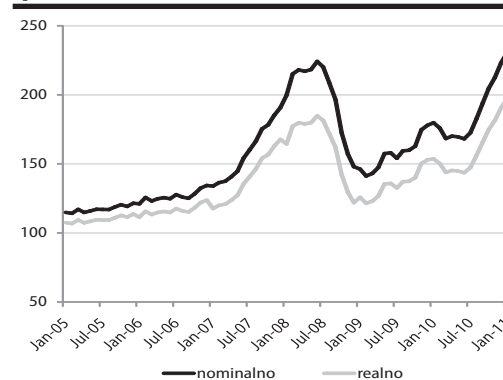
	učesće u IPC (u%)	porast cena u Q4	doprinos ukupnom porastu (u %)	porast cena u prvoj polovini 2010.	doprinos ukupnom porastu (u %)	porast cena u drugoj polovini 2010.	doprinos ukupnom porastu (u %)	porast cena u 2010.	doprinos ukupnom porastu (u %)
Ukupno	100,0	2,8	100,0	4,5	100,0	5,5	100,0	10,2	100,0
Hrana i bezalkoholna pića	37,8	3,8	50,4	3,2	26,6	7,3	49,7	10,7	39,3
Hrana	34,1	3,8	46,4	3,4	26,0	7,2	44,3	10,9	36,0
Alkoholna pića i duvan	5,1	0,8	1,4	9,4	10,7	5,5	5,1	15,4	7,7
Duvan	3,8	0,0	0,0	10,1	8,6	5,6	3,8	16,3	6,1
Odeća i obuća	6,0	4,4	9,4	0,9	1,2	5,33	5,8	6,2	3,7
Stanovanje, voda struja	15,1	3,6	19,4	7,2	24,1	6,10	16,6	13,8	20,1
Električna energija	6,6	4,4	17,5	7,5	18,8	5,5	11,2	13,4	14,7
Nameštaj i opremanje domaćinstva	4,9	2,3	4,0	4,5	4,9	4,72	4,2	9,4	4,5
Zdravstvo	4,3	2,5	3,7	4,3	4,0	4,06	3,1	8,5	3,5
Transport	11,0	1,2	4,7	6,7	16,4	2,61	5,2	9,5	10,2
Gorivo i mazivo	4,7	1,2	2,1	9,7	10,1	2,20	1,9	12,1	5,5
Komunikacije	3,5	0,3	0,4	0,5	0,4	1,57	1,0	2,1	0,7
Ostalo	15,8		7,0		12,1		10,3		11,0

Izvor: RZS i proračun QM-a

U poslednjih nekoliko meseci cene hrane rastu globalno

Visok rast cena hrane u Q4 ne beležimo samo u Srbiji, već i globalno. Cene hrane su tako premašile prethodni rekordni nivo iz perioda 2007/2008. godine. Grafikon T5–3 prikazuje kretanje cena globalnog indeksa hrane FAO u nominalnom i realnom izrazu. Realni indeks cena hrane u januaru 2011. je 7% iznad prethodnog rekorda iz juna 2008. godine. Posmatrano po grupama, u prethodnih godinu dana najveći rast globalnih cena beleži se za jestiva ulja i žitarice. Nešto niži (mada i dalje visok rast) beleži se kod cena mesa, mleka i mlečnih proizvoda i šećera. S druge strane, u odnosu na prethodne rekordne nivoe iz 2007/08 godine, najveći rast beleži se kod cena šećera, dok su na primer cene mleka i mlečnih proizvoda na globalnom nivou i dalje realno 20%

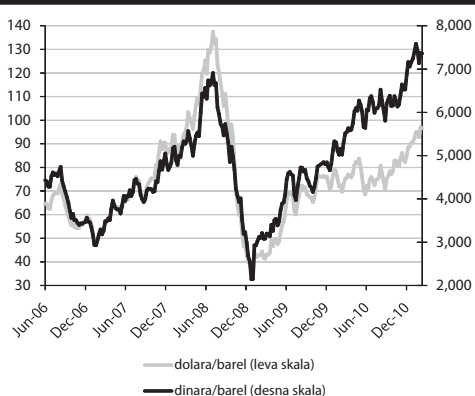
Grafikon T5–3. Svet: FAO globalni indeks cena hrane, nominalne i realne vrednosti (prosek 2002–2004=100), 2005–2011

Izvor: Food and Agriculture Organization (FAO)

Beležimo i značajan rast cena nafte

Grafikon T5–4. Svet: nedeljne cene nafte tipa Ural, u dolarima i dinarima, 2006–2011

Izvor: Energy Information Administration, U. S. Department of Energy

niže u odnosu na prethodni rekordni nivo.

Pored cena hrane, u poslednjih nekoliko meseci primetan je i značajan rast cena sirove nafte. U kombinaciji s depresijacijom dinara, ovo stvara dodatni pritisak na cene naftnih derivata u Srbiji. Sirova nafta tipa Ural približila se ceni od 100 dolara za barel. Iako je tekuća cena u dolarima i dalje niža za oko 25% u odnosu na najviši dostignuti nivo iz jula 2008. godine, izraženo u dinarima nafta tipa Ural je sada za oko 20% skuplja u odnosu na prethodni rekordni nivo (Grafikon T5–4). Porast cena nafte se, kao i porast cena drugih sirovina, uglavnom povezuje s veoma brzim oporavkom ekonomskog rasta zemalja u razvoju (pre svega Kine).

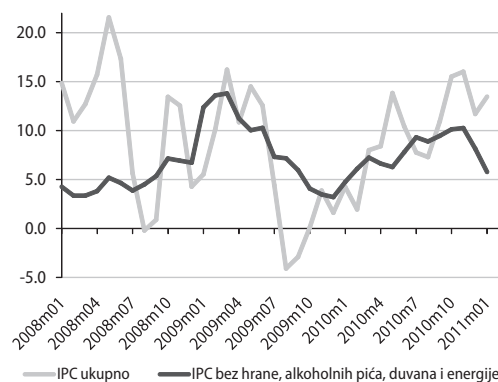
5. Cene i devizni kurs

Iako i dalje visoka, noseća inflacija usporava u Q4

U Q4 je visoka i noseća inflacija¹, iako u novembru i decembru dolazi do blagog usporavanja. Noseća inflacija u Q4 iznosi 2% (8,2% anualizovano), nakon što je u Q3 iznosila 2,3% (9,5% anualizovano), a u Q2 1,9% (7,8% anualizovano). Kada, međutim, posmatramo samo novembar i decembar, noseća inflacija iznosi oko 6% anualizovano. Iako je ovo i dalje visoka stopa noseće inflacije, moguće je da usporavanje u novembru i decembru označava određenu promenu u trendu. Daljem usporavanju noseće inflacije može doprineti i nedavna apresijacija dinara.

Noseća inflacija u Srbiji i dalje najviša među zemljama regiona

Može se reći da je Srbija i dalje jedinstven primer u regionu i Evropi sa ovako visokim kvartalnim stopama noseće inflacije – u većini evropskih zemalja noseća inflacija je blizu nule ili je čak prisutna deflacija (v. Tabelu T5–4). Zaključujemo da visoka stopa ukupne inflacije u Srbiji nije posledica samo egzogenih činilaca ili rasta regulisanih cena, već da za to postoje i strukturni razlozi.

Grafikon T5–5. Srbija: IPC i noseća inflacija, anualizovane stope, u %, 2008–2011

Izvor: RZS i proračun QM-a

Napomena: Stope na Grafikonu su pokretne sredine mesečnog porasta cena za tri meseca, dignuto na godišnji nivo. (Na primer, vrednost za mart je dobijena tako što je prosek mesečnog porasta cena u januaru, februaru i martu dignut na godišnji nivo.)

Tabela T5–6. Izabrane zemlje: noseća inflacija (IPC bez hrane, energije, alkoholnih pića i duvana), 2009–2010

	2009Q1	2009Q2	2009Q3	2009Q4	2010Q1	2010Q2	2010Q3	2010Q4
	anualizovane stope, u %							
Bugarska	3,1	0,9	2,5	3,2	-0,9	0,3	-0,3	2,6
Rumunija	13,1	1,0	2,9	2,7	1,7	5,2	9,9	2,7
Češka	4,2	0,4	-1,9	-1,5	1,9	1,5	-1,1	-1,9
Mađarska	4,1	7,4	9,0	0,2	3,5	2,1	0,5	0,4
Poljska	4,3	5,0	0,8	0,4	0,7	1,9	0,7	0,4
Slovačka	1,5	0,1	0,5	0,6	0,3	0,2	0,7	0,7
Slovenija	1,2	3,4	-5,6	1,4	-1,0	4,6	-6,8	1,3
Estonija	-2,8	-0,1	3,0	-3,2	0,5	4,1	2,4	-1,6
Letonija	9,4	-4,4	-5,1	-6,7	-4,6	-1,4	-0,2	-4,0
Litvanija	6,8	-4,7	1,6	-3,9	-4,6	-0,3	-0,4	-0,6
Evro zona	-0,4	1,9	-0,1	3,0	-0,9	1,7	0,4	3,1
EU	0,4	2,4	0,7	2,7	-0,3	2,1	0,7	2,5
Srbija	13,8	10,3	6,0	3,2	7,1	7,8	9,5	8,2

Izvor: Eurostat, RZS i proračun QM-a

U januaru ponovo visoka inflacija...

Ukupna inflacija u januaru je ponovo visoka, ali dolazi do daljeg usporavanja noseće inflacije. Inflacija u januaru iznosi 1,4%. Čak polovina ukupnog porasta cena dolazi od poskupljenja hrane, pre svega voća i povrća, hleba i žitarica i mleka i mlečnih proizvoda. Značajan doprinos inflaciji u januaru daje i poskupljenje cigareta, koje je posledica redovnog usklađivanja akciza. Međutim, bitno je primetiti da noseća inflacija u januaru nastavlja da usporava, te ona u ovom mesecu iznosi 0,4%. Noseća inflacija u tri meseca zaključno sa januarom iznosi 5,8% anualizovano, što je primetno usporavanje u odnosu 10,1% koliko je noseća inflacija iznosila početkom Q4.

...ali noseća inflacija dodatno usporava**NBS pred ozbiljnim izazovom u 2011. godini**

Međugodišnje stope inflacije će i u prvoj polovini 2011. godine biti visoke, a inflacija će se eventualno vratiti u ciljani koridor NBS tek krajem te godine. Uzimajući u obzir da je utvrđena ciljana stopa inflacije za 2011. godinu 4,5%±1,5 p. p. – NBS je pred prilično teškim izazovom. Po trenutnoj centralnoj projekciji NBS, međugodišnja stopa inflacije će se u junu 2011. kretati oko

¹ Po definiciji QM-a noseću inflaciju čini Indeks potrošačkih cena bez cena hrane, energije, alkoholnih pića i duvana. Ova definicija je u skladu sa definicijom jednog od indeksa cena koji prati Eurostat, te omogućava međunarodnu uporedivost. Učešće noseće inflacije u ukupnoj inflaciji je 41%. Noseća inflacija je po konceptu slična baznoj inflaciji koju prati NBS. Glavna razlika između noseće i bazne inflacije je što su iz noseće inflacije isključeni svi prehrambeni proizvodi, dok su iz bazne inflacije isključeni samo sveže voće i povrće.

11%–12%. Ovo implicira da će kumulativna stopa inflacije u prvoj polovini 2011. godine dostići oko 5,5%. Drugim rečima, da bi inflacija na kraju godine bila unutar ciljanog koridora, tj. ispod 6%, ona bi u celoj drugoj polovini 2011. godine trebalo da ostane ispod 0,5%, tj. ispod 0,1% mesečno. Projekcija NBS po kojoj će inflacija na kraju 2011. ipak biti oko 6%, u velikoj meri zavisi od pretpostavljenog relativnog pojeftinjenja cena hrane u drugoj polovini godine. Konkretnije, NBS svoju projekciju obrazlaže time da se, s obzirom na veoma visok porast cena hrane u 2010, može očekivati – čak i uz umereno uspešnu poljoprivrednu sezonu u 2011.– pojeftinjenje cena hrane zbog baznog efekta iz 2010. godine. Ovo bi, s druge strane, trebalo da dovede do umanjenja ukupne stope inflacije. Podsetimo da je u drugoj polovini 2009. godine (dakle nakon rekordnih poskupljenja u 2008) – zaista došlo do pojeftinjenja cena hrane, i to za oko 4%. Ukoliko bi se nešto slično ponovilo i u drugoj polovini 2011. godine, to bi, imajući na umu učešće hrane u indeksu potrošačkih cena, značilo da bi eventualni pad cena hrane doveo do smanjivanja inflacije za oko 1,5 procentnih poena. Iako ovaj scenario nije nemoguć, jasno je da postoje rizici da se on i ostvari. Osim cena hrane, na inflaciju u 2011. godini će svakako uticati i cene energije (kao što smo već naveli u drugoj polovini 2010. dolazi do značajnog porasta cena sirove nafte), a s druge strane – smirivanju inflacije bi mogla da doprinese stabilizacija (ili eventualna dalja apresijacija) kursa dinara.

Devizni kurs

Nakon depresijacije tokom većeg dela godine, u decembru kurs počinje da apresira...

Nakon oštre depresijacije u Q3, kurs dinara je u oktobru prvo stagnirao, u novembru blago depresirao, a u decembru i prvi put od početka 2010. značajnije apresirao. Uz manje oscilacije, trend apresijacije se nastavlja i u januaru i februaru 2011. godine.

...“okidač” je bilo izdavanje evro-indeksiranih obveznica Ministarstva finansija...

“Okidač” za apresijaciju dinara u decembru povezan je s izdavanjem evro-indeksiranih obveznica Ministarstva finansija. Gotovo cele 2010. godine (preciznije od eskalacije krize u Grčkoj) – Ministarstvo finansija imalo je problema s plasiranjem dinarskih obveznica, uprkos relativno visokom nominalnom prinosu koje su nudile. Najverovatniji razlog za ovo jeste konstantna depresijacija dinara tokom 2010. Godine, jer banke, ali i drugi investitori koji na ovaj instrument gledaju kao na potencijalnu *carry trade* investiciju, nisu bile zainteresovane da značajnije ulažu u dinarske obveznice u uslovima depresirajućeg kursa. Zbog toga je Ministarstvo finansija bilo prinuđeno da tržištu ponudi obveznice koje su povezane s kursom evra. Prve nezvanične najave iz Uprave za javni dug ukazivale su da će ovaj instrument biti ponuđen sredinom decembra. Ovo je podstaklo *carry trade* prilive, a time i rast tražnje za dinarima i povećanu ponudu evra. To je dovelo do relativno oštre apresijacije dinara sredinom meseca. Kada se ispostavilo da navedeni instrument ipak neće biti izdat sredinom decembra, kurs je krenuo da se lagano vraća na raniju vrednost. Međutim, tada je Ministarstvo finansija najavilo da će evro-indeksirane obveznice ipak biti izdate, i to krajem decembra. Ovo je ponovo poguralo kurs ka apresijaciji. Napomenimo da je postojalo veliko interesovanje investitora za navedenu emisiju od 200 miliona evra šestomesečnih evro-indeksiranih obveznica. Valja imati na umu da se sve ovo dešava u uslovima znatno smanjenog deficita tekućeg računa, te su i umereni prilivi kapitala dovoljni da stvore apresijacijski pritisak.

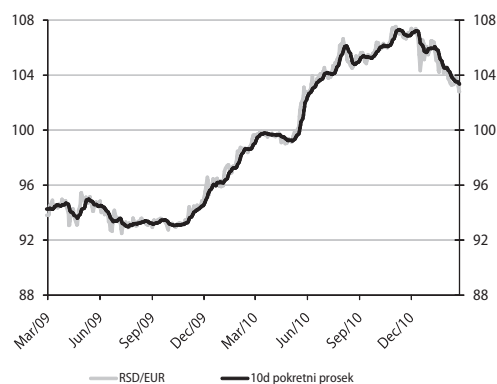
...a više različitih činilaca deluje na to da se apresijacija nastavlja i u januaru i februaru

Apresijacija dinara je nastavljena u januaru i februaru, što se objašnjava sa više činilaca. Nastavku apresijacije dinara doprinose: rast priliva deviza po osnovu doznaka i priliva od nerezidenata, najavljeno izdavanje novih evro-obveznica Ministarstva finansija (ovaj put obveznice neće biti indeksirane, već „čisti“ evro), povećanje referentne kamatne stope NBS, smanjenja premije rizika za Srbiju u poslednjih nekoliko meseci, povoljniji izgledi za kreditni rejting, očekivani značajan priliv evra od privatizacije Telekoma koji u uslovima umerenog deficita tekućeg računa može dovesti do dalje apresijacije, a sve ovo dovodi do očekivanja da stabilizacija kursa može dovesti do novog talasa *carry* investiranja i time dalje ojačati apresijacijski trend.

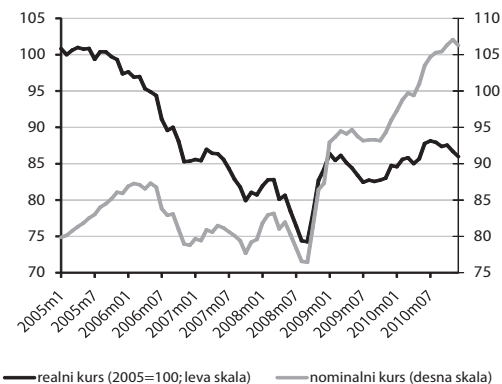
Realni kurs blago apresira tokom Q4

Realni kurs dinara je u Q4 blago apresirao, zadržavajući trend osciliranja oko iste vrednosti kao od početka 2009. godine, što nas navodi na zaključak da je to verovatno njegov srednjoročno ravnotežni nivo.

5. Cene i devizni kurs

Grafikon T5-7. Srbija: dnevni kurs dinar/evro, prosek meseca, 2009-2011

Izvor: NBS

Grafikon T5-8. Srbija: nominalni i realni kurs dinar/evro, prosek meseca, 2005-2010

Izvor: NBS, Eurostat

Tabela T5-9. Srbija: kretanje kursa evra, 2006-2011

	Nominalni				Realni			USD/EUR ⁶⁾
	Kurs ¹⁾	Bazni indeks ²⁾ (2005=100)	12-m indeks ³⁾	Kumulativ indeks ⁴⁾	Realni kurs ⁵⁾ (2005=100)	12-m indeks	Kumulativ indeks ⁴⁾	
mesečni kurs								
2006								
Decembar	78,7812	95,0	91,7	91,7	85,4	87,7	87,7	1,3210
2007								
Decembar	79,5669	96,0	101,0	101,0	80,7	94,6	94,6	1,4563
2008								
Mart	83,1319	100,3	102,8	104,5	82,8	95,2	102,6	1,5516
Jun	80,2460	96,8	98,9	100,9	78,5	91,7	97,2	1,5556
Septembar	76,4226	92,2	96,3	96,0	74,2	90,8	92,0	1,4387
Oktobar	81,2956	98,0	104,7	102,2	78,1	97,7	96,7	1,3309
Novembar	86,4508	104,3	109,2	108,7	82,7	102,0	102,5	1,2726
Decembar	87,3002	105,3	109,7	109,7	84,3	104,4	104,4	1,3482
2009								
Mart	94,4951	114,0	113,7	108,2	86,1	104,0	102,2	1,3041
Jun	93,7408	113,1	116,8	107,4	83,4	106,3	99,0	1,4027
Septembar	93,2990	112,5	122,1	106,9	82,5	111,2	98,0	1,4554
Decembar	95,9833	115,8	109,9	109,9	84,7	100,6	100,6	1,4597
2010								
Januar	97,2874	117,3	104,7	101,4	84,6	97,9	99,8	1,4281
Februar	98,7951	119,1	105,5	102,9	85,6	100,1	101,0	1,3698
Mart	99,7048	120,2	105,5	103,9	85,8	99,6	101,3	1,3576
April	99,4032	119,9	105,6	103,6	85,0	99,9	100,3	1,3424
Maj	100,9779	121,8	106,7	105,2	85,7	101,5	101,1	1,2538
Jun	103,5079	124,8	110,4	107,8	87,8	105,3	103,6	1,2219
Jul	104,7048	126,3	112,4	109,1	88,1	106,9	104,0	1,2761
Avgust	105,2965	127,0	112,9	109,7	87,9	106,3	103,8	1,2909
Septembar	105,4352	127,2	113,0	109,8	87,4	105,8	103,1	1,3043
Oktobar	106,3318	128,2	114,1	110,8	87,5	105,8	103,3	1,3891
Novembar	107,0668	129,1	113,6	111,5	86,7	104,4	102,3	1,3675
Decembar	106,2771	128,2	110,7	110,7	86,0	101,5	101,5	1,3222
2011								
Januar	105,1350	126,8	108,1	109,5	..	..	..	1,3368

Izvor: NBS, RZS, Eurostat

1) Prosek meseca, zvanični dnevni srednji kurs NBS.

2) Odnos kursa u prvoj koloni i proseka u decembru 2002. godine.

3) Odnos kursa u prvoj koloni prema istom periodu godinu dana ranije.

4) Kumulativ predstavlja odnos posmatranog perioda i decembra prošle godine.

5) Kod obračuna realnog kursa, uzeta je u obzir i inflacija u evrozoni. Indeks je izračunat po formuli: $RE = (NE/p) \times p^*$, gde je: RE – indeks realnog kursa; NE – indeks nominalnog kursa; p – indeks cena na malo u Srbiji; p^* – indeks rasta troškova života u evrozoni.

6) Prosek perioda.

6. Fiskalni tokovi i politika

Ukupan fiskalni deficit konsolidovanog sektora države ostvaren u celoj 2010. godini iznosio je oko 136,4 milijarde dinara, tj. oko 4,4% BDP-a, što je za oko 0,4% BDP-a manje u odnosu na planirani (i sa MMF-om dogovoreni) iznos deficita. Na ostvarenje deficita manjeg od planiranog uticao je umereni oporavak javnih prihoda krajem 2010. godine, kao i istrajavanje na nominalnom zamrzavanju bilansno značajnih stavki tekućih rashoda, čiji je realan pad usled rasta inflacije bio veći od planiranog. U Q4 2010. godine nastavljen je blagi rast desezoniranih realnih prihoda konsolidovanog sektora države u odnosu na prethodni kvartal. Istovremeno, realni desezonirani javni rashodi su u Q4 stagnirali u odnosu na Q3. Kao rezultat ovakvih kretanja, konsolidovani fiskalni deficit ostvaren u Q4 iznosio je oko 6,3% kvartalnog BDP-a, što je manje od očekivanog. U januaru 2011. zabeležen je rast realnih desezoniranih prihoda od PDV u odnosu na decembar prethodne godine od 2,3%, što može predstavljati indikator oporavka javnih prihoda. Deficit budžeta Republike u januaru 2011. iznosio je 2,3 milijarde dinara, što je znatno manje u odnosu na prosečan mesečni deficit u 2010. godini (od oko devet milijardi dinara). Javni dug Srbije na kraju 2010. iznosio je 12,2 milijarde evra (oko 41,5% BDP-a), što je za oko 550 miliona evra više nego na kraju Q3. Fiskalna politika vođena u 2010. godini ocenjuje se kao pozitivna u delu koji se odnosi na istrajavanje na realnom smanjenju bilansno značajnih stavki tekuće potrošnje, što je rezultiralo u fiskalnom deficitu manjem od planiranog. Takođe se kao pozitivno ocenjuje to što je budžet za 2011. godinu pripremljen u skladu sa opštim fiskalnim pravilima, čime se stvaraju pretpostavke za obezbeđenje srednjoročne održivosti sistema javnih finansija u Srbiji. Međutim, nepovoljno se ocenjuje izostanak značajnijeg povećanja učešća javnih investicija u ukupnoj javnoj potrošnji.

Opšte tendencije i makroekonomske implikacije

U Q4 zabeležen blagi rast javnih prihoda u odnosu na prethodni kvartal...

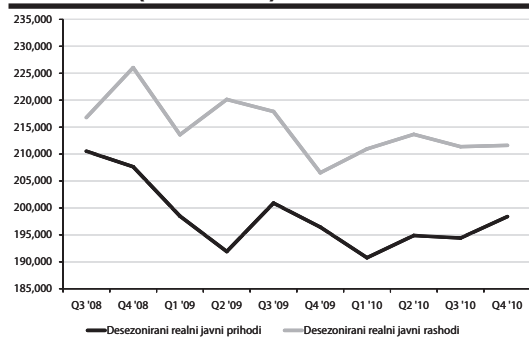
U Q4 2010. zabeležen je blagi rast desezoniranih realnih prihoda konsolidovanog sektora države u odnosu na prethodni kvartal od 2%, što predstavlja nastavak trenda započetog u Q2, pri čemu je taj rast sporiji u odnosu na rast zabeležen u Q2 (u Q3 je *de facto* nivo javnih prihoda stagnirao). Posmatrano u odnosu na isti kvartal prethodne godine, u Q4 je ponovo, kao i u Q3, zabeležen realan pad prihoda sektora države u odnosu na isti period prethodne godine, pri čemu je u poslednjem kvartalu taj pad bio nešto blaži i iznosio je 1,3%.

...usled rasta različitih neporeskih prihoda i poreza na dohodak građana

Rast desezoniranih realnih poreskih prihoda u Q4 najvećim delom je rezultat rasta neporeskih prihoda, koji obuhvataju širok spektar različitih prihoda budžeta kao što su takse, naknade, kazne, prihodi od davanja u zakup državne imovine, prihodi od dividende i sl. Kako neporeski prihodi čine oko 15% ukupnih konsolidovanih prihoda sektora države, njihov znatan rast od 10,5% u odnosu na Q3, uticao je na umeren rast ukupnih (realnih desezoniranih) javnih prihoda u poslednjem kvartalu 2010. godine i pored negativnih kretanja prihoda od poreza na potrošnju. Činjenica da se umereni rast javnih prihoda u Q4 duguje upravo rastu neporeskih prihoda ocenjuje se kao nepovoljna, iz dva razloga. Prvo, rast neporeskih prihoda predstavlja između ostalog i rezultat povećanja lokalnih taksa i naknada, što utiče na dalje pogoršavanje uslova poslovanja u tim lokalnim zajednicama. Drugo, reč je o *ad hoc* rastu, a ne o trajnoj, sistemskoj promeni na strani javnih prihoda. Realni desezonirani prihodi od svih poreza na potrošnju su u Q4, nakon rasta u prethodna dva kvartala, ponovo zabeležili pad u odnosu na prethodni kvartal, pri čemu je taj pad u Q4 bio najizraženiji kod PDV i carina. U istom periodu kretanje realnih desezoniranih prihoda od poreza na faktore proizvodnje bilo je divergentno, jer su prihodi od poreza na dohodak građana i poreza na dobit preduzeća zabeležili rast, dok su prihodi od doprinosa za obavezno socijalno osiguranje već treći kvartal zaredom zabeležili pad u odnosu na prethodni kvartal. Divergentna kretanja prihoda od poreza na dohodak i socijalnih doprinosa (koji se ubiraju na istu osnovicu) predstavljaju rezultat rastuće evazije u domenu doprinosa za obavezno socijalno osiguranje, kao i različitih distorzija u pogledu osnovice poreza na dohodak i socijalnih dopri-

U Q4 ukupni javni rashodi su bili nepromenjeni u odnosu na prethodni kvartal

Grafikon T6-1. Srbija: desezonirani realni (kvartalni) prihodi i rashodi sektora države u mil. RSD (2005=100)

Izvor: Obračun FREN-a.

nosa, o čemu će biti više reči u okviru analiza pojedinačnih poreskih prihoda.

Realni desezonirani javni rashodi konsolidovanog sektora države su u Q4 bili gotovo nepromenjeni u odnosu na prethodni kvartal. Budući da je u Q3 prekinut trend rasta javnih rashoda zabeležen u Q1 i Q2 (javni rashodi su u Q3 opali za 1,1% u odnosu na Q2), i budući da su na kraju kalendarske (i budžetske) godine pritisci direktnih i indirektnih korisnika budžeta za realizaciju planiranih sredstava najveći – izostanak osetnijeg rasta javne potrošnje u poslednjem u odnosu na prethodni kvartal 2010. godine se ocenjuje kao povoljno i opravdano.

Kretanje pojedinačnih stavki javnih rashoda u Q4 takođe je bilo divergentno. Tako su rashodi za zaposlene, i naročito rashodi na subvencije zabeležili pad, dok su rashodi za kupovinu robe i usluga, rashodi za penzije i kapitalni rashodi zabeležili rast. Kako je u Q4 najveći pad zabeležen kod rashoda za subvencije (pad od 10,7% u odnosu na Q3), dok je najveći rast zabeležen kod kapitalnih rashoda (6,3%), ovakvo restrukturiranje javne potrošnje se ocenjuje kao pozitivno. Međutim, da bi ovakva promena imala pozitivne ekonomske implikacije neophodno je takav trend zadržati i u narednom periodu. Osim toga, pozitivnim se ocenjuje i to što kapitalni rashodi već drugi kvartal zaredom beleže snažan rast u odnosu na prethodni kvartal, što ukazuje na ubrzanje realizacije infrastrukturnih projekata.

Konsolidovani deficit sektora države ostvaren u 2011. iznosi oko 4,4% BDP-a

Kao rezultat navedenih kretanja, konsolidovani deficit ostvaren u Q4 iznosio je 52,3 milijarde dinara, što je približno 6,3% (kvartalnog) BDP-a ostvarenog u Q4. Iako je ukupan konsolidovani deficit ostvaren u Q4 znatno veći u odnosu na deficite ostvarene u prethodnim kvartalima, pre svega zbog uticaja sezonskih činilaca, ukupan konsolidovani fiskalni deficit ostvaren u celoj 2010. iznosio je 136,4 milijarde dinara, tj. približno 4,4% procenjenog BDP-a za tu godinu, što je za oko 0,4% BDP-a manje u odnosu na planirani fiskalni deficit, dogovoren i sa MMF-om. Do ovako pozitivnog odstupanja ostvarenog u odnosu na planirani fiskalni deficit u 2010. godini došlo je pre svega usled nominalnog zamrzavanja bilansno značajnih stavki tekućih rashoda budžeta (kao što su plate zaposlenih u javnom sektoru i penzije), čiji je realan pad usled rasta inflacije bio veći od planiranog, kao i usled umerenog oporavka na strani prihoda budžeta konsolidovanog sektora države krajem godine.

Tabela T6-2. Srbija: konsolidovani bilans sektora države¹⁾, 2008–2010

	2008		2009				2010				
	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4
	u milijardama dinara										
I UKUPNI PRIHODI	1145,9	258,8	267,1	297,0	323,6	1.147	266,6	292,9	309,5	354,4	1.223,4
II UKUPNI RASHODI	-1195,7	-270,3	-306,3	-315,1	-356,2	-1247,9	-286,1	-317,8	-329,7	-396,3	-1.329,9
III OTPRATE DOMAĆIH DUGOVA, BUDŽETSKI KREDITI I DOKAPITALIZACIJE od čega Budžetski krediti, neto ²⁾	-19,1	-0,9	-6,3	-5,8	-7,4	-20,4	-4,6	-6,4	-8,5	-10,4	-29,9
IV UKUPNI RASHODI, GFS (II+III)	-1214,8	-271,2	-312,6	-320,9	-363,6	-1268,3	-290,7	-324,2	-338,2	-406,7	-1.359,8
V KONSOLIDOVANI BILANS (I+IV) definicija GFS ³⁾	-68,9	-12,4	-45,5	-23,9	-40,0	-121,8	-24,1	-31,2	-28,8	-52,3	-136,4
VI FINANSIRANJE (definicija FREN) ⁴⁾	13,5	28,9	40,2	11,4	86,8	167,3	21,8	22,8	29,7	42,9	117,2
VII PROMENA STANJA NA RAČUNU (V+VI)	-55,4	16,4	-5,3	-12,4	46,8	45,4	-2,3	-8,4	0,9	-9,4	-19,2
VIII UKUPNI JAVNI PRIHODI/BDP (u %)	41,7	40,6	37,9	41,0	43,3	40,7	38,9	38,0	38,5	42,7	39,6
IX UKUPNI JAVNI RASHODI/BDP (%)	(44,3)	(42,5)	(44,4)	(44,3)	(48,6)	(45,1)	(42,4)	(42,1)	(42,1)	(49,0)	(44,0)
X KONSOLIDOVANI DEFICIT/BDP (u %)	(2,5)	(2,0)	(6,5)	(3,3)	(5,4)	(4,3)	(3,5)	(4,1)	(3,6)	(6,3)	(4,4)

Izvor: Tabela P-10 u Analitičkom prilogu

1) Sektor države (general government) – svi nivoi vlasti (republika, pokrajina, opštine) i njihovi budžetski korisnici i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja (PIO fondovi, Republički zavod za zdravstveno osiguranje, Nacionalna služba za zapošljavanje). Ne uključuje javna preduzeća i NBS.

2) Stavka odgovara pojmu "Izdaci za nabavku finansijske imovine" u BJF, odnosno stavci "net Landing" u prezentaciji MMF-a. Reč je o kreditima studentima, poljoprivrednicima, kreditima datim preko Fonda za razvoj i otplatama dugova penzionerima i dokapitalizacijama.

3) Konsolidovani bilans (cash surplus/deficit po GFS) predstavlja razliku između tekućih prihoda i primanja od prodaje nefinansijske imovine (tj. kapitalnih prihoda) i tekućih rashoda i izdataka za nabavku nefinansijske imovine (tj. kapitalnih rashoda). Pored toga u rashode se uključuje i stavka koja obuhvata otplatu domaćih dugova – penzije, budžetske pozajmice i dokapitalizaciju. Ovako definisan rezultat meri likvidnosni efekat koji transakcije države imaju na privredu; za detalje v. metodološku diskusiju u Okviru 1, *Kvartalni monitor* br.3.

Napomene: Za detalje v. Tabelu P-10 u Analitičkom prilogu.

Usled efekata ekonomske krize (i posledičnog pada proizvodnje i potrošnje) u periodu od 2008. do 2010. godine – ukupni javni prihodi su znatno opali (za 2,1% BDP-a), iako poreske stope nisu smanjivane. S druge strane, ukupna javna potrošnja je u istom periodu tek blago smanjena (za 0,3% BDP-a), tako da je u 2010. godini iznosila 44% BDP-a, što se i dalje ocenjuje kao relativno visoko. Do relativnog smanjenja javne potrošnje došlo je zbog činjenice da je ona u 2009. godini realno opala za 4,8% (u odnosu na 2008), dok je pad BDP-a iznosio 3%. Osim toga, u 2010. je ponovo zabeležen realan međugodišnji pad javnih rashoda (od 1,8%), dok je BDP realno porastao (za oko 1,8%).

Fiskalna konsolidacija na strani rashoda u uslovima krize vršena je, pre svega, preko nominalnog zamrzavanja rashoda za penzije i za zarade zaposlenih u 2009. i 2010. Međutim, kumulativno posmatrano, smanjenju ukupne javne potrošnje najviše je doprinelo smanjenje rashoda na zarade zaposlenih u javnom sektoru, dok je uticaj rashoda na penzije ambivalentan. Naime, rashodi za penzije su u 2009. godini znatno porasli u odnosu na 2008. (za 1,8% BDP-a), što predstavlja posledicu jednokratnog povećanja penzija za 10% u Q4 2008. godine, kao i pada BDP u 2009. godini. Efekti nominalnog zamrzavanja penzija su se u punoj meri ostvarili tek u 2010. godini kada su rashodi za penzije opali za oko 1% BDP-a u odnosu na 2009. godinu. I pored nominalnog zamrzavanja penzija u 2009. i 2010. godini, rashodi za penzije su u 2010. iznosili oko 12,8% BDP-a i kao takvi su i dalje bili veći nego u 2008. godini, za oko 0,8% BDP-a. To ukazuje da nominalno zamrzavanje penzija u prethodnom, dvogodišnjem periodu nije bilo dovoljno da eliminiše efekte jednokratnog povećanja penzija krajem 2008. godine. S druge strane, nominalno zamrzavanje zarada zaposlenih u javnom sektoru u 2009. i 2010. godini dovelo je do smanjenja rashoda za zarade sa 10,7% BDP-a (u 2008) na 10% BDP-a (u 2010), što se ocenjuje kao pozitivno.

Ako bi se indeksiranje penzija i zarada zaposlenih u 2011. godini vršilo u skladu sa posebnim fiskalnim pravilima, očekuje se da bi rashodi za penzije u 2011. godini dalje opali za 0,3% BDP-a, a rashodi za zarade za 0,2% BDP-a, što bi *ceteris paribus* impliciralo smanjenje ukupne javne potrošnje za 0,5% BDP-a. I pored izraženog negativnog dejstva odluke o jednokratnom povećanju penzija u 2008. godini, mere usmerene na smanjenje rashoda za zarade i penzije u 2009. i 2010. godini dale su određene rezultate u pogledu smanjenja javne potrošnje i popravljanja njene strukture. Stoga se ocenjuje da bi povećanje ovih kategorija rashoda iznad iznosa predviđenog fiskalnim pravilima u kratkom periodu neutralisalo pozitivne efekte ostvarene u prethodnom dvogodišnjem periodu.

T6-3. Srbija: kretanje relativnog iznosa javnih prihoda i javnih rashoda (kao % BDP-a) u periodu od 2008. do 2011. godine

	2008	2009	2010	2011 ¹⁾
Javni prihodi	41,7	40,7	39,6	38,8
Javni rashodi	-44,3	-45,1	-44	-42,9
- penzije	-12	-13,8	-12,8	-12,5
- rashodi za zaposlene	-10,7	-10,7	-10	-9,8

1) Projekcija Ministarstva finansija i FREN-a

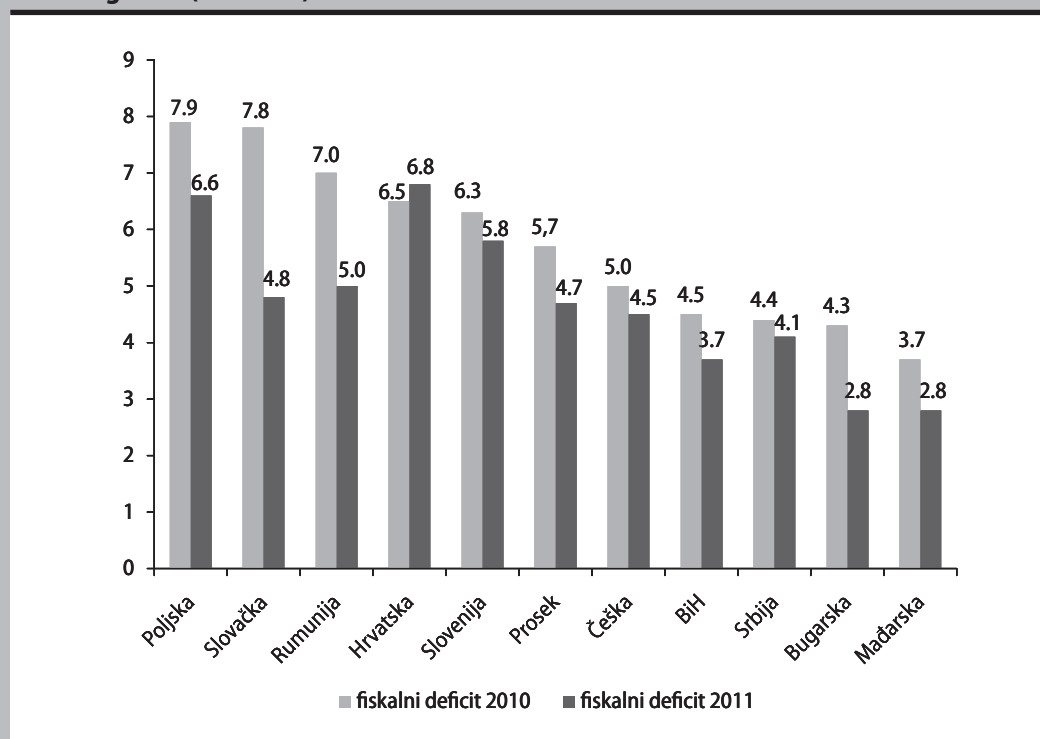
Deficit budžeta Republike u januaru 2011. godine iznosio je 2,3 milijarde dinara, uz visok rast realnih desezoniranih prihoda od PDV u odnosu na decembar 2010

U januaru 2011. ostvaren je realan pad prihoda budžeta Republike od 3,3% u odnosu na isti mesec 2010. godine. Taj pad je rezultat znatnog realnog smanjenja prihoda od poreza na dohodak građana, poreza na dobit preduzeća, carina i neporeskih prihoda. Nasuprot tome, realan rast u odnosu na isti mesec prethodne godine zabeležen je kod prihoda od akciza, što je pre svega rezultat višekratnog povećanja stopa akciza. Iako su prihodi budžeta Republike ostvareni u januaru 2011. godine realno manji od prihoda ostvarenih u istom mesecu prethodne godine, realni desezonirani prihodi od PDV ostvareni u januaru 2011. veći su za 2,3% u odnosu na decembar 2010. godine (što je ekvivalentno anualizovanom rastu od oko 27%). Kretanje realnih desezoniranih prihoda od PDV u januaru mogu predstavljati indikator znatnijeg realnog oporavka javnih prihoda, ali bi se ta pretpostavka mogla potvrditi tek ukoliko se sličan trend bude zadržao i u narednim mesecima. Rashodi budžeta Republike ostvareni u januaru gotovo su nepromenjeni

Okvir 1. Stanje javnih finansija u zemljama regiona u 2010. godini

Iako su razvijene zemlje Zapadne i Severne Evrope još u prvoj polovini 2010. godine zvanično izašle iz recesije i ponovo počele da beleže umerene, a u nekim slučajevima (kao što je Nemačka) čak i visoke stope privrednog rasta, takav scenario se još uvek nije dogodio i u zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope. Naime, oporavak privredne aktivnosti u tim zemljama je u proseku i u 2010. godini bio znatno sporiji, tim pre jer je reč o ekonomijama koje su svoj pretkrizni model privrednog razvoja zasnivale na prilivu stranih direktnih investicija i kredita iz inostranstva, koji su u 2010. bili znatno manje dostupni. Stoga je u nekim zemljama tog regiona (kao što su Hrvatska, Rumunija, Crna Gora) i u 2010. godini zabeležena negativna stopa privrednog rasta, dok je u većini ostalih zemalja stopa privrednog rasta iako pozitivna, relativno niska. Ovakva kretanja u realnom sektoru negativno su se odrazila i na stanje u javnim finansijama tih zemalja, putem daljeg pada javnih prihoda i divergentnih kretanja javnih rashoda. Jer, s jedne strane primenjivane su kontraciklične mere fiskalne politike, kao što je davanje subvencija privredi i, s druge strane prociklične mere, kao što je smanjenje rashoda za plate zaposlenih u javnom sektoru i penzije, bilo putem njihovog nominalnog zamrzavanja ili čak nominalnog smanjenja (kao što je bio slučaj u Rumuniji), ili pak putem sprovođenja programa smanjenja broja zaposlenih u javnoj administraciji.

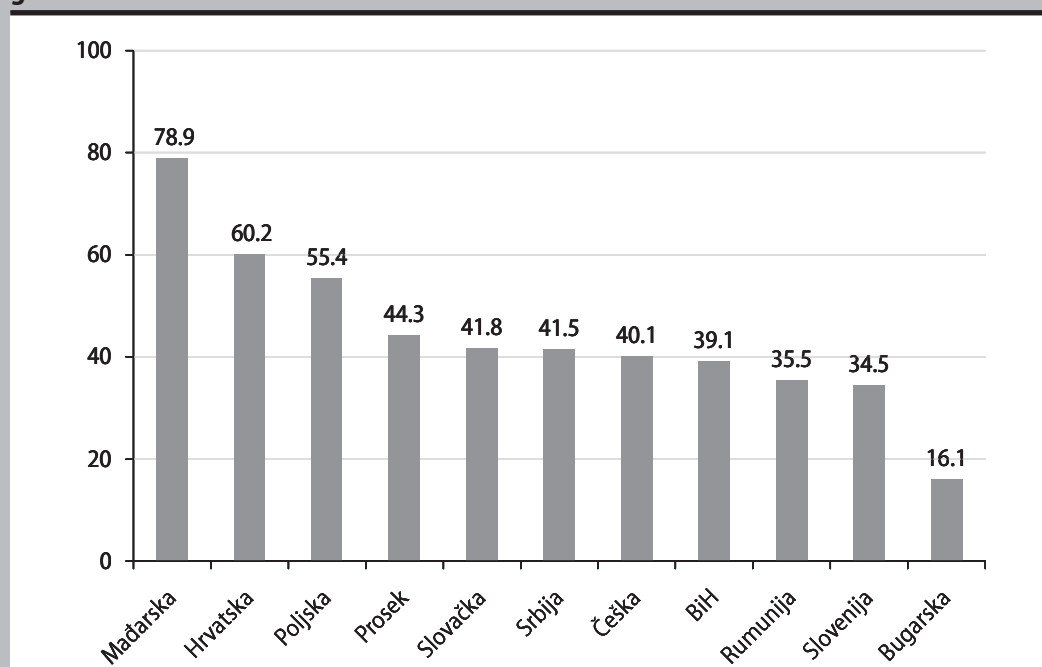
Grafikon T6-4. Centralna i Istočna Evropa: fiskalni deficit u 2010. i projektovani deficit u 2011. godini (% BDP-a)

Izvor: CEE Economic Data 2009-2012, UniCredit Economics and F/X Research
Issue 1, 2011 i IMF Fiscal Monitor CEE Economic Data 2009-2012

Kao rezultat takvih kretanja zemlje Centralne i Istočne Evrope su u 2010. godini ostvarile prosečan fiskalni deficit od oko 5,7% BDP-a. Od deset posmatranih zemalja, njih sedam je u 2010. godini ostvarilo fiskalni deficit veći nego Srbija, dok su dve zemlje (Bugarska i Mađarska) ostvarile nešto manji deficit.

Većina zemalja regiona (osim Mađarske i Poljske) ušle su u period krize s relativno niskim nivoom javnog duga, zbog čega su bile u mogućnosti da svoje fiskalne deficite bez većih problema finansiraju zaduživanjem. Međutim, na kraju 2010. godine prosečno stanje javnog duga u zemljama regiona iznosilo je oko 44,3% BDP-a, što se smatra umereno visokim nivoom zaduženosti.

Grafikon T6-5. Centralna i Istočna Evropa: javni dug (kao % BDP-a) na kraju 2010. godine

Izvor: CEE Economic Data 2009–2012, UniCredit Economics and F/X Research Issue 1, 2011 i IMF Fiscal Monitor CEE Economic Data 2009–2012

Posmatrano prema nivou zaduženosti države, Srbija se u grupi od deset posmatranih zemalja nalazi na trećem mestu (viši nivo zaduženosti imaju jedino Poljska i Mađarska). Zbog takvih kretanja, prostor za značajno povećanje javnog duga u svim tim zemljama je limitiran, te stoga sve posmatrane zemlje planiraju smanjenje svojih fiskalnih deficita u 2011. godini – na prosečnih 4,7% BDP-a. Posmatrano u odnosu na druge zemlje, Srbija se prema nivou planiranog fiskalnog deficita u 2011. godini (4,1% BDP-a) nalazi na sedmom mestu – niži fiskalni deficit planiraju jedino Bugarska, Mađarska i BiH.

Posmatrano u odnosu na druge države Regiona, nivo državnog duga u Srbiji je nešto niži u odnosu na prosečnu vrednost. Zbog znatnog rasta nivoa javnog duga u zemljama Regiona u 2009. i 2010. godini, prostor za njegovo značajno povećanje u svim ovim zemljama je limitiran, te stoga sve posmatrane zemlje planiraju smanjenje svojih fiskalnih deficita u 2011. godini, na prosečnih 4,7% BDP-a. Posmatrano u odnosu na druge zemlje Srbija se prema nivou planiranog fiskalnog deficita u 2011. godini (4,1% BDP-a) nalazi na sedmom mestu – niži fiskalni deficit planiraju jedino Bugarska, Mađarska i BiH.

u realnom iznosu u odnosu na isti mesec 2010. godine. Znatno realan pad je zabeležen kod rashoda za kupovinu robe i usluga, kao i kod rashoda za subvencije, dok su rashodi za zaposlene i za penzije umereno opali. S druge strane, zabeležen je realan rast rashoda za socijalnu zaštitu, rashoda kamata i ostalih tekućih rashoda. Kao rezultat takvih kretanja deficit budžeta Republike u januaru 2011. iznosio je 2,3 milijarde dinara, što je znatno manje od prosečnog mesečnog deficita u 2010. godini (od oko devet milijardi dinara), ali i veće od deficita ostvarenog u januaru prethodne godine (kada je iznosio oko 700 miliona dinara).

Analiza pojedinačnih poreskih oblika i pojedinačnih javnih rashoda

Iako su ukupni realni desezonirani javni prihodi konsolidovanog sektora države u Q4 zabeležili umereni rast (od 2%) u odnosu na prethodni kvartal, struktura kretanja prihoda iz pojedinačnih

U Q4 zabeležen pad prihoda od svih poreza na potrošnju

izvora ne ukazuje na sistemski oporavak budžetskih prihoda, jer je pomenuti rast ostvaren pre svega zahvaljujući rastu neporeskih prihoda.

U Q4 2010. realni desezonirani prihodi od svih poreza na potrošnju zabeležili su pad u odnosu na Q3. Najveći pad od po 3,7% zabeležen je kod PDV i carina, što ukazuje na to da je pomenuti pad delimično uzrokovan i smanjenjem uvoza. Istovremeno prihodi od akciza su zabeležili tek neznatni pad (od 0,3%) u odnosu na prethodni kvartal, što predstavlja nastavak trenda stagnacije prihoda od ovog poreza, započetog u prethodnom kvartalu.

Tabela T6-6. Srbija: desezonirani kvartalni indeksi realnog nivoa javnih prihoda (prethodni kvartal = 100)

	Javni prihodi	Porezi na potrošnju			Porezi na faktore proizvodnje			Ostali poreski prihodi	Neporeski prihodi
		PDV	Akcize	Carina	Porez na dohodak	Doprinosi	Porez na dobit		
Q1 2009	95,6	99,2	104,4	86,8	89,1	96,2	84,3	86,7	89,7
Q2 2009	96,7	89,6	104,1	88,0	96,5	99,2	87,2	100,8	96,9
Q3 2009	104,7	109,8	104,9	93,7	101,8	98,0	106,9	124,5	116,6
Q4 2009	97,8	100,6	101,6	97,1	95,5	94,3	92,1	101,7	89,2
Q1 2010	97,1	97,2	98,8	96,5	100,0	102,8	102,3	95,6	100,8
Q2 2010	102,2	99,2	102,0	99,2	99,1	97,5	99,9	112,6	110,0
Q3 2010	99,8	104,6	100,2	97,1	100,5	97,4	100,6	95,2	95,9
Q4 2010	102,0	96,3	99,7	96,3	101,7	99,4	103,1	102,7	110,5
Indeks u Q4 2010 (Q1 2009=100)	95,6	95,3	116,7	62,2	84,7	85,6	76,9	116,4	106,3

Izvor: Obračun FREN-a

Nastavlja se trend pada prihoda od doprinosa i rasta prihoda od poreza na dohodak

U Q4 je nastavljen trend iz prethodnih kvartala u pogledu kretanja prihoda od poreza na dohodak građana i socijalnih doprinosa. Tako su realni desezonirani prihodi od poreza na dohodak građana već drugi kvartal zaredom porasli u odnosu na prethodni kvartal (rast od 1,7%), dok su prihodi od socijalnih doprinosa već treći kvartal uzastopno zabeležili pad u odnosu na prethodni kvartal (iako je taj pad u Q4 manji nego u prethodna dva i iznosi 0,6%). Divergentno kretanje prihoda od poreza na dohodak i socijalnih doprinosa, kao i podaci o kretanju pojedinačnih kategorija prihoda od socijalnih doprinosa ukazuju na nastavak evazionih trendova u domenu doprinosa za obavezno socijalno osiguranje (naročito kod doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje). S obzirom na to da se i porez na dohodak i socijalni doprinosi plaćaju na dohotke od rada, dok se na dohodak od kapitala plaća samo porez na dohodak, pretpostavlja se da se razlozi divergentnih kretanja prihoda od ova dva javna prihoda mogu naći i u umerenom rastu dohoda fizičkih lica od kapitala, kao i drugim odstupanjima osnovice za obračun poreza i doprinosa. Naime, zakonom je propisana gornja i donja granica osnovice za obračun socijalnih doprinosa (ovi limiti se ne primenjuju pri obračunu poreza), koja je vezana za prosečnu zaradu u Republici. Stoga je moguće da je pad prihoda od socijalnih doprinosa rezultat i činjenice da je u prethodnom periodu prosečna zarada u Republici rasla sporije od stope inflacije.

Realni desezonirani prihodi od poreza na dobit ostvareni u Q4 veći su za 3,1% u odnosu na Q3. Budući da se porez na dobit tokom godine plaća u svakom kvartalu u istom iznosu, sve do obračuna finalne poreske obaveze u martu naredne godine, pretpostavlja se da je rast prihoda od ovog poreskog oblika u Q4 zapravo rezultat povećanja prihoda od poreza na kamatu i dividendu koja srpska preduzeća i banke isplaćuju nerezidentnim pravnim licima. Reč je o porezu koji se plaća po stopi od 20% (na iznos kamate, dividende i još nekih vrsta prihoda) u trenutku isplate prihoda. Kako je kraj kalendarske godine često i period kada se vrši servisiranje obaveza privrede po osnovu kredita, povećanje isplata nerezidentima po ovom osnovu može predstavljati uzrok relativno visokog rasta prihoda od poreza na dobit.

I pored blagog oporavka konsolidovanih javnih prihoda, ukupan iznos kvartalnih prihoda konsolidovanog sektora države se još uvek nisu vratili na nivo od pre krize. Posmatrano u odnosu na period s početka krize (Q1 2009), desezonirani javni prihodi su u Q4 2010. godine bili manji za 4,4%, što je rezultat pada prihoda od svih poreskih oblika, osim od akciza, ostalih poreskih prihoda i neporeskih prihoda. Pri tome, potrebno je napomenuti da je rast prihoda od akciza rezultat višekratnog redovnog i vanrednog povećanja stopa akciza, te da je i kod ovog poreskog oblika rast prihoda manji od povećanja stopa akciza.

Tabela T6-7. Srbija: desezonirani kvartalni indeksi realnog nivoa javnih rashoda (prethodni kvartal=100)

	Javni rashodi	Rashodi za zaposlene	Kupovina roba i usluga	Subvencije	Penzije	Kapitalni rashodi
Q1 2009	94,5	92,6	95,5	73,6	101,1	74,4
Q2 2009	103,1	100,8	103,1	94,0	99,8	116,3
Q3 2009	99,0	99,0	94,7	115,8	99,8	91,8
Q4 2009	94,8	100,2	99,5	81,2	99,2	97,8
Q1 2010	102,1	96,5	105,7	111,6	97,1	108,7
Q2 2010	101,3	98,4	96,6	117,7	98,3	90,0
Q3 2010	98,9	100,6	98,4	106,2	99,1	111,7
Q4 2010	100,1	97,7	102,8	89,3	100,5	106,3
Indeks u Q4 2010 (Q1 2009=100)	93,6	86,4	95,8	81,2	95,0	90,2

Izvor: Obračun FREN-a

U Q4 zabeležen rast kapitalnih rashoda, rashoda za robu i usluge i rashoda za penzije...

Ukupni realni desezonirani rashodi konsolidovanog sektora države ostvareni u Q4 približno su jednaki iznosu realizovanom u prethodnom kvartalu, što je rezultat divergentnog kretanja kapitalnih rashoda, rashoda za kupovinu robe i usluga i rashoda za penzije koji su rasli i rashoda za zaposlene i subvencije koji su opali u odnosu na Q3.

Posmatrano po pojedinačnim kategorijama rashoda, najsnažniji rast u Q4 u odnosu na Q3 zabeležen je kod kapitalnih rashoda. Kako je sličan rezultat ostvaren i u Q3 (u odnosu na Q2), ovakva kretanja predstavljaju indikator ubrzanja realizacije investicionih projekata od strane države, što se ocenjuje kao pozitivno. Međutim, potrebno je istaći da je apsolutni nivo javnih investicija, kao i njihovo učešće u BDP-u, i dalje skroman, te da je u narednom periodu potrebno znatno povećati (i u apsolutnom i u relativnom smislu) iznos javnih rashoda na ove namene.

Osim toga, rast u odnosu na prethodni kvartal (od 2,8%) zabeležen je i kod realnih desezoniranih rashoda za nabavku robe i usluga. S obzirom na to da je ova kategorija rashoda značajno opadala u Q3 i Q2 2010. godine, ovakva kretanja se smatraju očekivanim, te se ne očekuje da u znatnoj meri u narednom periodu naruše planirane okvire ukupnih javnih rashoda.

Nakon pada zabeleženog u prethodnih šest kvartala, realni desezonirani rashodi za penzije su u Q4 blago porasli (za 0,5%) u odnosu na Q3 2010. godine. Do ovog rasta je došlo isključivo usled isplate jednokratne pomoći penzionerima u oktobru 2010. godine. Reč je o isplati od po 5.000 dinara za sve penzionere, čija penzija ne prelazi 30.000 dinara. Iako limit od 30.000 dinara nije visok, najveći broj penzionera je stekao uslov za isplatu jednokratne pomoći. Stoga se opravdano postavlja pitanje da li bi se veći efekat na socijalni položaj siromašnih mogao ostvariti da su ta sredstva iskorišćena za isplatu naknada koje bi bile uslovljene celokupnim imovinskim i dohodnim položajem potencijalnih primalaca.

Tabela T6-8. Srbija: konsolidovani bilans sektora države¹⁾, 2006–2010

	2007					2008					2009					2010				
	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
I UKUPNI PRIHODI sa donacijama	1.002,0	269,4	281,4	283,3	311,8	1.145,9	258,8	267,1	297,0	323,6	1.146,5	266,6	292,9	309,5	354,4	1.223,4				
1. Tekući prihodi	995,4	268,9	280,3	282,6	311,3	1.143,1	258,3	266,2	296,2	318,3	1.139,2	266,2	292,4	308,9	348,1	1.215,7				
Poreski prihodi	870,0	234,4	247,4	248,3	270,2	1.000,4	229,8	237,1	256,9	276,5	1.000,3	236,1	255,6	269,3	295,5	1.056,5				
Porez na dohodak	115,8	29,7	34,1	33,6	39,0	136,5	30,9	33,5	33,6	35,5	133,5	31,1	34,5	34,4	39,0	139,1				
Porez na dobit	29,7	15,0	8,1	7,4	8,5	39,0	12,8	5,6	6,1	6,7	31,2	11,7	6,5	6,5	7,9	32,6				
PDV	265,5	73,2	77,0	73,8	77,7	301,7	69,4	67,9	76,1	83,5	296,9	71,9	77,3	83,2	87,0	319,4				
Akicze	98,6	23,7	26,6	29,5	30,3	110,1	24,4	30,7	38,4	41,3	134,8	27,2	35,1	42,5	47,4	152,2				
Carine	57,4	14,8	16,9	16,3	16,8	64,8	11,5	11,7	13,2	48,0	9,5	11,0	11,3	12,5	44,3					
Doprinosi	270,3	69,7	75,9	78,7	88,5	312,7	73,4	79,7	80,9	84,8	318,8	74,9	79,4	79,8	88,9	323,0				
Ostali poreski prihodi	32,8	8,4	8,8	8,8	9,5	35,6	7,4	8,1	10,3	11,4	37,1	9,8	11,8	11,5	12,9	46,0				
Neporeski prihodi	125,4	34,4	32,9	34,3	41,1	142,7	28,5	29,1	39,3	41,9	138,8	30,2	36,8	39,6	52,7	159,2				
2. Kapitalni prihodi	5,3	0,3	0,5	0,3	0,2	1,4	0,3	0,5	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3				
II UKUPNI RASHODI	-1.031,5	-254,0	-295,8	-286,6	-359,3	-1.195,7	-270,3	-306,3	-315,1	-356,2	-1.248	-286,1	-317,8	-329,7	-396,3	-1.329,9				
1. Tekući rashodi	-919,5	-242,0	-272,7	-260,5	-314,4	-1.089,6	-259,0	-286,4	-292,0	-317,9	-1.155	-272,6	-300,5	-304,0	-347,7	-1.224,8				
Rashodi za zaposlene	-238,3	-65,5	-74,0	-71,3	-81,4	-293,2	-70,3	-75,6	-73,8	-82,2	-302,0	-72,7	-76,0	-76,3	-83,1	-308,1				
Kupovina roba i usluga	-168,1	-34,0	-44,2	-45,2	-57,9	-181,2	-35,9	-47,2	-46,2	-58,2	-187,4	-39,7	-47,9	-49,0	-65,9	-202,5				
Otplata kamata	-17,9	-6,0	-2,6	-5,1	-3,4	-17,2	-5,8	-4,5	-7,1	-5,0	-22,4	-8,0	-8,3	-8,2	-9,7	-34,2				
Subvencije	-63,7	-13,3	-22,2	-13,9	-28,3	-77,8	-11,0	-14,7	-18,7	-18,6	-63,1	-11,2	-18,4	-22,1	-26,2	-77,9				
Socijalni transferi	-409,3	-117,9	-122,4	-120,4	-136,0	-496,8	-132,8	-139,1	-139,3	-145,2	-556,4	-137,1	-144,0	-142,3	-155,7	-579,2				
od čega: penzije ³⁾	-259,9	-74,8	-81,5	-83,6	-91,1	-331,0	-94,5	-96,6	-97,1	-99,2	-387,3	-97,1	-97,5	-98,2	-101,3	-394,0				
Ostali tekući rashodi	-22,1	-4,2	-7,3	-4,6	-7,3	-23,5	-3,2	-5,2	-6,9	-8,7	-24,0	-3,9	-5,9	-6,1	-7,0	-22,9				
2. Kapitalni rashodi ⁴⁾	-112,1	-12,0	-23,1	-26,1	-44,9	-106,0	-11,3	-20,0	-23,0	-38,2	-92,5	-13,5	-17,3	-25,7	-48,6	-105,1				
III OTPLATE DOMAĆIH DUGOVA, BUDŽETSKI KREDITI I DOKAPITALIZACIJE																				
IV UKUPNI RASHODI, GFS (II+III)	-1.046,8	-261,4	-301,0	-289,3	-363,2	-1.214,8	-271,2	-312,6	-320,9	-363,6	-1.268	-290,7	-324,2	-338,0	-406,7	-1.359,8				

Izvor: Tabela P-10 u Analitičkom prilogu

1) Videti fusnotu 1) u Tabeli T6-1.

2) Porez na promet/PDV umanjen za nove poreske kredite privrede.

3) Doprinosi umanjeni za kompenzacije između PIO fonda, Fonda za Razvoj i preduzeća dužnika PIO fondu.

4) Procena FREN-a. V. Tabelu P-10 u Analitičkom prilogu za objašnjenje.

5) Odnosi se samo na izdatke za tekuće penzije.

Napomena:

Realni rast dobijen je primenom prosečnog baznog indeksa cena na malo (baza decembar 2003) na kvartalne podatke.

6. Fiskalni tokovi i politika

...dok je pad zabeležen kod rashoda za subvencije i za plate zaposlenih

Najveći pad u Q4 u odnosu na Q3 zabeležen je kod realnih desezoniranih rashoda za subvencije (10,7%), što je posledica odluke Vlade Republike Srbije da se obustavi subvencionisanje gotovinskih kredita stanovništvu, kao i da se smanje pojedini oblici subvencija. Takav pristup se ocenjuje kao opravdan, jer su dometi uticaja takvih mera na nivo privredne aktivnosti u državi ograničeni, a njima se *de facto* vrši preraspodela dohotka po neekonomske i nesocijalnim kriterijumima.

Realni desezonirani rashodi za zaposlene zabeležili su u Q4 pad u odnosu na Q3 od 2,3%. To je posledica daljeg nominalnog zamrzavanja zarada zaposlenih u javnom sektoru do kraja 2010. godine, kao i činjenice da je u Q3 izvršena isplata jednokratne pomoći od po 5.000 dinara zaposlenima čija je zarada niža od 50.000 dinara, što je osnovicu za poređenje učinilo višom. Rashodi za zaposlene čine preko 20% ukupnih javnih rashoda konsolidovanog sektora države. Stoga je striktno držanje pod kontrolom ove kategorije rashoda pretpostavka ostvarenja planiranog fiskalnog deficita u 2011. godini od 4,1% BDP-a (tim pre jer je i kretanje penzija povezano s kretanjem zarada u javnom sektoru). S tim u vezi, posebno je važno da Vlada Republike Srbije ne popusti pod pritiscima delova javnog sektora u vezi s povećanjem zarada, jer bi na taj način po efektu ugledanja došlo do drastičnog povećanja ukupnih javnih rashoda i planiranog fiskalnog deficita i javnog duga.

Okvir 2. Da li ima prostora za vanredno povećanje zarada u javnom sektoru?

Prema pravilima o fiskalnoj odgovornosti u januaru 2011. godine trebalo je izvršiti indeksaciju zarada u javnom sektoru i penzija za stopu šestomesečne inflacije u prethodnom periodu, što bi iznosilo blizu 5%. Kako je procenjeno da opšta fiskalna pravila kojima je propisana visina fiskalnog deficita i javnog duga imaju prioritet, te da se ta pravila ne bi mogla ispoštovati ako bi se ovakva indeksacija izvršila – budžetom za 2011. godinu predviđeno je da se zarade zaposlenih u javnom sektoru i penzije u januaru povećaju za 2%, kako bi u 2011. bio ostvaren fiskalni deficit ne veći od 4,1% BDP-a.

U januaru 2011. sindikati zaposlenih u obrazovanju otpočeli su štrajk, uz zahtev za povećanje zarada od 25%. Budući da ne postoji razlog za različit tretman zaposlenih u obrazovanju u odnosu na zaposlene u drugim segmentima javnog sektora (zdravstvo, policija, sudstvo, administracija), realno bi bilo očekivati da se (opravdano) jave isti zahtevi za povećanjem zarada i od strane zaposlenih u drugim segmentima javnog sektora. Osim toga, zaposleni u obrazovanju su (uz zaposlene u zdravstvu) već u 2009. godini bili u povoljnijem položaju od ostalih zaposlenih u javnom sektoru, jer su bili izuzeti od tzv. kriznog poreza na plate zaposlenih. Naime, zarade zaposlenih u javnom sektoru, osim zaposlenih u obrazovanju i zdravstvu – veće od 40.000 dinara su u 2009. godini bile dodatno oporezovane po progresivnim stopama od 10% i 15%.

Povećanje zarada zaposlenih u obrazovanju za 25% (a posledično i svih ostalih zaposlenih u javnom sektoru) impliciralo bi i povećanje ukupnih rashoda za zarade zaposlenih za preko 60 milijardi dinara na godišnjem nivou, tj. za oko 2% BDP-a, što bi dovelo do rasta ukupnog fiskalnog deficita na preko 6% BDP-a. Budući da je kretanje penzija sada vezano za kretanje zarada u javnom sektoru, povećanje tih zarada bi dovelo i do rasta rashoda za penzije, tako da bi ukupan rast javnih rashoda (nakon povećanja i zarada svih zaposlenih u javnom sektoru i penzija) iznosio oko 150 milijardi dinara. Toliko povećanje javne potrošnje bi dovelo do rasta fiskalnog deficita sa sadašnjih 4,1% BDP-a na približno 9% BDP-a, kao i do povećanja javnog duga za isti iznos. Tako drastično povećanje ukupne javne potrošnje i fiskalnog deficita imalo bi negativne implikacije i na stopu inflacije, devizni kurs, kao i na opštu makroekonomsku stabilnost, te se ocenjuje kao neodrživo.

Osim toga, pri razmatranju opravdanosti takvih zahteva potrebno je uzeti u obzir i činjenicu da su u periodu od 2002. do 2009. godine zarade zaposlenih u obrazovanju u proseku rasle brže u odnosu na zarade zaposlenih u privredi, kao i u odnosu na prosečnu zaradu svih zaposlenih u Republici. Tako su u 2002. godini prosečna neto zarada u obrazovanju i ukupna prosečna neto zarada u Republici bile gotovo jednake (zarade u obrazovanju su bile veće za svega 1,4%), dok je u 2009. godini prosečna neto zarada u obrazovanju bila veća za oko 12% u odnosu na prosečnu zaradu u Republici. Pri analizi razlika u zaradama, u obzir bi takođe trebalo uzeti i činjenicu da je

sigurnost radnog mesta zaposlenih u obrazovanju znatno veća nego zaposlenih u privredi. Iako su prosečne zarade zaposlenih u obrazovanju, kao i zarade svih zaposlenih u javnom sektoru, u prethodne dve godine delimično realno obezvređene usled njihovog nominalnog zamrzavanja i dejstva inflacije, svi pomenuti argumenti ukazuju da prostora za značajnije povećanje zarada i penzija nema, a da bi selektivno povećanje zarada samo onih koji su zaposleni u sektoru obrazovanja bilo neopravdano.

Mere fiskalne konsolidacije sprovedene tokom 2009. i 2010. godine na rashodnoj strani budžeta dale su određene rezultate, te je u Q4 2010. godine ukupan iznos realnih desezoniranih javnih rashoda za 6,4% manji u odnosu na period s početka krize (Q1 2009), čemu su u apsolutnom iznosu najviše doprinele uštede na rashodima za plate zaposlenih u javnom sektoru, za penzije, kao i za kupovinu robe i usluga.

Tabela T6-9. Srbija: međugodišnje realno kretanje konsolidovanog bilansa sektora države¹⁾, 2006–2010

	2007				2008				2009				2010				u odnosu na prethodni kvartal
	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	
I UKUPNI PRIHODI sa donacijama	8,6	7,6	5,2	2,8	-0,7	3,3	-12,6	-13,7	-4,2	-5,0	-8,7	-4,0	2,5	-3,6	-1,3	-1,5	10,7
1. Tekući prihodi	7,9	7,7	5,0	3,7	0,1	3,5	-12,6	-13,7	-4,2	-5,0	-8,7	-4,0	2,5	-3,5	-1,4	-1,5	8,9
Poreski prihodi	8,0	7,6	5,2	3,6	0,1	3,7	-10,8	-12,9	-5,4	-6,3	-8,8	-4,3	0,7	-3,0	-3,7	-2,5	6,0
Porez na dohodak	-8,4	7,1	8,1	4,5	6,5	6,3	-5,3	-10,8	-8,7	-16,5	-10,8	-6,0	-3,8	-5,1	-1,2	-3,9	9,3
Porez na dobit	52,1	15,2	30,0	45,3	-0,2	18,5	-22,2	-37,2	-25,4	-27,3	-27,0	-15,2	7,5	-0,1	6,2	-3,6	17,3
PDV	10,6	8,7	5,7	-0,3	-2,3	2,5	-13,6	-19,9	-5,8	-1,5	-10,2	-3,5	6,4	1,1	-6,1	-0,7	1,1
Akcije	6,5	5,7	-1,5	2,4	-1,7	0,7	-6,2	4,9	18,8	24,6	11,6	3,9	6,8	2,4	3,4	4,2	7,7
Carine	18,6	10,5	8,8	0,9	-8,7	1,8	-29,4	-37,4	-34,5	-27,8	-32,4	-23,1	-11,9	-10,4	-14,8	-14,9	6,7
Doprinosi	9,6	6,9	4,4	5,2	2,5	4,3	-4,1	-4,5	-6,1	-12,2	-7,0	-4,9	-6,9	-8,8	-5,5	-6,5	7,7
Ostali poreski prihodi	1,7	-4,5	-5,8	4,0	-1,6	-2,3	-20,5	-16,8	6,1	10,0	-4,9	23,3	36,8	3,9	2,1	14,5	7,8
Neporeski prihodi	7,4	8,5	3,3	4,5	-2,7	2,6	-24,6	-19,5	4,7	-6,7	-11,3	-1,6	18,1	-6,7	13,4	5,8	28,4
2. Kapitalni prihodi	1.703,2	-55,6	81,3	-89,6	-87,7	-76,8	-25,4	-3,2	-89,8	-83,4	-41,4	-97,6	-64,3	-26,0	69,6	-66,8	172,6
II UKUPNI RASHODI	8,9	2,4	20,1	1,8	-1,4	4,5	-3,2	-5,9	0,5	-9,2	-4,8	-1,4	-3,1	-3,2	0,3	-1,7	16,2
1. Tekući rashodi	6,9	6,9	19,5	2,3	2,3	6,9	-2,6	-4,6	2,5	-7,4	-3,3	-1,9	-2,0	-3,7	-1,4	-2,2	10,5
Rashodi za zaposlene	9,4	12,7	15,0	9,2	8,5	10,9	-3,8	-7,1	-5,3	-7,5	-6,0	-3,7	-6,1	-4,4	-8,9	-5,9	5,2
Kupovina robe i usluga	16,1	0,8	8,1	-1,3	-11,4	-2,8	-3,8	-2,9	-6,5	-8,1	-5,7	3,1	-5,1	-1,9	2,2	-0,3	30,0
Otplata kamata	-44,4	-12,2	-31,4	-3,1	-10,6	-13,3	-13,4	55,9	28,8	33,4	19,0	29,1	71,2	5,8	75,0	40,6	15,5
Subvencije	7,6	27,5	88,2	-29,7	0,5	10,1	-24,7	-39,8	22,9	-39,8	-26,0	-5,3	16,6	9,2	26,8	13,9	14,3
Socijalni transferi	6,5	6,0	19,0	6,8	8,1	9,5	2,4	3,3	5,7	-2,2	2,2	-3,8	-3,3	-5,5	-3,3	-3,9	5,7
od čega: penzije ²⁾	7,1	8,5	14,9	16,4	20,1	14,9	15,0	7,7	6,1	-0,3	6,7	-4,3	-5,6	-6,4	-7,9	-6,1	-0,3
Ostali tekući rashodi	1,1	-15,7	62,5	-18,9	-20,6	-4,3	-30,9	-35,5	35,6	9,6	-6,7	12,7	6,6	-18,1	-27,2	-11,8	11,7
2. Kapitalni rashodi	29,3	-44,5	28,1	-3,2	-21,0	-14,7	-14,3	-21,3	-19,2	-22,0	-20,4	11,5	-19,2	3,2	14,6	4,8	82,8
III Otplate domaćih dugova, budžetski krediti i dokapitalizacije	-53,9	649,7	338,0	-63,5	-46,9	12,3	-88,6	10,3	97,1	74,7	-2,4	360,3	-4,9	34,9	27,7	35,2	18,5
IV UKUPNI RASHODI, GFS (II+III)	9,2	5,0	21,7	0,1	-2,3	4,6	-5,6	-5,6	1,4	-8,3	-4,8	-0,1	-3,1	-2,5	0,8	-1,1	16,2

Izvor: Tabela P-10 u Analitičkom prilogu

1) V. fusnotu 1) u Tabeli T6-1.

2) Porez na promet/PDV umanjeno za nove poreske kredite privrede.

3) Doprinosi umanjeno za kompenzacije između Fonda PIO, Fonda za Razvoj i preduzeća dužnika Fondu PIO.

4) Procena FREN-a. V. tabelu P-10 u Analitičkom prilogu za objašnjenje.

5) Odnosi se samo na izdatke za tekuće penzije.

Napomena:

Realni rast dobijen je primenom prosečnog baznog indeksa cena na malo (baza decembar 2003) na kvartalne podatke.

Analiza kretanja javnog duga

Javni dug Srbije porastao je u Q4 za oko 550 miliona evra (na 41,5% BDP-a)

Na kraju Q4 2010. ukupan javni dug Srbije iznosio je 12,17 milijardi evra (41,5% BDP-a¹⁾), što je za oko 550 miliona evra (oko 1,6% BDP-a) više nego na kraju Q3 2010. godine. Prirast javnog duga u toku Q4 bio je znatno manji od kvartalnog fiskalnog deficita ostvarenog u istom periodu, jer je deo fiskalnog deficita finansiran i iz drugih izvora (npr. trošenjem depozita države iz prethodnih perioda).

Tabela T6-7. Srbija: javni dug, 2000–2010

	Javni rashodi	Rashodi za zaposlene	Kupovina robe i usluga	Subvencije	Penzije	Kapitalni rashodi
Q1 2009	94,5	92,6	95,5	73,6	101,1	74,4
Q2 2009	103,1	100,8	103,1	94,0	99,8	116,3
Q3 2009	99,0	99,0	94,7	115,8	99,8	91,8
Q4 2009	94,8	100,2	99,5	81,2	99,2	97,8
Q1 2010	102,1	96,5	105,7	111,6	97,1	108,7
Q2 2010	101,3	98,4	96,6	117,7	98,3	90,0
Q3 2010	98,9	100,6	98,4	106,2	99,1	111,7
Q4 2010	100,1	97,7	102,8	89,3	100,5	106,3
Indeks u Q4 2010 (Q1 2009=100)	93,6	86,4	95,8	81,2	95,0	90,2

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije

1 Prema obračunu Ministarstva finansija.

Od približno 12,2 milijarde evra ukupnog javnog duga oko 10,5 milijardi evra se odnosi na direktne, a 1,7 milijardi evra na indirektne obaveze države. Prema raspoloživim podacima, najveći deo (oko 2/3) prirasta javnog duga u Q4 odnosi se na dodatno direktno zaduživanje države na domaćem finansijskom tržištu, što upućuje na zaključak da je država znatan deo fiskalnog deficita u poslednjem kvartalu 2010. godine finansirala emisijom trezorskih zapisa. U Q4 je po prvi put od početka emitovanja trezorskih zapisa izvršena emisija zapisa koji sadrže valutnu klauzulu. Naime, reč je o dužničkim hartijama od vrednosti emitovanim od strane Uprave za trezor Ministarstva finansija, koje su denominovane u dinarima, ali su indeksirane u odnosu na evro. Na taj način je praktično kursni rizik prevaljen s kreditora (kupaca trezorskih zapisa) na dužnika (državu). Indeksacija trezorskih zapisa prema evru povećala je stepen uspešnosti realizacije emisije ovih hartija od vrednosti, što je omogućilo državi da se većim delom osloni na ovaj izvor finansiranja fiskalnog deficita. Osim toga, kao propratni efekat takvog postupka, došlo je i do dodatne sterilizacije dela dinarske novčane mase, što je imalo efekata i na apresijaciju kursa dinara u odnosu na evro (naročito u decembru 2010. i januaru 2011. godine). Iako je na taj način povećan procenat uspešnosti realizacije emisije trezorskih zapisa, ovakav pristup finansiranju deficita ocenjuje se kao nepovoljan, jer se na taj način efektuiraju nedostaci i zaduživanja u domaćoj i u stranoj valuti. Naime, zaduživanje države u domaćoj valuti na domaćem finansijskom tržištu dovodi do istiskivanja privatnih investicija, usled rasta kamatnih stopa, ali se na taj način kursni rizik eliminiše. Nasuprot tome, zaduživanje na inostranom finansijskom tržištu u stranoj valuti ne dovodi do efekta istiskivanja, ali negativno utiče na održivost javnog duga zbog izloženosti riziku promene deviznog kursa. Emisija trezorskih zapisa denominiranih u dinarima, a indeksiranih prema evru, na domaćem finansijskom tržištu, dovodi do prevaljivanja kursnog rizika na državu kao zajmoprimca, a može dovesti i do efekta istiskivanja. Osim toga, emisija ovih hartija od vrednosti umanjuje efikasnost monetarne politike, jer sužava polje njenog efektivnog delovanja. S druge strane, međutim, ovaj metod i oblik emisije dužničkih hartija od vrednosti države omogućava snižavanje troškova zaduživanja, jer te hartije od vrednosti u proseku nose nižu kamatnu stopu.

Javni dug Srbije je u Q4 povećan za oko 60 milijardi dinara (tj. za oko 550 miliona evra), dok su kapitalni rashodi u istom periodu iznosili 48,6 milijardi dinara. To znači da je odnos kapitalnih rashoda i prirasta javnog duga po osnovu tekućeg finansiranja u Q4 iznosio oko 0,85, što se ocenjuje kao povoljno, jer upućuje na zaključak da je 85% novog duga iskorišćeno za javne investicije. To predstavlja nastavak pozitivnog trenda započetog u Q3 (kada je vrednost ovog racija iznosila 2,85), dok je u prethodnim kvartalima svega 1/3 novog duga korišćena za investicionu, a čak 2/3 za tekuću potrošnju.

U januaru 2011. godine Republika Srbija zaključila je Ugovor o kreditu sa Societe Generale bankom, na iznos od 400 miliona američkih dolara (300 miliona evra), sa rokom otplate od šest godina i uz kamatnu stopu jednaku zbiru šestomesečnog *swopa* na evro, fiksne marže od 1% i bankarske naknade od 0,5%. Polazeći od vrednosti šestomesečnog *swopa* na evro na dan otvaranja ponuda, ukupna kamatna stopa na taj kredit iznosi približno 3,88%. Ovaj kredit je uzet da bi se finansirao tekući fiskalni deficit u 2011. godini, kao i da bi se prevremeno otplatio deo postojećih obaveza države po drugim kreditnim aranžmanima. Povoljni uslovi zaduživanja ostvareni su zahvaljujući garanciji koju je Svetska banka izdala u odnosu na ovaj kredit. Polazeći od uslova pod kojima se Republika Srbija u prethodnim kvartalima i godinama zaduživala na domaćem i međunarodnom tržištu novca i kapitala, ocenjuje se da su uslovi pod kojim je zaključen ovaj ugovor o kreditu izrazito povoljni. Osim toga, ocenjuje se da će korišćenje dela tog kredita za prevremenu otplatu drugih zajmova (na koje se kamata plaća po višoj kamatnoj stopi) pozitivno uticati na održivost javnog duga zemlje, kao i na smanjenje rashoda budžeta po osnovu otplata kamate. S tim u vezi preporučuje se i dalje preuzimanje sličnih koraka, usmerenih na refinansiranje dela postojećih obaveza koji nose relativno visoke kamatne stope, novim kreditima pod povoljnijim uslovima, koji se mogu dobiti od međunarodnih finansijskih institucija (ili uz njihovu garanciju) ili od država poverilaca. Na sličan način, efikasno bi bilo iskoristiti prihode od privatizacije Telekom Srbija za prevremenu otplatu relativno skupih kredita, uz istovremeno zaduživanje države za finansiranje infrastrukture, pod relativno povoljnijim uslovima.

Osim toga u februaru 2011. godine Ministarstvo finansija je emitovalo evroobveznice (obveznice denominirane u evrima) sa rokom otplate od 15 godine, uz kamatnu stopu od 5,85%, u vrednosti od 200 miliona evra. Na održanoj aukciji prodato je obveznica u vrednosti od 97 miliona evra. Osim toga, u februaru su emitovane i prodate evroobveznice u vrednosti od 200 miliona evra, sa rokom dospeća od 53 nedelje, uz kamatnu stopu od 4,48%. Pomenuti uslovi zaduživanja se ocenjuju kao relativno povoljni.

Kreditni aranžmani sa komercijalnim bankama, emisije dinarskih trezorskih zapisa, zatim dinarskih zapisa indeksiranih prema evru, kao i evroobveznica, predstavljaju izvore finansiranja fiskalnog deficita u 2011. godini, kao i izvore sredstava za otplatu dospelih obaveza po osnovu glavnica postojećih dugova države. Procenjuje se da će ukupne potrebe za zaduživanjem u cilju finansiranja fiskalnog deficita i otplate postojećih obaveza države u 2011. godini premašiti dve milijarde evra.

Javni dug se približava granici od 45% BDP-a, propisanoj fiskalnim pravilima

Fiskalnim pravilima propisanim Zakonom u budžetskom sistemu, gornji limit održivosti javnog duga postavljen je na nivou od 45% BDP-a. Uzimajući u obzir da je javni dug Srbije na kraju 2010. godine već iznosio 41,5% BDP-a², a da je u 2011. planiran fiskalni deficit od 4,1% BDP-a, očekuje se da će se javni dug Srbije na kraju 2011. godine približiti limitu od 45% BDP-a. Rizik da javni dug do kraja godine premaši navedeni limit bi se mogao realizovati u slučaju da stopa rasta BDP-a u ovoj godini bude niža od planiranih 3%. Ocenjuje se, međutim, da, ako ne bude nepredviđenih šokova, verovatnoća realizacije takvog scenarija nije velika. Ali, u slučaju da u 2011. godini dođe do znatnog rasta zarada zaposlenih u javnom sektoru i penzija, javni dug bi na kraju godine zasigurno premašio pomenuti limit. U svakom slučaju, i bez takvih neželjenih tokova, potrebno je da Vlada otpočne s preduzimanjem prudencionih mera za upravljanje javnim dugom, kako bi se on i u narednim periodima kretao u održivim okvirima. S tim u vezi, kao što je već pomenuto, trebalo bi razmišljati o upotrebi prihoda od privatizacije u 2011. i narednim godinama za prevremenu otplatu dela javnog duga. Takođe, svako zaduživanje u budućnosti bi trebalo da bude ograničeno isključivo na finansiranje realizacije onih infrastrukturnih projekata za koje je analiza ekonomske opravdanosti nedvosmisleno pokazala da su profitabilni.

² Iako tu nisu uključene i mnoge kategorije obaveza države (dugovanja lokalnih samouprava, nealocirani dug SFRJ, docnje po osnovu nabavki robe i usluga i sl.).

7. Monetarni tokovi i politika

Realni M2 usporava u Q4 na 1,3% međugodišnje, ali većim delom zbog efekta visoke baze s kraja prošle godine, što potvrđuje i rast kredita nedržavnom sektoru koji nastavlja trend rasta iz prethodnog kvartala od 6,9% međugodišnje. Negativan doprinos štednih i oročenih depozita rastu M2 potpomognut je smanjenjem na račun gotovog novca i depozita, dok devizni depoziti i dalje dominantno utiču na rast M2. Kod učešća nenaplativih kredita u ukupno plasiranim ne beleži se značajna promena, ali zabrinjava rast nenaplativnih kredita kod pravnih lica koji imaju najveće pojedinačno učešće. Banke na kraju godine povećavaju svoje plasmane privredi i stanovništvu za 763 miliona evra, pri čemu se učešće subvencionisanih kredita u novoplasiranim smanjuje na ispod 50%. U Q4 ponovo se beleže negativni *cross-borderi*, što sa sredstvima koje preduzeća vraćaju inostranstvu od početka godine čini preko 800 miliona evra. Nedelja štednje tradicionalno povećava devizne depozite stanovništva, koji zajedno s novim zaduživanjem banaka u inostranstvu u najvećoj meri utiču na rast izvora banaka za nove plasmane za preko 1,4 milijarde evra. Narodna banka Srbije nastavlja s povećanjem referentne kamatne stope u Q4, što nije imalo efekta na pad REPO stoka primećen od početka godine. Prodaja deviza na međubankarskom deviznom tržištu radi stabilizacije kursa dinara uticala je na smanjenje neto sopstvenih rezervi NBS, ali je rast NDA usled povlačenja sredstava iz REPO plasmana i novog zaduživanja države uticao da primarni novac u Q4 zabeleži minimalno smanjenje od -0,4 od početnog H.

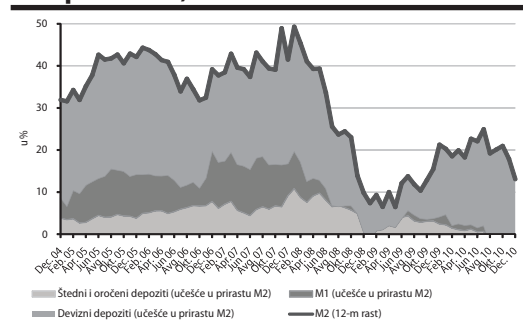
Monetarni sistem: struktura i tokovi novčane mase

U Q4 smanjena stopa rasta međugodišnjeg M2...

Nakon dvocifrenih stopa rasta u prethodna tri kvartala, rast realnog M2 u Q4 opao je na 1,3% međugodišnje (u Q3 realni rast 10,3%; u Q2 realni rast 14,6%, Tabela T7-2). Primećeno smanjenje stope rasta na kraju godine delom je rezultat povećanog nivoa M2 s kraja 2009. godine, što je uzrokovalo da stopa rasta M2 u Q4 bude niža. Nivo M2 u prva tri kvartala 2009. beležio je prvo negativne (u Q1 -3,2%) a zatim niske stope rasta, čime su stope rasta M2 u prva tri kvartala 2010. godine dodatno pojačane računanjem na relativno nisku bazu. Ovakvo objašnjenje ima potvrdu i u kretanju prirasta kredita nedržavnom sektoru koji nakon korekcije¹ u Q4 iznose 6,9%, što ne predstavlja smanjenje u odnosu na prethodni kvartal (u Q3 6,7%). Rast kredita nedržavnom sektoru, može se razložiti na rast kredita privredi koji rastu međugodišnje za 7,3% (u Q3: 5,9%) i rast kredita stanovništvu koji sa 5,9% međugodišnje beleže smanjenje u odnosu na prethodi kvartal (u Q3: 8,5%).

...pri čemu krediti nedržavnom sektoru nastavljaju rast

Grafikon T7-1. Srbija: novac i njegove komponente¹, 2004–2010

Izvor: Tabela P-12 u Analičkom prilogu.

1) Učešće komponenti novca dobijeno je kao odnos njihovog prirasta prema vrednosti M2 u istom periodu prethodne godine, čime je zbir tako dobijenih odnosa jednak 12-m rastu ukupnog novca (M2).

Dekomponovanjem rasta M2 na pojedinačne elemente (Grafikon T7-1), uočava se da štedni i oročeni depoziti i dalje negativno doprinose rastu međugodišnjeg M2². Efekti mera novog Zakona o stečajnom postupku³ preneli su se i na Q4 usled kojih su od ukupnog nominalnog rasta M2 koji iznosi 13,19% u Q4, štedni i oročeni depoziti negativno doprinosili sa -1,79%. Od preostalih elemenata, devizni depoziti sa 15,3%, kao i u prethodnom periodu, dominantno učestvuju u ukupnom rastu, ali manje nego u odnosu na Q3 (21,41%). Ovo je posledica manjeg prirasta nove devizne štednje u nedelji štednje u poređenju sa Q4 2009. godine. Gotov novac i depoziti

1 Primenom naše metodologije za korekciju stopa rasta, pretpostavljamo da je najmanje 70% ovih kredita plasirano s valutnom klauzulom.

2 U Q3 je po prvi put od 2002. od kada imamo uporedive podatke, zabeležen negativan doprinos rastu M2, dinarskih štednih i oročenih depozita u iznosu od -2,38%.

3 Zakon o stečajnom postupku počeo je da se primenjuje od 24. januara 2010. godine.

po viđenju koji čine M1 ponavljaju epizodu negativnog doprinosa rastu M2 sa -0,42%, koja je primećena prvi put na početku 2009. godine, kada su efekti finansijske krize imali najveći intenzitet.

Ostvareno povećanje novčane mase u Q4...

...po osnovu rasta NDA...

...dok NSA ponovo beleži negativan doprinos ukupnom rastu

Novčana masa u Q4 beleži prirast u iznosu od 4,6% od početnog M2 (kumulativni prirast u Q4 manje prirast u Q3, Tabela T7-2). Povećanje koje beleži novčana masa u Q4, rezultat je prirasta neto domaće aktive (NDA) od 8,2% od početnog M2 (u Q3 prirast 1,9%), koji je delimično umanjeno negativnim prirastom neto strane aktive (NSA) od -3,6% od početnog M2. U prirastu NDA ističu se krediti neдржавnom sektoru sa 7% od početnog M2, dok porast beleže i neto krediti državi od 1,8% od početnog M2 (u Q3 prirast 0,2%). S druge strane, izvor negativnog prirasta NSA manjim delom je uzrokovan negativnim kursnim razlikama od 0,6% od početnog M2, dok je najveći deo rezultat intervencija NBS na međubankarskom deviznom tržištu koje su uzrokovale negativni prirast NSA u deviznom znaku od 3% od početnog M2.

Tabela T7-2. Srbija: rast novca i agregata koji mu doprinose, 2008–2010

	2008		2009			2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.
	12-m, u %								
M2 ¹⁾	9,8	6,5	12,1	10,4	21,3	19,9	22,1	20,1	13,1
Krediti neдржавnom sektoru ²⁾ (promena stanja u dinarima)	33,7	33,8	27,7	22,3	16,1	14,4	25,0	27,1	27,2
Krediti neдржавnom sektoru ³⁾ (korigovani tokovi za promenu kursa)	23,6	20,9	13,9	7,7	10,2	10,4	16,2	16,8	19,9
Domaćinstva	15,7	7,4	1,5	4,4	3,7	7,9	16,1	18,7	18,9
Privreda	28,1	28,8	20,9	9,3	13,6	11,6	16,3	15,8	20,4
	12-m realni, u%								
M2 ¹⁾	2,9	-3,2	2,1	0,9	9,8	11,5	14,6	10,3	1,3
Krediti neдржавnom sektoru ²⁾ (promena stanja u dinarima)	25,2	21,7	16,4	11,8	5,2	6,3	17,3	16,7	13,9
Krediti neдржавnom sektoru ³⁾ (korigovani tokovi za promenu kursa)	15,7	9,4	2,7	-2,8	-0,5	2,6	8,8	6,7	6,9
Domaćinstva	8,3	-2,8	-8,6	-5,8	-6,4	0,3	8,7	8,5	5,9
Privreda	19,9	16,5	9,0	-1,3	2,5	3,7	8,9	5,9	7,3
	kumulativni, u % od početnog M2⁴⁾								
M2 ¹⁾	9,8	2,3	7,0	9,5	21,3	1,1	7,7	8,5	13,1
M2 dinarski ¹⁾	0,5	-1,9	0,6	2,2	4,2	-2,7	-1,6	-2,8	-2,2
Devizni depoziti (privreda i domaćinstva) ⁵⁾	2,3	-0,1	2,9	4,1	11,2	1,3	3,3	4,0	8,1
Kursne razlike ⁶⁾	7,0	4,4	3,4	3,2	5,9	2,6	5,9	7,3	7,2
Neto strana aktiva (NSA), dinarski prirast	-8,8	2,2	0,4	3,6	8,9	-0,9	-0,6	-1,7	-5,3
Neto strana aktiva (NSA), devizni prirast	-14,5	-1,1	-2,1	1,1	4,5	-2,7	-4,4	-6,1	-9,1
Kursne razlike ⁶⁾	5,7	3,3	2,5	2,5	4,4	1,8	3,8	4,4	3,8
Neto domaća aktiva (NDA)	18,7	0,2	6,6	6,0	12,4	2,1	8,3	10,2	18,4
od čega: krediti neдржавnom sektoru ²⁾ , korigovani tokovi	22,0	3,6	5,1	8,3	11,6	3,9	11,1	14,6	21,6
od čega: krediti državi, neto ⁷⁾	7,0	-2,0	4,1	6,1	5,2	0,8	4,1	4,3	6,1
od čega: kapital NBS i poslovnih banaka	-16,4	0,7	-5,5	-9,9	-13,7	-0,2	-11,1	-6,3	-7,7
	kumulativni, u % od godišnjeg BDP⁸⁾								
Krediti državi, neto ⁷⁾	2,2	-0,9	1,4	2,1	1,7	0,3	1,6	1,6	2,3
od čega: dinarski	0,8	-0,5	1,7	2,4	1,7	0,6	1,3	1,8	1,9
Krediti neдржавnom sektoru ²⁾	10,7	3,4	3,5	4,3	6,4	2,9	7,2	9,2	11,5

Izvor: Tabela P-12 u Analitičkom prilogu

1) Novčana masa: komponente – v. Analitičke i notacijske konvencije QM-a.

2) Krediti neдржавnom sektoru – krediti privredi (uključujući lokalnu samoupravu) i domaćinstvima.

3) Tokovi su korigovani za promenu kursa. Korekcije su sprovedene pod pretpostavkom da je 70% kredita neдржавnom sektoru (i domaćinstvima i privredi) indeksirano prema evru.

4) Početnim M2 označava se stanje M2 na početku odnosno, tj. na kraju prethodne godine.

5) Doprinos deviznih depozita rastu M2 meri samo doprinos prirasta deviznih depozita u deviznom znaku, tako da njihova revalorizacija daje kursne razlike.

6) Kursne razlike odnose se na razliku u doprinosu NSA rastu M2 merenom u dinarskom znaku i doprinosu NSA rastu M2 merenom u deviznom znaku.

7) Krediti državi, neto – razlika između kredita (dinarskih i deviznih) i depozita (dinarskih i deviznih) države. Država ne uključuje lokalnu samoupravu koja je tretirana kao neдржавni sektor.

8) BDP korišćen u proračunima centriran je na godišnjem nivou.

Neznatne promene u učešću nenaplativih kredita...

...ali vrednosti još uvek daleko iznad pretkriznog nivoa

Učešće nenaplativih kredita na kraju Q4 ne beleži bitnije promene u odnosu na kraj septembra. Prema izveštaju Kreditnog biroa, učešće nenaplativih kredita u ukupnoj sumi plasiranih iznosi 11,9% (u Q3 11,88%, Tabela T7-3), u kojem i dalje dominantno učestvuju pravna lica kod kojih je učešće kredita u docnji 14,02% (u Q3 učešće 13,83%). Uticaj porasta kredita u docnji kod pravnih lica na rast ukupnih nenaplativih kredita, jednim delom je neutralisan smanjenjem nenaplativih kredita plasiranih fizičkim lica koji su se smanjili na 6,71% (u Q3 7,04%). Ovo smanjenje učešća koje je zabeleženo kod fizičkih lica imalo je ograničeno dejstvo usled relativno malog učešća koje krediti fizičkim licima imaju u ukupno plasiranim kreditima. Poredeći trenutno učešće sa nivoom iz 2008. godine nakon čega je problem nenaplativosti i počeo da se manifestuje, možemo primetiti da se učešće već tri kvartala drži na nivou od oko 11,9%, što je preko dva puta više od vrednosti iz pretkriznog perioda.

Tabela T7-3. Srbija: učešće nenaplativih kredita u ukupno plasiranim, 2008–2010

	2008		2009			2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.
stanje na kraju perioda									
Pravna lica	6,86	11,05	14,86	13,24	12,14	11,62	14,18	13,83	14,02
Preduzetnici	3,66	5,28	8,93	10,21	11,21	12,19	13,73	15,7	15,8
Fizička lica	3,78	5,36	6,19	6,63	6,69	6,37	6,79	7,04	6,71
Ukupno	5,79	9,1	12,1	11,2	10,8	10,14	11,99	11,88	11,9

Izvor: Kreditni biro Udruženja banaka Srbije

Tabela T7-4. Srbija: monetarni pregled, 2008–2010

	2008		2009			2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.
u milionima dinara, na kraju perioda									
STANJE									
Neto strana aktiva (NSA)	483.707	504.072	486.784	517.908	570.534	559.408	563.269	549.806	507.096
od čega: rezerve NBS	724.755	772.902	832.817	888.389	1.022.861	1.049.068	1.103.542	1.056.399	1.063.078
od čega: obaveze poslovnih banaka	-349.703	-345.733	-351.420	-419.017	-500.336	-540.076	-540.431	-544.477	-609.859
Neto domaća aktiva (NDA)	508.826	511.535	575.119	569.336	633.447	658.351	732.914	756.197	854.430
Kreditni državi, neto ¹⁾	-53.042	-76.033	-14.887	4.838	-4.340	3.916	42.404	43.258	66.656
Dinarski krediti, neto	-14.199	-27.201	31.692	52.467	33.822	50.763	71.864	88.847	91.071
Devizni krediti, neto	-38.843	-48.832	-46.579	-47.629	-38.162	-46.847	-29.460	-45.589	-24.415
Kreditni nedržavnom sektoru ²⁾	1.126.111	1.215.843	1.218.702	1.245.735	1.306.224	1.389.783	1.523.040	1.583.687	1.660.870
Ostale stavke	-564.243	-628.275	-628.696	-681.237	-668.437	-735.348	-832.530	-870.748	-873.096
Novčana masa: M2 ³⁾	992.533	1.015.607	1.061.903	1.087.244	1.203.981	1.217.759	1.296.183	1.306.003	1.361.526
Novčana masa: dinarski M2 ³⁾	395.088	378.094	401.120	416.996	436.784	403.722	417.948	402.995	410.172
Devizni depoziti (privreda i domaćinstva)	597.445	637.513	660.783	670.248	767.197	814.037	878.235	903.008	951.354
STRUKTURNI POKAZATELJI									
Gotov novac u opticaju / Dinarski depoziti (privreda i domaćinstva), u %	29,5	26,0	25,3	24,8	28,0	27,0	26,5	28,7	28,8
Devizni depoziti (privreda i domać.)/M2 (%)	60,2	62,8	62,2	61,6	63,7	66,8	67,8	69,1	69,9
Koeficijent obrta (BDP ⁴⁾ / M2)	2,7	2,6	2,5	2,6	2,4	2,4	2,3	2,3	2,3
M2 / BDP ⁴⁾	0,38	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Kreditni nedržavnom sektoru / BDP ⁴⁾	0,43	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Nenaplativi krediti ⁵⁾ (u % od ukupnih)	5,8	9,1	12,1	11,2	10,8	13,8	12,0	11,9	14,9
Multiplikator novca (dinarski M2/H)	1,2	1,4	1,6	1,8	1,7	1,9	2,2	2,2	2,2

Izvor: Tabela P-13 u Analitičkom prilogu

1) V. fusnotu 7) u Tabeli T7-2.

2) V. fusnotu 2) u Tabeli T7-2.

3) Novčana masa: komponente – v. Analitičke i notacijske konvencije QM-a.

4) V. fusnotu 8) u Tabeli T7-2.

5) Udeo kredita po osnovu kojih postoji kontinuirana docnja u plaćanju obaveza od 90 i više dana u ukupnim kreditima. Izvor za ovaj podatak je Kreditni biro Udruženja banaka Srbije; v. detaljnije u: J. Dimitrijević, „Nenaplativi krediti u Srbiji – koja je prava mera?“, QM br. 6.

Bankarski sektor: plasmani i izvori finansiranja

Oporavak rasta bankarskih plasmana (bez privredi i stanovništva u Q4...

...od čega najviše rastu plasmani privredi...

...dok stanovništvo i dalje pozajmljuje sa oprezom

Banke su u odnosu na prethodni kvartal povećale plasmane privredi i stanovništvu koji u Q4 iznose 763 miliona evra novih kredita (u Q3 plasirano 405 miliona evra, Tabela T7-5 i Tabela T7-6). Zaključno s decembrom, poslovne banke su u 2010. plasirale oko 2,4 milijarde evra novih kredita privredi i stanovništvu, što je više nego duplo u odnosu na 2009. godinu. Plasmani privredi u Q4 sa 614 miliona evra beleže najveći kvartalni prirast od izbijanja krize, dok stanovništvo sa 153 miliona evra novih kredita prati tempo zaduživanja iz prethodnog kvartala (u Q3 159 miliona evra). U okviru novih kredita koji su plasirani u Q4, subvencionisani čine 46%, što predstavlja smanjenje u odnosu na prethodni kvartal kada su subvencionisani krediti činili preko 90% ukupno plasiranih. U Q4, država je za potrebe budžeta povećala zaduženje na računu kod poslovnih banaka za 410 miliona evra. Razduživanje privrede prema inostranstvu nastavlja se i u Q4, u kojem se beleže negativni *cross-border* krediti od 259 miliona evra. Sa ovim iznosom privreda je u 2010. godini vratila inokreditorima 808 miliona evra.

Tabela T7-5. Srbija: poslovanje banaka – izvori i struktura plasmana, korigovani¹⁾ tokovi, 2008–2010

	2008		2009			2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec	Mar.	Jun	Sep.	Dec.
u milionima evra, kumulativni od početka god.									
Izvori sredstava (-, povlačenje)	-833	958	61	-1.171	-2.790	7	-117	-68	-1.495
Domaći depoziti	-95	235	-336	-691	-1.633	131	-233	-236	-836
Depoziti stanovništva	84	-40	-270	-551	-1.314	-137	-323	-500	-1.020
dinarski depoziti	-63	46	-2	-30	-89	30	21	25	12
devizni depoziti	147	-87	-268	-521	-1.225	-167	-343	-525	-1.032
Depoziti privrede	-180	276	-67	-140	-319	268	89	264	184
dinarski depoziti	198	171	5	-174	-284	213	84	232	151
devizni depoziti	-378	105	-72	34	-35	55	5	32	33
Obaveze prema inostr. (zaduživanje i rač. nerezid.)	-165	299	186	-558	-1.271	-196	40	90	-563
Kapital i rezerve ¹⁾	-572	424	212	78	114	72	77	78	-96
Devizne rezerve (-, povlačenje)	-18	-407	-449	-5	311	53	-120	197	430
Plasmani¹⁾	1.390	156	1.057	1.980	2.844	397	1.279	1.281	2.285
Ukupno privreda i stanovništvo	2.711	226	381	696	1.183	411	1.264	1.669	2.434
Privreda	2.213	331	465	700	1.097	319	897	1.142	1.756
Stanovništvo	498	-104	-84	-4	86	91	368	527	678
Plasmani u hartije NBS ²⁾	-1.419	40	256	694	625	-125	-445	-839	-1.010
Neto kreditiranje države ³⁾	98	-105	421	590	1.036	112	460	451	861
PRO MEMORIA									
Obavezne rezerve i depoziti	-225	-191	-225	-185	36	54	-182	-188	-115
Ostala potraživanja od NBS (neto) ⁴⁾	422	-385	-380	-481	-158	-287	-272	-195	-229
od čega: slobodne rezerve posl. banaka	443	-409	-394	-501	-177	-279	-252	-173	-220
Ostale stavke ⁵⁾	-330	-166	-158	-254	-99	-147	-331	-692	-565
Efektivna obavezna rezerva (u %) ⁶⁾	30	30	28	26	25	26	24	24	23

Izvor: Tabela P-14 u Analitičkom prilogu

1) Izračunavanje prirasta vrši se uz pretpostavku da je 70% od ukupnih plasmana indeksirano prema evru. Prirasti za originalno dinarske vrednosti depozita izračunati su po prosečnom kursu za period. Za devizne depozite – kao razlika stanja preračunatih po kursu na krajevima perioda. Kapital i rezerve preračunati su po kursu evra na krajevima perioda i ne sadrže efekat kursnih razlika od preračunavanja ostatka bilansa.

2) U hartije od vrednosti NBS uključene su državne hartije i blagajnički zapisi NBS koji se prodaju po repo stopi i po stopi koja se određuje na tržištu kada su u pitanju trajne aukcijske prodaje s rokom dospeća većim od 14 dana.

3) Neto kreditiranje države: krediti odobreni državi umanjeni za depozite države u poslovnim bankama; negativni predznak označava veći porast depozita nego kredita. Država obuhvata sve nivoe vlasti: republički nivo i nivo lokalne samouprave.

4) Ostala potraživanja od NBS (neto): razlika između potraživanja banaka od NBS po osnovu gotovine i slobodnih rezervi i obaveza prema NBS.

5) Stavke u bilansu banaka: ostala aktiva, depoziti pravnih lica u likvidaciji, međubankarski odnosi (neto) i ostala pasiva isključujući kapital i rezerve.

6) Efektivna obavezna rezerva predstavlja učešće obavezne rezerve i depozita u zbiru ukupnih depozita (stanovništva i privrede) i zaduženja banaka u inostranstvu. U osnovicu za obračun obavezne rezerve nije uključen subordinirani dug, usled nedostupnosti.

Tabela T7-6. Srbija: zaduživanje privrede i stanovništva – uticaj na ukupnu tražnju, 2008–2010

	2008		2009			2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.
u milionima evra, kvartalni prirast stanja									
Ukupni krediti stanovništvu i preduzećima iz domaćeg sistema i iz inostranstva ¹⁾	468	79	-10	71	329	311	539	271	506
Ukupno preduzeća i stanovništvo iz domaćeg bankarskog sistema	1.252	223	158	315	488	411	854	405	765
Preduzeća	135	328	138	235	398	319	577	246	614
Stanovništvo	17	-104	20	80	90	91	276	159	151
Ukupno zaduživanje preduzeća u inostranstvu	316	-144	-167	-244	-159	-100	-315	-134	-259
Direktno zaduživanje preduzeća u inostranstvu i bankarski krediti preduzećima iz domaćeg sistema	451	184	-30	-9	239	219	263	112	355
kvartalni prirast stanja, u % kvartalnog BDP-a									
Ukupni krediti stanovništvu i preduzećima iz domaćeg sistema i iz inostranstva	5,5	1,2	-0,1	1,0	3,9	3,7	6,8	3,6	6,5
Ukupno preduzeća i stanovništvo iz domaćeg bankarskog sistema ¹⁾	1,8	3,3	2,3	4,6	5,8	4,9	10,7	5,3	9,9
Preduzeća	1,6	4,8	2,0	3,4	4,7	3,8	7,2	3,2	7,9
Stanovništvo	0,2	-1,5	0,3	1,2	1,1	1,1	3,5	2,1	1,9
Ukupno zaduživanje preduzeća u inostranstvu	3,7	-2,1	-2,4	-3,6	-1,9	-1,2	-3,9	-1,8	-3,3
Direktno zaduživanje preduzeća u inostranstvu i bankarski krediti preduzećima iz domaćeg sistema	5,3	2,7	1,7	2,3	2,8	2,6	3,3	1,5	4,6

Izvor: FREN

1) V. fusnotu 1 u Tabeli T7-5.

Pad REPO stoka nastavljen i u Q4 ...

Usled probijanja gornje granice ciljanog koridora, NBS je nastavila s povećanjem referentne kamatne stope i u Q4. Ipak, i ovako povećana stopa nije bitnije uticala na pad repo stoka koji je počeo u decembru 2009. godine. Banke već punih godinu dana povlače sredstva iz REPO plasmana koji su u Q4 smanjeni za 171 milion evra (u Q3 za 394 miliona evra, Tabela T7-5). Zaključno sa Q4 banke su u 2010. godini povukle preko milijardu evra iz repo plasmana, čime je REPO stok ostao na rekordno niskom nivou od 452 miliona evra. Višak likvidnosti koje banke ostvaruju izlaskom iz REPO-a koristi se za kupovinu trezorskih zapisa Ministarstva finansija. Samo u Q4

... usled veće isplativosti plasiranja slobodnih sredstava u trezorske zapise

prodato je trezorskih zapisa u vrednosti od 769 miliona evra⁴ – što je za oko 25% više od iznosa koji su u proseku prikupljeni tokom prethodnih kvartalima (od početka godine oko 2,5 milijardi evra). Trend zamene REPO plasmana, ulaganjem u trezorske zapise logična je posledica veće stope prinosa koju je država nudila na trezorske zapise u odnosu na kretanje referentne stope u proteklom periodu. Ukoliko se poveća stepen realizacija na aukcijama s dužim rokom dospeća i podstakne sekundarno trgovanje – trezorski zapisi bi u srednjem roku mogli da postanu jedan od instrumenata za kontrolu novčane mase putem operacija na otvorenom tržištu.

U Q4 povećani izvori za nove plasmane banaka...

Poslednji kvartal u 2010. godini nastavlja praksu rasta izvora plasmana za nove plasmane banaka. Ukupno povećanje izvora od 1,427 milijardi evra (u Q3 smanjenje 49 miliona evra, Tabela T7-5), može se podeliti na deo koji pripada rastu iz domaćih izvora i deo koji je nastao po osnovu zaduživanja banaka u inostranstvu. Stanovništvo je već po ustaljenom trendu iskoristilo povoljne uslove u nedelji štednje za plasiranje slobodnih novčanih sredstava, čime su izvori banaka za nove plasmane povećani za 520 miliona evra. I pored toga što dosadašnje analize NBS govore u korist dinarske u odnosu na štednju u devizama, u Q4 je gotovo celokupan rast depozita bio isključivo u deviznom znaku. U okviru domaćih depozita, beleži se i povećanje depozita privrede u iznosu od 80 miliona evra (u Q3 smanjenje 175 miliona evra). Pored rasta domaćih depozita, banke su nakon vraćanja sredstava u Q2 i Q3, ponovo povećale zaduženost prema inostranstvu za 653 miliona evra. Nakon neznatnih promena od početka godine na računu kapitala i rezervi poslovnih banaka, u Q4 je primećeno povećanje kapitala za 174 miliona evra.

... po osnovu rasta depozita stanovništva u deviznom znaku ...

... i novog zaduživanja banaka u inostranstvu

Učešće kredita privrede u Q4 se smanjuje na 68,7% (u Q3 učešće iznosi 69,2% Tabela T7-7). Ova promena je rezultat jačanja kursa dinara koji je zabeležen u decembru, usled čega je smanjenje *cross-bordera* nadmašilo rast kredita iz domaćih izvora i tako povuklo ukupno učešće na dole.

Tabela T7-7. Srbija: stok kredita privrede i stanovništva u odnosu na BDP u %, 2008–2010

	2008		2009				2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	
Ukupni krediti stanovništvu i preduzećima iz domaćeg sistema i iz inostranstva	80,6	84,9	81,9	80,1	81,7	83,4	86,6	86,2	85,8	
Ukupno preduzeća i stanovništvo iz domaćeg bankarskog sistema	42,0	44,5	43,8	43,9	45,1	46,8	49,9	51,7	52,9	
Preduzeća	27,6	29,8	29,5	29,7	30,5	31,7	33,6	34,6	35,8	
Stanovništvo	14,5	14,7	14,3	14,2	14,7	15,1	16,3	17,0	17,1	
Ukupno zaduživanje preduzeća u inostranstvu	38,6	40,5	38,1	36,2	36,6	36,6	36,6	34,5	32,9	
Direktno zaduživanje preduzeća u inostranstvu i bankarski krediti preduzećima iz domaćeg sistema	66,2	70,2	67,6	65,8	67,0	68,3	70,3	69,2	68,7	

Izvor: FREN

Centralna banka: bilans i monetarna politika

Primarni novac neznatno smanjen u Q4...

Nivo *primarnog novca* beleži neznatno smanjenje u Q4 za 0,4% od početnog H (u Q3 pad od 0,3%, Tabela T7-8). Nešto manji obim intervencija na međubankarskom deviznom tržištu, uticao je da smanjenje primarnog novca kroz pad neto sopstvenih rezervi NBS od 3,5% od početnog H bude manje u odnosu na prethodne kvartale (u Q3 smanjenje 26,3%, u Q2 smanjenje 15,9%). S druge strane, u Q4 je neto domaća aktiva (NDA) povećana za 3% od početnog H, što je neutralisalo povlačenje primarnog novca deviznim kanalom. Usled pojačanih inflatornih pritisaka u H2 2010. godine, NBS je pored povećanja referentne kamatne stope u januaru donela novu Odluku o obaveznoj rezervi banaka. Izmene koje nova Odluka donosi samo bi trebalo da smanje efekat viška likvidnosti koji bi se kreirao po osnovu Odluke o obaveznoj rezervi iz marta meseca 2010. godine, čime bi se otežalo vraćanje inflacije u okviru ciljanog koridora. Izmene se odnose na ukidanje obavezne rezerve na dinarske izvore finansiranja koji imaju ročnost preko dve godine, dok se za sredstva oročena na period do dve godine zadržava stopa od 5%. Ipak, bitnije promene koje bi trebalo da utiču na povećanu restriktivnost monetarne politike u periodu do aprila 2011. godine, predstavljaju promene na strani obavezne devizne rezerve, koja je povećana sa 25% na 30% za izvore finansiranja sa ročnošću kraćom od dve godine. Kao dopuna ovim izmenama ponovo se uvodi obavezni dinarski deo deviznih rezervi. U zavisnosti od ročnosti izvora finansiranja, za izvore s dospećem do dve godine obavezni dinarski deo iznosi 15%, dok za sredstva oročena preko dve godine obavezno je da 10% rezervi bude u dinarskom znaku.

... usled divergentnih kretanja NDA i neto sopstvenih rezervi NBS

⁴ Odeljak „Fiskalni tokovi i politika“ posmatra stanje neto obaveza države po osnovu emitovanih trezorskih zapisa koje obračunava nominalnu vrednost prodatih trezorskih zapisa, dok u odeljku „Monetarni tokovi i politika“ pratimo tržišnu vrednost na dan prodaje emisije.

Tabela T7-8. Srbija: NBS – otkup deviza i sterilizacija, 2008–2010¹⁾

	2008		2009				2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	
TOK	u milionima dinara, kumulativni od početka god.									
Neto sopstvene rezerve NBS ²⁾	27.211	-5.590	-12.043	29.771	64.094	-37.703	-76.916	-141.888	-150.330	
Neto sopstvene rezerve NBS (u milionima evra)	312	-59	-128	319	668	-378	-743	-1.346	-1.415	
Neto domaća aktiva (NDA)	122.232	43.117	-54.266	-118.637	-126.108	-712	11.197	75.454	82.943	
Dinarski krediti države ¹⁾	81	-308	-310	-310	398	5	-9.946	-9.942	-9.975	
Dinarski depoziti države ¹⁾	8.638	-17.155	-8.376	3.021	-40.135	6.554	11.738	19.401	7.687	
od čega: lokalna samouprava	-909	-4.415	-2.026	2.199	3.130	1.450	1.322	2.270	-1.280	
Repo operacije i trajna prodaja hartija NBS ³⁾	127.517	-8.455	-29.024	-69.849	-61.506	12.105	34.979	87.176	104.772	
Ostala (domaća) aktiva, neto ⁴⁾	-14.004	-17.199	-16.556	-51.499	-24.865	-19.376	-25.574	-21.181	-19.541	
Primarni novac	149.443	-48.707	-66.309	-88.866	-62.014	-38.415	-65.719	-66.434	-67.387	
od čega: gotovina u opticaju	13.007	-11.856	-9.009	-7.193	5.566	-9.663	-7.841	-5.771	-3.719	
od čega: slobodne rezerve	1.602	41.330	-41578	-51043	-14227	-33665	-30871	-21232	-16873	
PORAST	kumulativni, u % od stanja početnog H⁵⁾									
Neto sopstvene rezerve ²⁾	20,3	-1,8	-3,9	9,6	20,8	-15,3	-31,2	-57,5	-61,0	
Neto domaća aktiva (NDA)	91,3	-14,0	-17,6	-38,4	-40,9	-0,3	4,5	30,6	33,6	
Dinarski depoziti države ¹⁾	6,4	-5,6	-2,7	1,0	-13,0	2,7	4,8	7,9	3,1	
Repo operacije i trajna prodaja hartija NBS ³⁾	95,2	-2,7	-9,4	-22,6	-19,9	4,9	14,2	35,4	42,5	
Ostala (domaća) aktiva, neto ⁴⁾	-10,5	-5,6	-5,4	-16,7	-8,1	-7,9	-10,4	-8,6	-7,9	
Primarni novac	111,6	-15,8	-21,5	-28,8	-20,1	-15,6	-26,7	-26,9	-27,3	
od čega: gotovina u opticaju	9,7	-3,8	-2,9	-2,3	1,8	-3,9	-3,2	-2,3	-1,5	
od čega: slobodne rezerve	1,2	-13,4	-13,5	-16,5	-16,5	-13,7	-12,5	-8,6	-6,8	

Izvor: Tabela P-14 u Analitičkom prilogu

1) U „država“ uključeni su svi nivoi vlasti: republički nivo i nivo lokalne samouprave.

2) Definicija neto sopstvenih rezervi NBS data je u odeljku 8 „Monetarni tokovi i politika“, Okvir 4, QM br. 5.

3) Ova kategorija uključuje Blagajničke zapise (BZ) NBS i repo operacije.

4) Ostala domaća aktiva neto uključuje: domaće kredite (neto potraživanja od banaka, isključujući BZ i repo transakcije; neto potraživanja od privrede), zajedno s ostalom aktivom (kapital i rezerve; i stavke u bilansu: ostala aktiva i ostala pasiva) i korigovana je za kursne razlike.

5) „Početnim H“ označava se stanje primarnog novca (H) na početku odnosno, tj. kraju prethodne godine.

U Q4 beleži se pad neto sopstvenih rezervi ...

... usled prodaje deviza na međubankarskom deviznom tržištu

Nastavljeno povećanje referentne kamatne stope NBS ...

... kako bi se inflacija u 2011. vratila u okvire ciljanog koridora

Intenzitet intervencija Narodne banke Srbije (NBS) na međubankarskom deviznom tržištu u Q4 beleži slabljenje u odnosu na prethodna tri kvartala. Za potrebe eliminisanja preteranih oscilacija kursa – NBS je prodala 321 milion evra (u Q3 prodato 595 miliona evra Tabela T7-10), što sa sredstvima prodanim od početka godine iznosi oko 2,3 milijarde evra. Ove intervencije su uticale na smanjenje neto sopstvenih rezervi NBS u Q4 za 69 miliona evra (u Q3 neto sopstvene rezerve smanjene za 603 miliona evra, Tabela T7-9), ali je veće smanjenje zaustavljeno pretvaranjem deviznih sredstava države u dinare po osnovu dobijenog kredita na kraju godine od 250 miliona evra. Usled snažnog inflatornog pritiska nastalog po osnovu rasta cena poljoprivrednih proizvoda, NBS je nastavila s povećavanjem referentne kamatne stope, prvo u oktobru za 0,5 procentnih poena, a zatim i u novembru i decembru za po jedan procentni poen. Poslednja korekcija referentne kamatne stope za 50 baznih poena izvršena je polovinom januara, nakon čega referentna kamatna stopa iznosi (trenutnih) 12%.

7. Monetarni tokovi i politika

Tabela T7-9. Struktura deviznih rezervi Srbije – stanja i tokovi, 2008–2010

	2008		2009			2010			
	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.
u milionima evra, stanja									
Neto strana aktiva Srbije	5.451	5.305	5.211	5.569	5.940	5.609	5.438	5.211	4.771
Poslovne banke, neto	-2.562	-2.670	-2.824	-3.125	-3.519	-3.667	-3.633	-3.258	-3.628
Bruto rezerve	1.385	978	936	1.380	1.694	1.750	1.589	1.906	2.110
Obaveze	-3.947	-3.648	-3.761	-4.505	-5.213	-5.417	-5.221	-5.164	-5.738
Narodna banka Srbije, neto	8.013	7.975	8.036	8.694	9.459	9.275	9.070	8.469	8.400
Bruto rezerve	8.180	8.155	8.913	9.551	10.657	10.522	10.661	10.019	10.003
Obaveze	-167	-180	-877	-857	-1.198	-1.246	-1.591	-1.551	-1.603
MMF	-9	-14	-769	-756	-1.113	-1.160	-1.499	-1.469	-1.521
Ostale obaveze	-159	-166	-108	-101	-85	-87	-92	-82	-82
STRUKTURA NETO REZERVEI NBS									
1. Narodna banka Srbije, neto	8.013	7.975	8.036	8.694	9.459	9.275	9.070	8.469	8.400
1.1 Depoziti poslovnih banaka	-2.191	-2.136	-2.284	-2.471	-2.916	-3.031	-3.309	-3.293	-3.289
1.2 Depoziti države	-459	-536	-521	-542	-513	-593	-474	-491	-495
1.3 NBS sopstvene rezerve	5.362	5.303	5.231	5.681	6.030	5.652	5.287	4.684	4.616
(1.3 = 1 - 1.1 - 1.2)									
u milionima evra, kumulativi od početka godine									
Neto strana aktiva Srbije	-1.665	-146	-239	118	489	-332	-503	-729	-1.169
Poslovne banke, neto	-183	-108	-263	-564	-957	-148	-114	261	-110
Bruto rezerve	-18	-407	-449	-5	309	56	-105	212	416
Obaveze	-165	299	186	-558	-1.266	-204	-8	49	-526
Narodna banka Srbije, neto	-1.482	-38	23	682	1.446	-183	-389	-990	-1.059
Bruto rezerve	-1.482	-25	733	1.371	2.477	-135	5	-637	-654
Obaveze	1	-13	-710	-690	-1.031	-49	-393	-353	-405
MMF	-12	-5	-761	-747	-1.104	-47	-386	-356	-408
Ostale obaveze	13	-7	51	58	74	-2	-7	3	3
STRUKTURA NETO REZERVEI NBS									
1. Narodna banka Srbije, neto	-1.482	-38	23	682	1.446	-183	-389	-990	-1.059
1.1 Depoziti poslovnih banaka	1.219	55	-93	-280	-725	-115	-393	-377	-374
1.2 Depoziti države	575	-76	-61	-82	-54	-80	39	22	18
1.3 NBS sopstvene rezerve	312	-59	-131	319	668	-378	-743	-1.346	-1.415
(1.3 = 1 - 1.1 - 1.2)									

Izvor: NBS

Napomena:

Devizne obaveze NBS tretiraju se različito u monetarnom pregledu i u bilansu NBS. U ovu kategoriju u monetarnom pregledu uključeni su krediti od MMF-a i ostale obaveze prema inostranstvu, dok su u bilansu NBS, pored navedenih stavki, obuhvaćeni i devizni depoziti poslovnih banaka (sredstva obavezne rezerve i ostali devizni depoziti).

Tabela T7-10. Neto mesečna trgovina devizama NBS – banke i menjači, 2006–2010

	Na međubankarskom deviznom tržištu (NBS- poslovne banke)	Od menjača	Ukupno	Ukupno po kvartalima
(-, neto prodaja deviza od strane NBS)				
u milionima evra				
Januar - Decembar 2006.	350	367,8	717,8	
Januar - Decembar 2007.	-704,8	1161,2	456,4	
Januar - Decembar 2008.	-1304	507	-797	
Januar - Decembar 2009.	-656,9	128,2	-528,7	
Januar 2010.	-245,5	0	-245,5	-631,5 u Q1 2010.
Februar 2010.	-196	0	-196,0	
Mart 2010.	-190	0	-190,0	
April 2010.	-5	0	-5,0	-785,0 u Q2 2010.
Maj 2010.	-359	0	-359,0	
Jun 2010.	-421	0	-421,0	
Jul 2010.	-231	0	-231,0	-595,2 u Q3 2010.
Avgust 2010.	-182,5	0	-182,5	
Septembar 2010.	-181,7	0	-181,7	
Oktobar 2010.	-173	0	-173,0	-321,5 u Q4 2010.
Novembar 2010.	-185	0	-185,0	
Decembar 2010.	36,5	0	36,5	

Izvor: NBS

8. Finansijska tržišta

Tokom Q4 dolazi do povećanja aktivnosti na tržištu akcija Beogradske berze i na tržištu obveznica stare devizne štednje (SDŠ). Istovremeno je zabeležen rast vrednosti indeksa Beogradske berze i rast prinosa obveznica SDŠ po svim ročnostima, što ukazuje na povećanu zainteresovanost investitora za rizičniju aktivu. S druge strane, kriva prinosa je i dalje skoro ravna, ukazujući na nesigurnost investitora u pogledu budućeg privrednog rasta i kretanja stope inflacije. Prinosi na Trezorske zapise Republike Srbije nastavili su da rastu u Q4, kao i realni repo prinosi vođeni pre svega daljim povećanjem referentne stope Narodne banke Srbije.

Aktivnost na Beogradskoj berzi, merena i vrednošću prometa i brojem obavljenih transakcija, povećala se u Q4

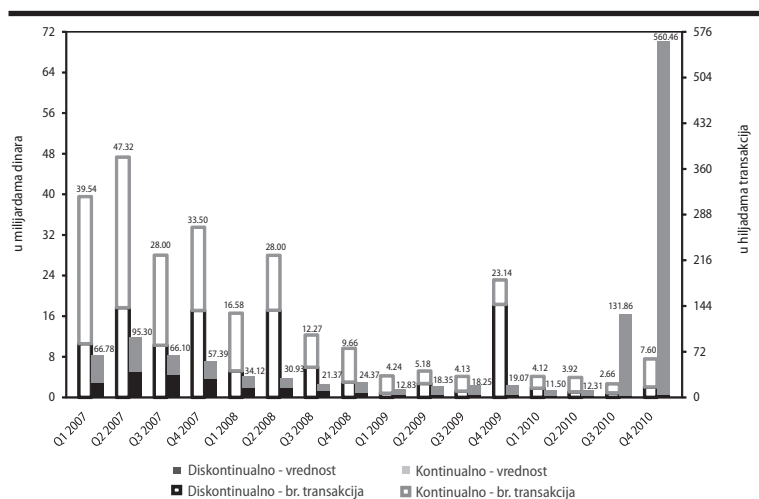
Aktivnost na tržištu akcija Beogradske berze merena dinarskom vrednošću ostvarenog prometa u Q4 povećala se u odnosu na prethodni kvartal i sa oko 7,6 milijardi dinara najveća je vrednost u poslednje dve godine (Grafikon T8-1). Vrednost ostvarenog prometa skoro tri puta je veća nego u Q3, pri čemu je do povećanja došlo i na kontinualnom segmentu tržišta, za oko 211%, i na diskontinualnom segmentu, za oko 135%.

Broj obavljenih transakcija takođe je porastao u poslednjem kvartalu 2010. godine (Grafikon T8-1). Sa oko 560,5 hiljada obavljenih transakcija to je povećanje od četiri puta u odnosu na Q3 i predstavlja najveći broj obavljenih transakcija na tržištu akcija Beogradske berze od 2005. godine. U ovom slučaju za povećanje aktivnosti mnogo je zaslužniji kontinualni segment tržišta gde je obavljeno oko 333% više transakcija, dok je na diskontinualnom segmentu broj transakcija povećan za oko 21%, u odnosu na Q3.

Ako se posmatra promena aktivnosti na tržištu akcija na godišnjem nivou i onda je zabeleženo povećanje aktivnosti, ako iz podataka za Q4 2009. godine izuzmemo transakcije koje se tiču preuzimanja Apatinske pivare. Ovako posmatrana vrednost ostvarenog prometa u Q4 2010. povećana je za oko 22% u odnosu na Q4 2009. godine, dok je broj obavljenih transakcija povećan skoro 30 puta.

Prosečna vrednost obavljene transakcije u Q4 iznosila je oko 13,5 hiljada dinara, što je za 33% manje nego u Q3. Značajan porast u broju obavljenih transakcija, kombinovan sa daljim padom vrednosti prosečne transakcije ukazuje da su mali investitori nosioci ovog trenda povećanja aktivnosti. Kako je najveći porast zabeležen na „prime“ tržištu akcija, a nije praćen povećanim učešćem stranih investitora u prometu, verovatno se, pre svega, radi o domaćim građanima koji trguju podeljenim akcijama kompanije NIS a.d.

Grafikon T8-1. Obim i struktura trgovanja akcijama, 2006–2010

Izvor: QM na osnovu www.belex.co.rs

1 Indeks najlikvidnijih akcija Beogradske berze.

2 Opšti indeks akcija Beogradske berze.

3 Indeks osam najlikvidnijih akcija Beogradske berze koji izračunava Bečka berza (Wiener Börse).

Tokom Q4 indeksi Beogradske berze zabeležili su blagi rast vrednosti (Grafikon T8-2). Indeks BELEX15¹ porastao je 5,3%, dok su indeksi BELEXline² i SRX³ EUR ostvarili rast od 4,7% i 6,6% respektivno. Ovaj blagi rast vrednosti je snažnije nastavljen od početka 2011. godine. Samo u prvom mesecu tekuće godine indeksi BELEX15, BELEXline i SRX EUR porasli su za 15,2%, 9,7% i 15,9%, respektivno.

Indeksi Beogradske berze u Q4 zabeležili blag rast vrednosti...

...do značajnijeg rasta došlo od početka 2011

Tokom 2010. indeksi Beogradske berze ostvarili pad vrednosti

Realni prinosi na repo operacije mereni u odnosu na inflaciju povećali se u Q4 zbog mera NBS

Realni prinosi na repo operacije korigovani za očekivano kretanje kursa evro/dinar porasli su u Q4...

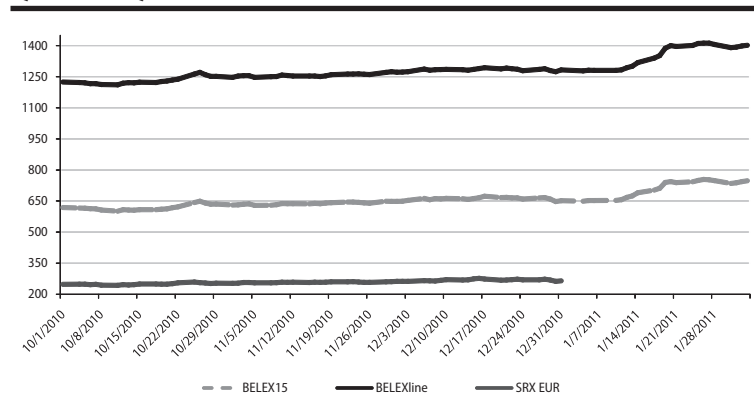
...zahvaljujući povećanju nominalne stope i apresijaciji domaće valute

U Q4 nastavlja se rast prinosa na TZ RS započet u Q2

Posmatrano na godišnjem nivou, svi indeksi su i dalje u padu. U odnosu na kraj 2009. godine BELEX15 indeks izgubio je oko 1,8%, BELXline pao je za 2,2%, a SRX EUR za skoro 8%.

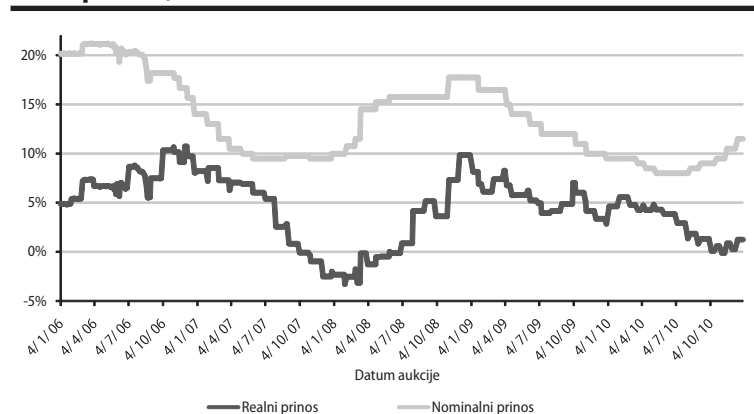
Realni prinosi na repo operacije Narodne banke Srbije (NBS) mereni u odnosu na stopu inflacije porasli su tokom Q4 sa 0,09% početkom kvartala na 1,26% na kraju (Grafikon T8-3). Osnovni razlog rasta jeste podizanje nominalne repo stope od strane Narodne banke Srbije. Tokom Q4, nominalna stopa povećana je ukupno za 250bp, dok je u istom periodu stopa inflacije porasla za oko 117bp.

Grafikon T8-2. BELEXfm, BELEX15 i SRX EUR indeksi, Q4 2010–Q1 2011

Izvor: QM na osnovu www.belex.co.rs

Grafikon T8-3. Realni (u odnosu na inflaciju (HCPI) i nominalni REPO prinosi, 2006–2011

Izvor: QM na osnovu podataka NBS

ročnostima. (Grafikon T8-5). Prinosi su porasli između 139bp i 250bp i na početku Q4 kreću se u rasponu od 13,5% do 15%, zavisno od ročnosti. Najviše su porasli prinosi na kratkoročne 3m TZ, oko 250bp, a najmanje na prinose ročnosti 18m, oko 139bp. Shodno tome došlo je do smanjenja strmosti krive prinosa na TZ tokom Q4, tj. razlika između prinosa ročnosti 3m i 24m smanjila se za 100bp. Kriva prinosa je normalna, tj. prinosi na TZ dužeg roka dospeća veći su od onih kraćeg roka dospeća kako bi kompenzovali investitore za povećani rizik dužeg držanja investicije.

Ako se posmatra procenat realizacije na aukcijama Trezora RS, kao indikator zainteresovanosti investitora, najveći prosečan stepen realizacije u Q4, oko 80%, zabeležen je za 6m TZ, što ukazuje da su investitori optimističniji u pogledu kursa na duži rok nego u Q3 kada su najtraženiji bili 3m TZ.

Od 2011. dolazi do promene trenda u kretanju prinosa na Trezorske zapise. U februaru 2011. godine zabeležen je pad prinosa između 60bp i 200bp zavisno od ročnosti. Najveći pad prinosa zabeležili su TZ dospeća 24m, a najmanji TZ najkraćeg roka, 3m. Pad prinosa ukazuje na

Tokom Q4 došlo je do značajnijeg rasta realnih prinosa na 2w repo operacije merenih kao nominalni prinosi korigovani za očekivano kretanje kursa evro/dinar (promena kursa iz prethodna tri meseca⁴) (Grafikon T8-4). Ovako računati prinosi kretali su se u rasponu od 2,53% do 13,57% za šta su zaslužna dva činioca. Prvi razlog rasta realnih prinosa jeste povećanje nominalnih prinosa od strane NBS tokom Q4. Ipak za ovako značajnu promenu realnih prinosa najodgovornija je apresijacija domaće valute tokom poslednjeg kvartala 2010. godine. Kako je domaća valuta nastavila da jača i u 2011. godini nastavljen je i rast realnih repo prinosa, pa početkom februara oni dostižu 25,69%.

Kriva prinosa na Trezorske zapise RS pomerila se nagore tokom Q4, tj zabeležen je rast prinosa zapisa po svim

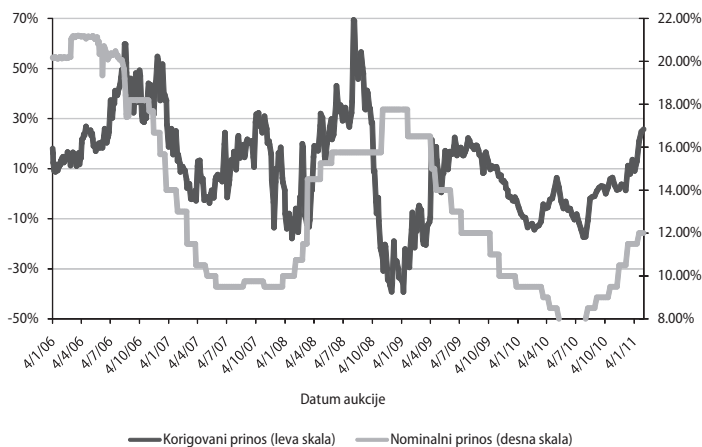
4 Obrazloženje takvog pristupa računanju realnih stopa prinosa detaljno je razmatrano u tekstu Pod lupom 1: "Devizni kurs i politika NBS u Srbiji 2002–2006." QM broj 5.

povećanu tražnju za TZ, što potvrđuje i dobar procenat realizacije aukcija od početka 2011. godine. Izgleda da se kod investitora ponovo javila tražnja za TZ Srbije, i to naročito za onim dužeg dospeća. Ovo je verovatno uzrokovano apresijacijom domaće valute, ali ukazuje i da investitori ne očekuju ponovno slabljenje dinara u skorij budućnosti.

Krajem Q4 prvi put je investitorima ponuđen TZ indeksiran za evro. Ročnost ovog TZ je 6m, a na aukciji

je postignuta stopa prinosa od 5,25%. Vrednost tražnje za ovim TZ bila je 1,52 puta veća od ponuđene količine, pa je naravno procenat realizacije bio 100%. Nedelju dana pre ove aukcije, dinarski TZ iste ročnosti imao je procenat realizacije 45%, što isto ukazuje da je osnovni rizik koji uzimaju u obzir investitori – valutni rizik.

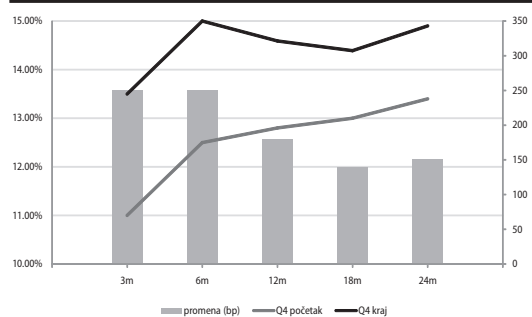
Grafikon T8-4. REPO prinosi korigovani za očekivano kretanje kursa i nominalni prinosi, 2006–2011

Izvor: QM na osnovu podataka NBS

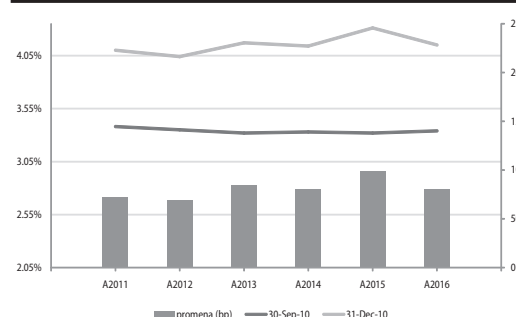
Obim i promet na tržištu obveznica SDŠ porasli i u Q4

Grafikon T8-5. Promena krive prinosa na Trezorske zapise

Izvor: QM na osnovu podataka Ministarstva finansija

Grafikon T8-6. Promena krive prinosa na obveznice SDŠ

Izvor: QM na osnovu www.belex.co.rs

U Q4 2010. na tržištu SDŠ došlo je do rasta prosečnih prinosa po svim ročnostima

U Q4 je nastavljen trend rasta aktivnosti na tržištu obveznica stare devizne štednje (SDŠ) koji je započet tokom Q3. Trend smanjenja aktivnosti na ovom tržištu počeo je u Q3 2008, kada je i došlo do eskalacije svetske finansijske krize, i sve do Q2 2010. godine, kada je zabeležena istorijski najmanja aktivnost, obim i promet su uglavnom padali ili stagnirali u odnosu na prethodni period. Tokom Q4 obim i promet su porasli u odnosu na prethodni kvartal za 9,4%, odnosno 9,1%, što je blaži rast nego u Q3⁵.

Prosečni prinosi na obveznice svih ročnosti porasli su u Q4 2010. godine (Grafikon T8-6). Ovo je promena trenda kretanja ovih prinosa koji su uglavnom padali od Q4 2008., pa do Q3 2010. godine. Rast prinosa na obveznice SDŠ, zajedno s rastom vrednosti indeksa Beogradske berze i povećanjem aktivnosti na oba tržišta u Q4, može ukazivati na ponovno vraćanje investitora u rizičniju aktivnu – akcije, na račun manje rizičnih obveznica SDŠ.

Kriva prosečnih prinosa na obveznice SDŠ skoro je ravna na kraju Q4

U Q4 je došlo do pomeranja krive prinosa nagore, tj. prinosi su, zavisno od ročnosti obveznice, porasli između 69bp i 99bp. Na kraju Q4 kriva je i dalje praktično ravna, ali više nije invertovana, tj. prinos na obveznicu najkraćeg dospeća, A2011 – manji je od prinosa na najdužu obveznicu, A2016. „Strmost“ krive, razlika u prinosu između obveznica A2011 i A2016 iznosila je samo 5bp. Ravna kriva prinosa generalno ukazuje da su investitori i dalje nesigurni u pogledu budućih kretanja inflacije i privrednog rasta.

⁵ U Q3 obim i promet porasli su 78% i 85%, redom u odnosu na Q2 2010. godine.

9. Međunarodno okruženje

I pored činjenice da se oporavak svetske privrede nastavlja, razvijene zemlje se i dalje suočavaju s problemom visoke nezaposlenosti, dok se u zemljama u razvoju povećava stopa inflacije. Jedan od najvećih rizika po svetski rast jeste ponovno produbljanje krize na „periferiji“ evrozona. Usled rasta cena hrane, povećao se broj ljudi koji žive ispod linije ekstremnog siromaštva.

Oporavak se nastavlja, MMF povisio prognozu za svetsku stopu rasta

Oporavak svetske privrede se nastavlja. Stope rasta u razvijenim zemljama bile su nešto više od prognoziranih, pa je zbog toga Međunarodni monetarni fond (MMF) povećao prognozirano svetsku stopu rasta u 2011. godini na 4,4%. Razvijene zemlje bi, u ovoj godini trebalo da ostvare stopu rasta od 2,5%, a zemlje u razvoju 6,5%. Prognoza stope rasta zemalja Centralno-Istočne Evrope¹ za 2011. godinu povećana je sa 3,1% na 3,6%. Istočna Azija i dalje prednjači po visini stope rasta, dok su mnoge zemlje izvoznici sirovina u povoljnoj poziciji zbog rasta cena roba na svetskim berzama.

Tabela T9-1. Svet: privredni rast i inflacija, 2007-2010¹⁾

	Realni BDP								Inflacija		
	Realni rast (%)				Realni rast, (%) ³⁾				Potrošačke cene (%) ⁴⁾		
	2007	2008	2009	2010 ²⁾	Q1 2010	Q2 2010	Q3 2010	Q4 2010	Q2 2010	Q3 2010	Q4 2010
SAD	1,9	0,0	-2,6	2,8	2,4	3,0	3,2	2,8	1,8	1,2	1,3
Japan	2,4	-1,2	-6,3	4,3	5,4	3,3	4,7	2,6	-0,9	-0,8	0,1
Kina	14,2	9,6	9,2	10,3	11,9	10,3	9,6	9,8	2,7	3,3	..
Evrozona	2,9	0,5	-4,1	1,8	0,8	2,0	1,9	2,0	1,5	1,7	2,0
Nemačka	2,7	1,0	-4,7	3,6	2,1	3,9	3,9	4,0	1,1	1,2	1,5
Francuska	2,3	0,1	-2,5	1,6	1,2	1,6	1,7	1,5	1,6	1,5	1,6
Velika Britanija	2,7	-0,1	-4,9	1,7	-0,3	1,6	2,7	1,7	3,4	3,1	3,4
Italija	1,5	-1,3	-5,0	1,0	0,5	1,3	1,2	1,3	1,4	1,6	1,8
Ruska Federacija	8,5	5,2	-7,9	3,7	3,3	5,3	2,6	..	5,9	6,2	8,1

1) Izvor: MMF, EBRD, Eurostat, OECD, National Bureau of Statistics of China, Russian Federal State Statistics Service

2) Godišnje stope za 2010-u su projekcije MMF-a.

3) Stope rasta BDP-a su međugodišnje.

4) U odnosu na isti period prethodne godine.

U zemljama evrozona nastavlja se oporavak – rast bruto domaćeg proizvoda (BDP) na godišnjem nivou iznosio je 2% u poslednjem kvartalu 2010. godine, dok je u Nemačkoj i Francuskoj bio nešto niži od očekivanog – pre svega zbog slabe aktivnosti u građevinskoj industriji, usled loših vremenskih uslova. Portugal i Grčka su imale negativan rast u odnosu na Q3 2010. godine, što otežava fiskalnu konsolidaciju u tim zemljama. Iako su smanjene prognozirane stope rasta za zemlje “periferije” evrozona za 2011. godinu, predviđanja na nivou celokupne evrozona ostala su nepromenjena, zahvaljujući povećanoj prognoziranoj stopi rasta za Nemačku.

Inflacija ubrzo u zemljama u razvoju, a broj siromašnih se povećava usled rasta cena hrane

Globalni indikatori finansijske stabilnosti ukazuju na poboljšanje: u drugoj polovini 2010. godine svetske berze su zabeležile visok rast, kamatne stope na obveznice zemalja “periferije” evrozona su smanjene, a u razvijenim zemljama su “relaksirani” uslovi kreditiranja za preduzeća. Postoji, međutim, opasnost da će niske kamatne stope u razvijenim zemljama i visoka sklonost ka riziku investitora nastaviti da stimulišu transfer kapitala ka tržištima u razvoju, gde zbog toga može doći do špekulativnog rasta cena akcija i jačanja lokalnih valuta. Tržišta obveznica u SAD nisu posebno reagovala na plan smanjivanja budžetskog deficita u sledećih deset godina (budžetski deficit SAD bi u 2015. godini trebalo da iznosi 3,2% u odnosu na planiranih 10,9% u 2011), što ukazuje na činjenicu da su očekivanja ostala nepromenjena. Svetska banka upozorava da je zbog rasta cene hrane broj ljudi koji žive ispod linije ekstremnog siromaštva povećan za 44 miliona od juna prošle godine. Rast cena hrane opterećuje budžete domaćinstava u zemljama u razvoju i povećava opštu inflaciju, a istovremeno se stvarne stope privrednog rasta približavaju potencijalnim, što upućuje da se u nekim ekonomijama pojavljuju znakovi „pregrevanja“. Zbog

1 Prema klasifikaciji MMF-a (World Economic Outlook), zemlje Centralno-Istočne Evrope obuhvataju Poljsku, Bugarsku, Rumuniju, Mađarsku, Estoniju, Litvaniju, Letoniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju, Srbiju, tzv. Republiku Kosovo, Tursku, Albaniju i Crnu Goru.

toga je i MMF povećao prognoziranu stopu inflacije za zemlje u razvoju u 2011. godini na 6% (za 0,75 procentnih poena). U razvijenim zemljama situacija je potpuno drugačija, jer su inflaciona očekivanja umerena, a iskorišćenost kapaciteta niska, pa je prognoza da će stopa inflacije u 2011. godini iznositi oko 1,5%. Pritisci na cenu nafte će se verovatno nastaviti i ove godine, pa je MMF revidirao očekivanu prosečnu cenu nafte za 2011. godinu sa 79 na 90 dolara.

Tabela T9-2. Izabrani pokazatelji u zemljama u okruženju¹⁾

	Realni rast (%)					Potrošačke cene (%)		Tekući račun platnog bilansa % BDP-a		Budžetski deficit % BDP-a	
	2009	Q2 2010 ²⁾	Q3 2010	Q4 2010	2010 ³⁾	2009 ⁴⁾	2010 ⁴⁾	2009	2010 ³⁾	2009	2010 ³⁾
Bugarska	-4,9	-0,3	0,5	2,1	0,4	0,6	3,2	-9,6	-3,0	-3,9	-3,8
Rumunija	-7,1	-1,5	-2,2	-0,5	-2,0	4,7	7,9	-4,5	-5,1	-7,4	-6,8
Mađarska	-6,3	0,8	2,2	2,4	0,8	5,6	3,5	0,3	1,0	-4,3	-3,9
Hrvatska	-5,8	-2,5	0,2	..	-1,5	1,9	2,8	-5,2	-3,8	-3,3	-4,7
Makedonija	-0,8	1,1	1,3	..	0,8	-1,6	2,5	-6,9	-3,9	-2,6	-2,5
BIH	-2,8	..	..	..	0,8	0,0	2,0	-6,6	-5,5	-4,6	-5,0
Srbija (QM)	-3,1	2,0	2,7	1,9	1,8	6,6	10,2	-5,6	-9,6	-4,2	-4,4

1) Izvori: Eurostat i EBRD.

2) Međugodišnje kvartalne stope rasta, izvor: EBRD, QM

3) Projekcije EBRD, za Srbiju QM

4) Inflacija: na kraju godine, decembar/decembar, izvor EBRD, za Srbiju: RZS i QM

Iako je za zemlje Centralno-Istočne Evrope povećana prognozirana stopa rasta, za region se, i pored očekivanog rasta u 2011, ukazuje i na određene rizike, prvenstveno vezane za domen fiskalne politike. I pored činjenice da Mađarska izlazi iz ekonomske krize, raste zabrinutost u pogledu efekta novih mera fiskalne politike – najavljena reforma poreskog sistema bazira se na uverenju da će smanjenje poreskog opterećenja uticati pozitivno na privrednu aktivnost. Kao rezultat povećanja domaće i izvozne tražnje, rast BDP-a u 2011. godini bi, ukoliko se globalni oporavak ne uspori, prema procenama MMF-a mogao dostići i 2,75%. Uticaj povećanja PDV na stopu inflacije u Rumuniji je verovatno već dostigao maksimum, tako da se u drugoj polovini 2011. očekuje vraćanje inflacije u predviđene targete centralne banke. Privredna aktivnost u Q4 2010. godine i dalje pada, iako je stopa značajno smanjena (-0,5%).

POD LUPOM

Analiza efekata Predloga zakona o socijalnoj zaštiti na raspodelu dohotka i siromaštvo u Srbiji

Mihail Arandarenko
 Sonja Avlijaš
 Saša Ranđelović
 Marko Vladisavljević
 Jelena Žarković-Rakić*

Ova studija predstavlja rezultate mikrosimulacije efekata Predloga zakona o socijalnoj zaštiti na raspodelu prihoda i siromaštvo u domaćinstvima. Mikrosimulacije su sprovedene korišćenjem SRMOD-a – mikrosimulacionog modela poreza i socijalnih davanja u Srbiji. Novim Zakonom, koji bi Narodna skupština Srbije trebalo da usvoji tokom 2011. godine, uvode se mnoge izmene uslova za sticanje prava na materijalno obezbeđenje porodice (MOP) kao osnovnog instrumenta socijalne pomoći. Izmenom kriterijuma za sticanje prava očekuje se značajno poboljšanje targetiranja primaoca materijalne socijalne pomoći po dva osnova: širenja obuhvata i povećanja iznosa MOP-a. Rezultati simulacija ukazuju da će predviđene promene u zakonodavstvu dovesti do povećanja broja domaćinstava s najnižim primanjima koja ispunjavaju uslove za ostvarivanje prava na MOP za 18,4%, dok će prosečni iznos MOP-a koji im se isplaćuje biti uvećan za oko 10,6% po članu porodice koji ostvaruje pravo na MOP¹. Najzad, ukupni fiskalni rashodi za MOP bili bi uvećani za 34,6%. To znači da bi, prema sprovedenim mikrosimulacionim analizama, predložene izmene predviđene Predlogom zakona u određenoj meri poboljšale targetiranje novčane socijalne pomoći, kao i njene kapacitete da odgovori na potrebe najugroženijih članova društva.

1. Uvod

Ova studija procenjuje uticaje predviđene Predlogom zakona o socijalnoj zaštiti na raspodelu prihoda i siromaštvo u domaćinstvima, i predstavlja deo šireg istraživačkog projekta koji je finansirala Svetska banka. Procene u ovom radu zasnivaju se na mikrosimulacijama koje su sprovedene korišćenjem SRMOD modela – mikrosimulacionog modela poreza i socijalnih davanja u Srbiji.

Studija je podeljena u šest odeljaka. Nakon uvoda, drugi i treći odeljak bave se politikom socijalne pomoći u Srbiji i metodologijom koja je korišćena u mikrosimulacijama SRMOD-a. U četvrtom odeljku se izlažu rezultati mikrosimulacija uticaja svih izmena, predviđenih Predlogom zakona o socijalnoj zaštiti koje su povezane s kriterijumima za sticanje prava na socijalnu pomoć. Odeljak pet bavi se pitanjem “nekorišćenja” ostvarenog prava na MOP među pojedinim domaćinstvima, kao i isplaćivanja MOP-a onima koji to pravo ne ostvaruju. Na kraju, u šestom odeljku izložene su zaključne napomene.

2. Socijalna politika u Srbiji tokom 2000-ih

Između 2006. i 2008. godine, stopa siromaštva je opala za 2,5 procentnih poena, pa je tako udeo ljudi koji žive ispod apsolutne linije siromaštva sa 8,8% ukupnog stanovništva u 2006. pao na 6,3% u 2008. (Anketa o potrošnji domaćinstava 2006. i 2008¹, nova metodologija). Međutim, s padom privredne aktivnosti od 3% u 2009. godini, broj siromašnih je porastao na 6,9% poništavajući tako dotadašnji pozitivan trend smanjenja siromaštva (Anketa o potrošnji domaćinstava 2009). Zato zaštita siromašnih i ugroženih domaćinstava od efekata ekonomske krize zahteva ne samo poboljšanje pristupa tom problemu nego i poboljšanje targetiranja i adekvatnosti socijalnih naknada, kao i bolje praćenje tražnje za socijalnom pomoći, kako bi se na zadovoljavajući način izašlo u susret potrebama novonastalih siromašnih. Iako se očekivalo da novčana socijalna pomoć, odnosno MOP, u vreme aktuelne ekonomske krize posluži kao “automatski stabilizator” najugroženijima, taj proces se odvija sporo i donekle neadekvatno.

* Tim FREN-a koji radi na razvoju SRMOD-a.

1 Pod brojem članova podrazumeva se broj ekvivalentnih odraslih.

2 Ovi podaci su zasnovani na novoj metodologiji za izračunavanje siromaštva iz Ankete o potrošnji domaćinstva putem koje se sada izračunava potrošačka korpa za 2006, koja se zatim za svaku narednu godinu usklađuje sa Indeksom potrošačkih cena.

Mada su javni izdaci za programe socijalne pomoći u celini uvećani sa 1,3% BDP-a u 2006. na 1,8% BDP-a u 2008. godini, investicije u programe namenjene siromašnima su posebno niske, a izdvajanja za MOP i dečji dodatak onima s najnižim primanjima su smanjena. Zbog toga je Vlada osigurala da u narednom periodu isplate socijalne pomoći ne budu ugrožene restrikcijama fiskalne potrošnje koje su neophodne da bi se smanjio budžetski deficit. Takođe, uspela je i da zaštiti izdvajanja za socijalne programe od dosta oštrih restrikcija koje su pogodile druge sektore tokom 2009. i 2010. godine i da u potpunosti isplati sve naknade uprkos sve veće potražnje za MOP-om. Srednjoročno, mere Vlade usredsređice se na proširenje obuhvata i poboljšanje dizajna ovog najefikasnijeg i dobro ciljanog programa socijalne pomoći (pri čemu će se progresivno ograničavati potrošnja za odabrane, manje efikasno ciljane programe).

Predlog zakona o socijalnoj zaštiti koji je u skupštinskoj proceduri, predviđa da se uvedu izmene u pogledu *kriterijuma za sticanje prava na MOP*, kao i njegove *implicitne skale ekvivalencije* po kojoj će sada odrasli i deca imati različit ponder u okviru domaćinstva (po važećoj skali računato je da odrasli i deca podjednako troše). Osim toga, veća domaćinstva imaju lakše uslove za sticanje prava na MOP kako bi ta domaćinstva dobila pravo na socijalnu pomoć za veći broj svojih članova (po važećem Zakonu za pet, a po novom za šest članova). Predlogom zakona se poboljšava pristup MOP-u i za porodice (domaćinstva) iz ruralnih oblasti time što će se "olabaviti" uslov u pogledu veličine zemljišnog poseda: sa sadašnjih 0,5 na 1 hektar po jedinici pomoći. Konačno, domaćinstva sa samohranim roditeljima i domaćinstva u kojima ni jedan član nije sposoban za rad dobiće pravo na veći iznos socijalne pomoći. Cilj novog Zakona jeste da se obezbedi pravednija dostupnost MOP-u, kao i da poveže "pasivno" primanje novčane pomoći sa službama socijalnog staranja i zapošljavanja za siromašne i ugrožene. Za realizaciju tih ciljeva, Vlada predviđa da će se budžetski troškovi za socijalnu pomoć povećati za oko 70% (iako sa niske osnove).

3. Metodologija

Za procenu fiskalnih i distributivnih efekata Predloga zakona o socijalnoj zaštiti koristili smo mikrosimulacioni model poreza i socijalnih naknada u Srbiji, SRMOD, zasnovan na EUROMOD platformi.

EUROMOD je mikrosimulacioni model poreza i socijalnih naknada u Evropskoj uniji (EU) izgrađen na Univerzitetu u Esekusu (University of Essex) koji omogućava istraživačima i analitičarima javnih politika da na uporediv način izračunavaju efekte poreza i socijalnih naknada na prihode domaćinstava, kao i na motivaciju pojedinaca da se uključe na tržište rada. Model omogućava da se simuliraju poreske i socijalne politike svake zemlje članice pojedinačno, kao i za EU u celini. Osim proračuna efekata javnih politika, ovaj model se koristi i za ocenu potencijalnih efekata reformi poreske politike, politike socijalnih naknada i drugih promena koje utiču na siromaštvo, nejednakost i državni budžet.

Po odobrenju Univerziteta u Esekusu, u oktobru 2009. godine, Fond za razvoj ekonomske nauke (FREN) je inicirao izradu SRMOD-a – srpske verzije EUROMOD-a. Ova inicijativa pokrenuta je kao odgovor na sve veću potrebu za *ex ante* analizama javnih politika u Srbiji usled globalne ekonomske krize.

Kao i drugi mikrosimulacioni modeli poreza i socijalnih naknada, SRMOD koristi mikro-podatke sa reprezentativnog uzorka domaćinstava iz ukupnog stanovništva. Osnovna baza podataka za SRMOD preuzeta je iz Ankete o životnom standardu (AŽS) iz 2007.¹ Ova baza podataka izabrana je zbog toga što sadrži detaljne informacije o nivoima i izvorima različitih vrsta prihoda. To je važno jer se putem ovog modela izračunava raspoloživi prihod za svako domaćinstvo tako što se elementi prihoda iz anketnih podataka kombinuju sa simuliranim porezima i socijalnim naknadama. Osim toga, AŽS sadrži i podatke o naknadama iz skoro svih socijalnih programa – što nam je omogućilo da izvršimo mikro-validaciju² rezultata primene ovog modela s većom preciznošću. Regulative na osnovu kojih se obračunavaju porezi i socijalne naknade takođe datiraju iz 2007. godine.

Kad je reč o bazi podataka, bilo je bitno da se napravi razlika između lica koja rade u formalnoj ekonomiji i lica koja su na neformalnom tržištu rada. Na taj način smo izbegli da precenimo simulirane vrednosti u pogledu poreza na prihod i doprinosa za socijalnu zaštitu, a istovremeno smo mogli zarade lica koja rade na crno da uključimo u njihov ukupan raspoloživi prihod.

1 Godina prikupljanja podataka: 2007. Referentni period : 2007. Veličina uzorka: 17.375 lica iz 5.557 domaćinstva.

2 Iznosi poreza i naknada ocenjeni korišćenjem ovog modela pojedinačno su provereni za izabrani broj domaćinstava.

4. Simulacija izmena uslova za ostvarivanje prava na MOP

U ovom odeljku studije bavimo se pitanjem na koji način su raspoloživi prihodi domaćinstava iz dva najsiromašnja decila³ izmenjeni kad ta domaćinstva steknu pravo na MOP, *po starim uslovima koji su važili za MOP u odnosu na situaciju kada ta ista domaćinstva steknu pravo na MOP prema novim uslovima*. Ovo poređenje se vrši pod pretpostavkom da se svako domaćinstvo koje ostvaruje pravo na MOP zaista i prijavi u Centar za socijalnu zaštitu i prima naknadu⁴. Stoga ovde predstavljamo rezultate koji važe za teoretski maksimum korisnika MOP-a, odnosno, nismo u potpunosti uzeli u obzir činjenicu da neka domaćinstva iako imaju uslove za ostvarivanje prava, zapravo to pravo ne koriste. Naime, utvrđivanje pune razmere *neuzimanja* socijalne pomoći koja često zavisi od drugih karakteristika domaćinstava koje se ne mogu evidentirati, kao što su strah od toga da će biti žigosani kao siromašni, nemogućnost razumevanja komplikovanih administrativnih postupaka ili nedostatak informacija o samom programu, – teško je uklopiti u model i simulirati (za detaljnije informacije o *neuzimanju* socijalne pomoći v. odeljak 5).

U SRMOD-u su simulirane sledeće izmene odredbi Zakona o socijalnoj zaštiti koje se odnose na MOP:

- uvođenje nove skale ekvivalencije;
- povećanje maksimalnog broja lica (sa pet na šest) koja imaju pravo na pomoć;
- uvećani iznosi MOP za domaćinstva sa samohranim roditeljima koji imaju jedno ili dvoje maloletne dece;
- uvećani iznosi MOP za domaćinstva u kojima ni jedan član nije sposoban za rad;
- povećanje maksimalno dozvoljenog zemljišnog poseda za domaćinstva bez radno sposobnih članova sa 0,5 na 1 hektar;
- proširenje definicije lica nesposobnih za rad na lica od 19 do 26 godina starosti koja su na školovanju, kao i za žene na porodijskom odsustvu.

U osnovu ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva koja se koristi u simulacijama spadaju svi izvori prihoda osim MOP, pa ga zato zovemo *raspoloživi dohodak domaćinstva bez MOP-a*. Stoga se raspoloživi dohodak domaćinstva izračunava na sledeći način:

Originalni prihod (bruto dohodak po osnovu zaposlenosti i samozaposlenosti, prihod od poljoprivredne delatnosti, prihod od dodatnih poslova, dividenda, kamata, prihod od nekretnina (renta), novčane doznake, alimentacija, dobitak na lutriji, imputirani prihod od rente, prihod u naturi).

- **Socijalne naknade** (naknade za učesnike ratova, jednokratna socijalna pomoć, penzije: starosna, porodična, invalidska, pomoć pri rođenju deteta, naknada za nezaposlene, dečji dodatak, dodatak za tuđu pomoć i negu: Fond PIO i Ministarstvo rada i socijalne politike).
- **Doprinosi za socijalno osiguranje** (zaposleni, samozaposleni, doprinosi za socijalno osiguranje koje plaćaju zaposleni u poljoprivredi, doprinosi za socijalno osiguranje koji se plaćaju za slučaj nezaposlenosti).
- **Porezi na dohodak fizičkih lica** (porez na lični dohodak, porez na prihod od samostalne delatnosti, porez na prihod od zakupa, porez na dividendu, porez na kamatu, porez na dobitak na lutriji).

U prvom delu ovog poglavlja izneli smo ukupnu raspodelu prihoda za domaćinstva i pojedince koji imaju pravo na MOP u svim decilnim grupama, kao i iznose MOP-a koje bi trebalo da primaju. Delimično su procenjeni i fiskalni uticaji novog Zakona o socijalnoj zaštiti. U drugom delu data je procena uticaja izmena zakonskog okvira na prihod i siromaštvo domaćinstava koja ostvaruju pravo na socijalnu pomoć.

4.1. Efekti izmena propisa vezanih za MOP na raspodelu dohotka

Izmene uslova za sticanje prava na MOP koje predviđa Predlog zakona o socijalnoj zaštiti – vode ka potencijalnom proširenju obuhvata MOP-om za 22,1%, tj. za približno 12.000 domaćinstava. Ukupni fiskalni izdaci za MOP povećavaju se za 34,6%, tj. za oko 0,05% BDP-a, što je jednako povećanju ukupnih, konsolidovanih državnih rashoda od 0,1% (Tabela L1-1).

³ Reč je o decilima obračunatim po dohotku.

⁴ Uzimajući u obzir činjenicu da ukoliko troškovi ostvarivanja prava na MOP ne prevazilaze primanja koja domaćinstvo ostvaruje preko MOP-a. Naša procena je da troškovi podnošenja zahteva za MOP iznose 1.000 RSD (nacionalna valuta Srbije). Za dalje objašnjenje v. odeljak 5 ove studije.

Tabela L1-1. Glavni rezultati mikrosimulacija u SRMOD-u

	Broj kvalifikovanih domaćinstava	Ukupna fiskalna potrošnja za MOP u RSD
Stari kriterijumi za MOP	53.444	274.347.719
Novi kriterijumi za MOP	65.272	369.404.612
Procentualno povećanje	22,10%	34,60%

Ove procene obuhvataju donju granicu ukupnog stanovništva u Srbiji koje ima pravo na MOP, pošto je uzorak AŽS zasnovan na podacima iz popisa stanovništva, te ne pruža informacije o ljudima koji žive u nehidijenskim naseljima (većinom Romi). Osim toga, ovi podaci prikazuju

teoretski maksimum korisnika MOP-a (koji su obuhvaćeni popisom stanovništva) i ne uzimaju u obzir “neuzimanje” pomoći⁵. Zbog toga se broj domaćinstava u Tabeli L1-1 koja imaju pravo na pomoć ne odnosi na primaocce MOP-a iz baze podataka AŽS – već na broj domaćinstava koja ispunjavaju sve kriterijume u ovoj simulaciji bez obzira da li uzimaju ili ne uzimaju pomoć.

Većina izmena uslova za sticanje prava prema Predlogu zakona (osim izmena definicije “nesposoban za rad” i izmena koje se odnose na podizanje “plafona” zemljišnog poseda) – imaju uticaj na minimalni nivo prihoda, odnosno na prag ispod kog domaćinstvo mora da padne kako bi steklo pravo da prima MOP. Tako će većina domaćinstava koja prema “starim” kriterijumima nisu imala pravo na pomoć, a to pravo prema “novim” kriterijumima ostvaruju, primati manji iznos socijalne pomoći pošto su pravo na pomoć stekli uglavnom zbog toga što je njihov dohodak opao ispod minimalnog praga (Predlog zakona predviđa da će ta domaćinstva primati, u vidu socijalne pomoći, samo razliku između njihovog raspoloživog prihoda i zakonom propisanog minimalnog praga prihoda).

S druge strane, ove izmene u Predlogu zakona još više će uticati na lica koja su i ranije ostvarivala pravo na MOP, jer se menja nivo/iznos socijalne pomoći koju će primati (ponovo kao posledica promene minimalnog praga prihoda, i/ili ukupnog broja članova koji mogu da ostvare pravo na MOP).

Kad sumiramo sve promene uslova za ostvarivanje prava i iznosa pomoći koju bi primala domaćinstva prema “novim” pravilima, primećujemo sledeće: dolazi do pozitivne promene (odnosno, do povećanja iznosa socijalne pomoći) za većinu domaćinstava (za 36.186, odnosno za 55,4%) koja su pravo na pomoć imala i po “starim” i po “novim” pravilima. Negativna promena u pogledu iznosa MOP-a pogađa 7.724 domaćinstava (11,8%), a za 14% domaćinstava nema nikakvih promena u pogledu visine MOP-a koju bi primali. Konačno, domaćinstva koja bi stekla pravo na ovaj vid pomoći prema pravilima uspostavljenim Predlogom novog zakona, čine 18,7% svih domaćinstava koja bi ostvarivala to pravo (Tabela L1-2).

Tabela L1-2. Detaljni prikaz glavnih rezultata mikrosimulacija u SRMOD-u

	Broj domaćinstava	Distribucija ukupnog broja kvalifikovanih domaćinstava (nova pravila)	Prosečno povećanje iznosa MOP po članu	Prosečan iznos MOP po članu (nova pravila)	
u RSD					
Domaćinstva sa pravom na MOP po starim i novim pravilima	Negativna promena iznosa pomoći	7.724	11,80%	-162	2.253
	Bez promene iznosa pomoći	9.138	14,00%	0	2.340
	Pozitivna promena iznosa pomoći	36.186	55,40%	769	3.563
Domaćinstva sa novostečenim pravom	12.224	18,70%	-	1.622	
Ukupan broj domaćinstava sa pravom na pomoć po novim pravilima	65.272	100%	-	2.873	

Izvor: SRMOD

Sada posmatramo kako simulirane izmene uslova za MOP utiču na raspodelu kvalifikovanih domaćinstava u svim decilnim grupama. Decilne grupe su definisane prema raspoloživom dohotku domaćinstva, bez MOP-a, po članu (na osnovu nove skale ekvivalencije).

Pošto je broj domaćinstava-korisnika u svim decilnim grupama, osim u prvom decilu, previše nizak – ne možemo da pružimo statistički pouzdane zaključke o raspodeli domaćinstava-korisnika pomoći u decilima 2–10. Stoga rezultati iz Tabele L1-3 predstavljaju koncentrisanu i statistički pouzdaniju verziju distribucije primalaca MOP-a po decilima. Od ukupnog broja kvalifikovanih domaćinstava prema “starim” kriterijumima za sticanje prava na MOP (53.444

⁵ Za detaljniju raspravu o prvobitnim primaocima MOP-a iz baze podataka AŽS i njihovo poređenje sa administrativnim podacima Ministarstva rada i socijalne politike v. odeljak 5 ovog rada..

Analiza efekata Predloga zakona o socijalnoj zaštiti na raspodelu dohotka i siromaštvo u Srbiji

domaćinstva), 43.468 spadaju u prvu decilnu grupu, a 9.976 u ostale decile. Prema scenariju simulacije primene “novih” pravila, u prvom decilu broj domaćinstava-primalaca se povećava za 8.021, a u decilima 2-10 nalazi se 3.807 domaćinstava sa novostečenim pravom na pomoć.

Tabela L1-3. Distribucija domaćinstava sa pravom na MOP po decilima

Decilne grupe	Ukupno domaćinstava u populaciji	Kvalifikovana domaćinstva po starim pravilima za MOP	Kvalifikovana domaćinstva po novim pravilima za MOP	Povećanje broja kvalifikovanih domaćinstava
1	241.477	43.468	51.489	8.021
2-10	2.161.317	9.976	13.783	3.807
Ukupno	2.402.794	53.444	65.272	11.828

Izvor: SRMOD.

Napomena: Razgraničenja po decilima zasnovana su na raspoloživom prihodu domaćinstava, bez MOP, po članu, na osnovu nove skale ekvivalencije.

Pošto rezultati AŽS iz 2007. pokazuju da u Srbiji stopa apsolutnog siromaštva iznosi 6,6% stanovništva – dalje analiziramo najsiromašnijih 10% stanovništva. U tu svrhu smo podelili najsiromašnji decil u dve podgrupe: (i) najsiromašnijih 5% stanovništva, odnosno domaćinstva čiji je raspoloživi prihod po članu ispod 5. percentila i (ii) domaćinstva čiji se raspoloživi prihod po članu kreće između 5. i 10. percentila. Dalja podela unutar prvog decila (na primer uticaj izmena na 1% najsiromašnijih, itd.) nije moguća zbog ograničenja vezanih za veličinu uzorka.

Ova analiza pokazuje da iako se za domaćinstva iz prvih 5% distribucije prihoda izdvaja znatno veći deo ukupnih rashoda za MOP nego za domaćinstva iz druge kvintilne podgrupe, “novim” pravilima se MOP dodeljuje većem broju “novih” domaćinstava iz druge podgrupe (Tabela L1-4).

Tabela L1-4. Distribucija domaćinstava sa pravom na MOP, unutar prve decilne grupe

	Ukupno domaćinstava u populaciji	Kvalifikovana domaćinstva po starim pravilima za MOP	Kvalifikovana domaćinstva po novim pravilima za MOP	Povećanje broja kvalifikovanih domaćinstava
1.-5. percentil	119.814	28.724	31.406	2.682
5.-10. Percentil	120.394	14.744	20.082	5.339

Izvor: SRMOD.

Napomena: Razgraničenja po decilima zasnovana su na raspoloživom prihodu domaćinstava, bez MOP, po članu, na osnovu nove skale ekvivalencije.

Pošto smo razmotrili distribuciju domaćinstava i pojedinaca koji ostvaruju pravo na MOP po decilnim grupama, sada prelazimo na pokrivenost MOP-om, odnosno na udeo domaćinstava koja ostvaruju pravo na MOP u svakoj decilnoj grupi.

Od ukupno 241.477 domaćinstava koja spadaju u prvu decilnu grupu, prema “starom” Zakonu samo 18% ispunjava kriterijume za dodelu MOP-a, dok nove kriterijume ispunjava 21,3% domaćinstava (Tabela L1-5). To znači da izmena pravila za dodelu MOP-a čiju smo primenu simulirali dovodi do povećanja obuhvata najsiromašnijeg decila stanovništva MOP-om od 3,3%.

Tabela L1-5. Obuhvat MOP-a po decilima

Decilne grupe	Ukupno domaćinstava u populaciji	Kvalifikovana domaćinstva po starim pravilima za MOP	Kvalifikovana domaćinstva po novim pravilima za MOP
1	241.477	18,00%	21,30%
2-10	2.161.317	0,50%	0,60%

Dalja analiza prve decilne grupe pokazuje da je udeo domaćinstava sa pravom na MOP u prvih 5% dohodne distribucije duplo veći nego u drugih 5%. Izmenama pravila za dodelu MOP-a, obuhvat domaćinstava iz prvog kvintila se povećava za 2,2%, a iz drugog za 4,5%.

Novim Zakonom o socijalnoj zaštiti povećava se i prosečan iznos MOP-a koji se dodeljuje kvalifikovanim domaćinstvima. Uočavamo da za prvu decilnu grupu to povećanje iznosi u proseku 10,6% mesečno po članu (po novoj skali ekvivalencije), dok za ostale decile ovo povećanje iznosi u proseku 15,1%, mada sa niže osnovice. (Tabela L1- 6).

Tabela L1-6. Prosečni iznosi MOP-a po decilima

Decilne grupe	Stara MOP pravila		Nova MOP pravila		Povećanje prosečnog iznosa MOP
	Broj pojedinaca u kvalifikovanim domaćinstvima	Prosečan iznos MOP	Broj pojedinaca u kvalifikovanim domaćinstvima	Prosečan iznos MOP	
1	158.177	2.684	186,94	2.969	10,60%
2-10	38.337	2.186	49.699	2.515	15,10%
Ukupno	196.514	2.591	236,64	2.873	10,90%

Poređenja radi, minimalna neto zarada u maju 2007. (kada je sprovedena AŽS) iznosila je 12.133 RSD. Konačno, u periodu između 2001. i 2008. godine, dok je udeo minimalne zarade u prosečnoj zaradi bio relativno stabilan (oko 40%), iznosi MOP-a su konstantno opadali sve do 15% prosečne zarade u 2008, jer je iznos ove pomoći usklađivan samo sa Indeksom potrošačkih cena. Naime, tokom perioda 2001–2008. ovaj egzistencijalni minimum se stalno smanjivao kao udeo u prosečnoj zaradi od preko 23% do svega 15% u 2008. godini.

Detaljnije posmatrano, u prvoj decilnoj grupi može se očekivati povećanje prosečnog iznosa po članu domaćinstva od 13,3% među 5% domaćinstava s najnižim prihodima, iako sa niske osnovice, dok će stanovništvo iz drugih 5% distribucije prihoda primiti prosečno povećanje od 6,3%. Osim toga, kada primenimo nova pravila za MOP, njima se povećava razlika između prosečnog nominalnog iznosa po članu koji se isplaćuje licima u prvih 5% dohodne distribucije i prosečnih iznosa koje primaju lica iz drugih 5% u korist prvih 5%. Ovo je pokazatelj bolje kalibracije MOP-a po “novim” pravilima.

4.2. Uticaj izmena uslova za ostvarivanje prava na MOP na dohodak i siromaštvo

U ovom odeljku se bavimo uticajem izmena uslova za ostvarivanje prava na MOP na prihode i materijalno siromaštvo domaćinstava, odnosno promenama u njihovom raspoloživom dohotku i nivou siromaštva.

Ako posmatramo promene prosečnog raspoloživog prihoda po članu u svakoj decilnoj grupi, videćemo sledeće. MOP predstavlja donekle relevantan izvor prihoda samo u najsiromašnijem decilu stanovništva, s tim da je njegov uticaj na ukupna primanja još veći kod 5% domaćinstava sa najnižim primanjima. (Tabela L1-7). Osim toga, kao što se i očekivalo, “nova” pravila zaista povećavaju ukupan prosečni značaj MOP-a u raspoloživom prihodu domaćinstava (povećanje raspoloživog prihoda od 3,5% po članu za prvu decilnu grupu i još značajnije povećanje od 5,4% po članu za lica u prvih 5% dohodne distribucije).

Tabela L1-7. Prosečan raspoloživi prihod

Decilne grupe	Prosečan raspoloživi prihod po članu domaćinstva			Procentualna promena raspoloživog prihoda, stari MOP vs. novi MOP
	Bez MOP	Sa MOP (stara pravila)	Sa MOP (nova pravila)	
1	3.849	4.333	4.482	3,46%
2	8.855	8,91	8.939	0,32%
3	11.787	11.797	11.813	0,13%
4	14.645	14.664	14.673	0,06%
5	17.393	17.393	17.393	0,00%
6	20.28	20.286	20.286	0,00%
7	23.349	23.349	23.349	0,00%
8	27.825	27.825	27.825	0,00%
9	34.324	34.324	34.324	0,00%
10	56.832	56.832	56.832	0,00%

Izvor: SRMOD

Napomena: Razgraničenja po decilima zasnovana su na raspoloživom prihodu domaćinstava bez MOP po članu, na osnovu nove skale ekvivalencije.

Sledeća analiza će nam poslužiti da prikazemo koliko ljudi je siromašno kad postavimo liniju siromaštva na nivo od 5% i od 10% domaćinstava s najnižim prihodom. Kada se linija siromaštva postavi na 5. percentil distribucije prihoda, uvođenjem “novih” pravila dobijamo relativno⁶ smanjenje broja siromašnih od skoro 3,4% u odnosu na scenario gde se primenjuju “stara” pravila. Ipak, indeks siromaštva i jaz siromaštva ostaju isti (Tabela L1-8).

⁶ Pošto analiza koja je ovde sprovedena predstavlja teoretski maksimum korisnika, drugim rečima “neuzimanje” naknade nije u potpunosti objašnjeno, relevantnije je evidentirati relativne promene procenta siromašnih kada su uvedeni “novi” kriterijumi, nego apsolutne brojeve.

Analiza efekata Predloga zakona o socijalnoj zaštiti na raspodelu dohotka i siromaštvo u Srbiji

Tabela L1-8. Osnovni indikatori siromaštva, sa linijom siromaštva na 5%

	Bez MOP	Sa MOP (stara pravila)	Sa MOP (nova pravila)
Broj siromašnih	370,55	285.118	275,431
Indeks siromaštva	5,00%	3,80%	3,70%
Jaz siromaštva	2,10%	1,40%	1,40%

Izvor: SRMOD

Napomena: Linija siromaštva povučena je duž 5. percentila distribucije prihoda, gde prihod predstavlja raspoloživi prihod po članu bez MOP.

Kada se linija siromaštva povuče duž 10. percentila distribucije prihoda, “nova” pravila za MOP smanjuju broj siromašnih za približno 15.000 ljudi. To znači da relativno smanjenje broja siromašnih iznosi 2,15% (Tabela L1-9).

Tabela L1-9. Osnovni indikatori siromaštva sa linijom siromaštva na 10%

	Bez MOP	Sa MOP (stara pravila)	Sa MOP (nova pravila)
Broj siromašnih	740,78	714.826	699.442
Indeks siromaštva	10,00%	9,60%	9,40%
Jaz siromaštva	4,50%	3,80%	3,60%

Izvor: SRMOD

Napomena: Linija siromaštva povučena je duž 5. percentila distribucije prihoda, gde prihod predstavlja raspoloživi prihod po članu bez MOP.

5. Neuzimanje MOP-a uprkos ostvarenom pravu i isplate licima koja ne ispunjavaju sve uslove

Osnovni set podataka za potrebe SRMOD-a preuzet je iz Ankete o životnom standardu (AŽS) iz 2007. godine.⁷ Kao što možemo da vidimo iz Tabele 10, po podacima iz AŽS, mnoga domaćinstva koja ispunjavaju sve kriterijume nisu prijavila da primaju MOP. U junu 2007, prema zvaničnoj administrativnoj evidenciji MOP su primala 48.954 domaćinstva, što je 29,3% više od broja domaćinstava, korisnika MOP prema AŽS.

Tabela L1-10. Broj domaćinstava koja primaju MOP/iznosi koji se isplaćuju

	Broj domaćinstava – primalaca (admin. evidencija)	Broj domaćinstava – primalaca (AŽS)	Ukupan iznos isplaćenog MOP u RSD (admin. evidencija)	Ukupan iznos isplaćenog MOP u RSD (AŽS)
Juni 2007	48.954	34.608	253.897.376	1.76.921.584

Izvori: AŽS, RZS i Ministarstvo rada i socijalne politike

Napomena: RSD je nacionalna valuta: kurs razmene je oko 100RSD za 1EUR.

Postojeće neslaganje između zvanične administrativne evidencije i podataka AŽS se može objasniti činjenicom da određene ugrožene grupe kao što su Romi, izbeglice i raseljena lica nisu u dovoljnoj meri zastupljene u AŽS (Krstić, 2008). Pri formiranju uzorka za ovu Anketu, fokus je bio na anketiranju domaćinstava koja su zaista stanovala na adresi na kojoj su i prijavljena, a izostavljena su ona s fiktivnim adresama (na primer, prijavljena na stvarnim adresama kod prijatelja i porodice ali žive u nekih naseljima).

Rezultati koji su izneti u prethodnim odeljcima pokazuju da je broj ljudi koji ostvaruju pravo na MOP prema mikrosimulacionoj analizi u SRMOD-u (75.220 domaćinstava koja ostvaruju pravo i prema “starim” i prema “novim” pravilima) znatno veći od broja onih koji su prijavili da primaju MOP i nalaze se u administrativnoj evidenciji (48.954 domaćinstva). Ovo je tzv. fenomen “neuzimanja” i predstavlja ključni nedostatak naknada zasnovanih na proveri imovinskog stanja. Studije pokazuju da je “neuzimanje” naknada zasnovanih na proveri imovinskog stanja rasprostranjen problem u Evropi i šire. Za većinu evropskih zemalja ovaj indikator je veći od 50%, a njegove maksimalne vrednosti zabeležene su u Nemačkoj, 67% i Austriji 70% (Fuch, 2007). Prema našoj simulaciji *odnos neuzimanja*⁸ je 76,9%.

Targetiranje naknada ne podleže samo greškama u formi “neuzimanja”. Greške mogu biti i u formi “prekomernih isplata” naknada licima/domaćinstvima koja na njih nemaju pravo.

⁷ Datum prikupljanja podataka: 2007. Referentni period dohotka: 2007. Veličina uzorka: 17.375 lica u 5.557 domaćinstava.

⁸ Odnos između broja domaćinstava koja ispunjavaju uslove, ali ne primaju naknadu i ukupnog broja domaćinstava koja, potencijalno, imaju pravo.

Prema mikrosimulacijama sprovedenim u SRMOD-u, svega 37,5% domaćinstava koja su prijavila da primaju MOP (prema AŽS) ispunjava sve kriterijume za sticanje prava na MOP, dok 62,5% domaćinstava koja su predala zahtev za MOP ne ispunjavaju bar jedan (od šest) kriterijum za dodelu ove vrste socijalne pomoći⁹.

Mada ovde dajemo samo grubu procenu fenomena “neuzimanja” (pošto su za utvrđivanje stvarne veličine ovog indikatora potrebni složeniji statistički metodi) i ovakvi preliminarni rezultati su alarmantni. Niske stope učešća mogu da ugroze nameravani zaštitni uticaj programa MOP. Osim toga, “neuzimanje” naknade stvara i disparitete među licima koja imaju pravo na pomoć, ukoliko naknadu potražuju samo bolje informisana lica umesto onih koja bi od te naknade imala najviše koristi.

Naša analiza takođe sugeriše da je “prekomerna isplata” podjednako važan problem kao i “neuzimanje” MOP-a. Obe greške u ciljanju korisnika su problematične mada, s fiskalnog stanovišta, “prekomerna isplata” naknada košta državu, dok “neuzimanje” u stvari štedi državi novac. Ovom asimetrijom se delimično može objasniti zašto se na ovu drugu grešku često obraća manja pažnja nego na prvu (Matsaganis et al, 2009).

6. Zaključne napomene

Kao što se i očekivalo, mikrosimulaciona analiza u SRMOD-u pokazuje da izmene kriterijuma za sticanje prava na socijalnu pomoć koje su predviđene novim Predlogom zakona o socijalnoj zaštiti povećavaju broj domaćinstava i pojedinaca koji ostvaruju pravo na tu pomoć, a povećava se i prosečan iznos MOP-a po članu domaćinstva. Tako se broj kvalifikovanih domaćinstava povećava za 22,1% a prosečan iznos naknade po članu za 10,9% (mada je polazna osnovica niska).

Osim toga, mada značajno veći deo 5% najsiromašnijih domaćinstava po dohotku ostvaruju pravo na MOP nego domaćinstva čiji je dohodak između 5. i 10. percentila ukupne distribucije, “novim” pravilima se pravo na MOP daje većem broju “novih” domaćinstava upravo iz ove druge grupe. Ovo se dešava jer su novi uslovi “labaviji” u pogledu praga prihoda u domaćinstvu. Na taj način novi kriterijumi dopunjuju postojeći sastav korisnika bolje stojećim domaćinstvima i pojedincima (mada su i oni iz najnižih decilnih grupa).

Istovremeno, od oko 241.477 domaćinstava koja spadaju u grupu sa najnižim primanjima prema postojećem Zakonu – svega 18% njih ispunjava kriterijume za dobijanje MOP-a, dok “nove” kriterijume ispunjava 21,3% domaćinstava. To znači da iako se obuhvat MOP-a povećava, i dalje ostaje nizak, jer značajan deo domaćinstava i pojedinaca iz najniže decilne grupe i dalje ne ostvaruju pravo na ovu vrstu socijalne pomoći. Čak i ako posmatramo samo domaćinstva iz prvih 5% distribucije dohotka, vidimo da je njihov obuhvat povećan sa 24% na samo 26,2%, tj. i dalje je nizak.

Među najvažnijim razlozima za neispunjavanje kriterijuma za dodelu ove pomoći, pored visine prihoda, jesu i kriterijumi vezani za (ne)registrovanje lica kao nezaposlenih u Nacionalnoj službi za zapošljavanje, postojanje većeg broja lica u domaćinstvu od broja soba u stanu/kući domaćinstva, posedovanje više od 0,5 hektara zemlje ili posedovanje drugih nekretnina. Ovakvi kriterijumi koji su blisko povezani sa administrativnim opterećenjem, kao što je obaveza da se obnavlja registracija kod Nacionalne službe za zapošljavanje, ili da se prikupe drugi dokazi da lice ima pravo na naknadu – nisu bili predmet nijedne izmene u Predlogu zakona o socijalnoj zaštiti, odnosno ni jedna od izmena ovog Zakona ne odnosi se na smanjenje potrebnih informacija i troškova vezanih za “dokazivanje” svog prava na socijalnu pomoć. Stoga se očekuje da domaćinstva i pojedinci koji do sada nisu imali pravo na ovu vrstu socijalne pomoći iz administrativnih razloga i dalje neće imati to pravo i po usvajanju novog Zakona čak i ako ispunjavaju uslov prihoda.

Literatura

- Fuch, M. (2007), Social Assistance-No, thanks? Empirical Analysis of Non-take-up in Austria 2003, *EURO-MOD Working Paper Series*, No EM 4/07
- Fuch, M (2009), Social Assistance-No, thanks? The Non-Take-up Phenomenon and its Patterns in Austria, Germany and Finland after 2000, *Policy Brief*, European Center for Social Welfare Policy and Research, Vienna.
- Krstić, G. (2008), Profil siromaštva u Srbiji u periodu 2002–2007, u: Vukmirović, D. and Govoni, R. S. (ed.), *Studija o životnom standardu: Srbija 2002–2007*, *Republic Statistical Office*, Belgrade, 9–29.
- Matsaganis, M., Levy, H. and Flevotomou, M. (forthcoming), Non take up of social benefits in Greece and Spain, *Social Policy & Administration*.

⁹ Detaljna lista kriterijuma za ostvarivanje prava na MOP data je u Aneksu 1.

Naplata i raspodela poreza na zarade u Srbiji: pogled unapred

Nikola Altiparmakov*

Postojeći sistem naplate i raspodele poreza na zarade u Srbiji stvara velike administrativne troškove za poslodavce – jer ih obavezuje da porez na zarade svojih zaposlenih uplaćuju na posebne uplatne račune, zavisno od opštine prebivališta svakog radnika. Takođe, postojeći sistem implicitno vrši raspodelu poreskih prihoda na osnovu oporezive zarade – tako da svako povećanje progresivnosti poreza na zarade rezultuje regresivnom preraspodelom prihoda među opštinama. Otuda je uvođenje neoporezivog cenzusa na zarade u 2007. godini rezultovalo padom poreskih prihoda koji je u proseku bio 4,4% viši u nerazvijenim nego u razvijenim opštinama. Nedoslednost poslodavaca u primeni važeće regulative u praksi dovodi do pristrasnosti ka razvijenijim opštinama – tako da su nerazvijene opštine u 2009. godini ostvarile u proseku 5,2% manje prihode nego što bi se na osnovu poreske evidencije moglo očekivati. U ovome radu prikazujemo alternativni sistem po kojem bi Trezor Srbije automatski vršio raspodelu poreskih prihoda između opština. Taj sistem bi eliminisao nepotrebne administrativne troškove za poslodavce, kao i immanentnu regresivnost postojećeg sistema pri raspodeli poreskih prihoda. Automatizovani sistem raspodele poreza na zarade baziran na bruto zaradama bi povećao prihode ispodprosečno razvijenih opština za oko 10% u proseku.

Uvod

Porez na zarade u Srbiji predstavlja zajednički oblik javnog prihoda koji se deli između centralnog i lokalnih nivoa vlasti. Republici Srbiji pripada 60% prihoda od poreza na zarade, dok lokalnim samoupravama pripada 40% poreza na zarade zaposlenih koji imaju registrovano prebivalište u datoj opštini. Nacionalna alijansa za lokalni ekonomski razvoj (NALED, 2009) identifikovala je aktuelni sistem naplate i odgovarajuće raspodele poreza na zarade kao previše komplikovan – poslodavci su u obavezi da za svoje zaposlene porez uplaćuju na različite uplatne račune, u zavisnosti od opštine prebivališta zaposlenog. Ovakav mehanizam naplate poreza stvara velike administrativne troškove za poslodavce. Studija Fonda za razvoj ekonomske nauke (FREN) procenila je ukupne troškove poslodavaca po osnovu uplata poreza i doprinosa na zarade na višestruke račune na blizu pola milijarde dinara u 2009. godini (Zelović, 2010). U ovome radu, takođe, pokazujemo da je postojeći mehanizam naplate i raspodele poreza na zarade sistemski pristrasan prema razvijenijim opštinama, na štetu manje razvijenih opština u Srbiji. Predstavimo alternativni sistem naplate i raspodele poreza koji ne stvara dodatne administrativne troškove poslodavcima i koji nije sistemski pristrasan pri raspodeli poreza među opštinama.

Ovaj rad je organizovan na sledeći način: *prvi deo* sadrži metodološka objašnjenja i opisuje izvore podataka koji su korišćeni pri izradi studije; u *drugom delu* kvantifikuju se regresivni efekti na prihode lokalnih samouprava koji su nastali uvođenjem neoporezivog cenzusa na zarade u 2007. godini; *treći deo* opisuje i kvantifikuje pristrasnost postojećeg sistema ka razvijenijim opštinama koja je posledica nedoslednosti znatnog broja poslodavaca u Srbiji u poštovanju zakonskih propisa; u *četvrtom delu* prikazujemo alternativni sistem naplate i raspodele poreza na zarade, koji ima za cilj da ukloni pomenute nedostatke i sistemske pristrasnosti. Zaključna razmatranja su data u *petom delu*.

1. Metodološka objašnjenja i izvori podataka

Postoje dva moguća pristupa za raspodelu prihoda od poreza na zarade po opštinama – raspodela prihoda *po prebivalištu poslodavca* ili raspodela prihoda *po prebivalištu zaposlenog*. Raspodela poreskih prihoda po prebivalištu poslodavca implicitno favorizuje najrazvijenije opštine u kojima su poslodavci najčešće skoncentrisani. S druge strane, raspodela prihoda po prebivalištu zaposlenih radnika ide u korist nerazvijenih opština, i to po dva osnova. Kao prvo, veći je broj radnika iz nerazvijenih opština koji rade u razvijenim opštinama nego što ima radnika iz razvijenih opština koji rade u nerazvijenim opštinama. Kao drugo, radnici iz nerazvijenih opština ostvaruju više prihode (u proseku) radeći u razvijenim opštinama nego da su se zaposlili u svojim matičnim opštinama. Otuda najbolja internacionalna praksa sugeriše raspodelu poreskih prihoda po prebivalištu zaposlenih radnika – kako bi se stimulisao ravnomerniji regionalni razvoj i izbeglo favorizovanje najrazvijenijih opština.

* USAID Projekat za bolje uslove poslovanja

U skladu sa internacionalnom praksom i domaća regulativa propisuje raspodelu poreza na zarade po osnovu prebivališta zaposlenih radnika. Međutim, standardni statistički izvori podataka iz Republičkog zavoda za statistiku (RZS) bazirani su na prebivalištu poslodavca. Tabela L2-1 ilustruje pomenutu razliku između podataka baziranih na prebivalištu poslodavca i podataka baziranih na prebivalištu zaposlenih radnika.

Tabela L2-1. Zaposleni po prebivalištu poslodavca i po prebivalištu zaposlenih radnika, izabrane opštine, 2009. godina

Opština	Po prebivalištu poslodavca		Po prebivalištu zaposlenog	
	Broj radnika	Prosečna zarada	Broj radnika	Prosečna zarada
Savski venac (Beograd)	177.570	53.886	15.681	69.000
Voždovac (Beograd)	53.404	42.955	54.134	54.805
Novi Beograd (Beograd)	116.268	62.347	82.067	64.178
Novi Sad	138.936	50.132	114.791	48.689
Leskovac	22.906	31.510	29.177	34.273
Pirot	13.777	36.062	15.896	37.754
Zaječar	10.472	33.490	14.869	37.203
Jagodina	15.879	31.677	18.441	41.228
Smederevo	21.191	40.949	26.359	41.349
Trstenik	10.069	27.779	10.264	29.485
Apatin	5.910	45.846	7.099	37.897
Lajkovac	1.818	36.389	4.533	52.120

Izvor: Kalkulacije autora na osnovu podataka Poreske uprave.

Najznačajnije razlike između dva izvora podataka su na beogradskoj opštini Savski venac – gde je registrovan veliki broj državnih ustanova i javnih preduzeća koja zapošljavaju radnike širom Srbije. Međutim, razlike između podataka po prebivalištu poslodavca i po prebivalištu zaposlenih radnika su osetne i kod drugih opština u Srbiji. Na primeru beogradske opštine Voždovac možemo primetiti da i u slučajevima kada ova dva izvora podataka daju približno iste vrednosti broja radnika, podaci mogu da se značajno razlikuju kada je u pitanju prosečna bruto zarada – zbog različitog obuhvata radnika. Takođe, Novi Beograd i Novi Sad su primeri opština gde se podaci o broju radnika značajno razlikuju i pored prilično dobrog poklapanja podataka o prosečnim bruto zaradama. Na osnovu podataka iz Tabele L2-1 možemo zaključiti da podaci RZS bazirani na prebivalištu poslodavca – nisu najadekvatniji pri analizi raspodele poreza na zarade među opštinama.

Odgovarajući izvor podataka za analizu poreza na zarade po opštinama su podaci Poreske uprave, koji za svakog registrovanog zaposlenog radnika u Srbiji pružaju informacije o prebivalištu samog radnika, ali i o prebivalištu poslodavca kod kojeg je radnik zaposlen – što omogućava unakrsno poređenje podataka u Tabeli L2-1. Ova studija se upravo oslanja na podatke Poreske uprave, čija je validnost proverena upoređivanjem sa sumarnim podacima o prikupljenom porezu na zarade iz Trezora Srbije. Ta dva različita izvora podataka pokazuju izuzetno poklapanje sumarnih godišnjih podataka za period od 2005. do 2009. godine, što dodatno opravdava upotrebu podataka Poreske uprave za analizu raspodele poreza među opštinama.¹

2. Efekti progresivnog oporezivanja zarada na prihode lokalnih samouprava

U periodu od 2002. do 2006. godine, porez na zarade je u Srbiji bio proporcionalan i iznosio 14 procenata. Godine 2007. dolazi do poreskog rasterećenja zarada – poreska stopa je smanjena sa 14 na 12% i uveden je neoporezivi cenzus od 5.000 dinara na mesečnom nivou (oko 13% tadašnje prosečne bruto zarade). Smanjenje poreske stope sa 14 na 12% rezultovalo je jednakim procentualnim smanjenjem prihoda za sve opštine (*ceteris paribus*). Poresko rasterećenje putem uvođenja neoporezivog cenzusa rezultovalo je, međutim, nastajanjem **različitih efektivnih poreskih stopa po opštinama** – u zavisnosti od stepena razvijenosti opštine i prosečne zarade njenih žitelja. Kako fiksni iznos od 5.000 dinara čini veći procenat prosečne zarade u nerazvijenim nego u razvijenim opštinama – procentualni pad poreskih prihoda bio je najviši u nerazvijenim opštinama gde je efektivno poresko rasterećenje zarada bilo najviše. Tabela L2-2 prikazuje, na osnovu podataka Trezora Srbije, godišnji (nominalni) pad poreskih prihoda u izabranim opštinama.

¹ Primera radi, odstupanje podataka Poreske uprave od sumarnih podataka Trezora Srbije u 2009. godini iznosi svega 0,5%. S obzirom na to da je za potrebe ove studije jedino relevantan relativni odnos prihoda među opštinama, pomenuto podudaranje podataka Poreske uprave sa sumarnim podacima Trezora Srbije je apsolutno prihvatljivo.

Tabela L2-2. Nominalni pad prihoda od poreza na zarade u 2007. godini, u izabranim opštinama, kao posledica smanjenja poreske stope i uvođenja neoporezivog cenzusa

Opština	Pad prihoda, u %
Zvezdara (Beograd)	-0,3%
Savski venac (Beograd)	-6,9%
Zemun (Beograd)	-13,5%
Novi sad	-9,3%
Niš	-10,0%
Negotin	-10,7%
Indija	-12,5%
Dimitrovgrad	-15,2%
Sokobanja	-16,7%
Leskovac	-17,4%
Trgovište	-18,4%
Vrnjačka banja	-19,0%

Izvor: Kalkulacije autora na osnovu podataka Trezora Srbije.

štine, odnosno vrednost 1 za ispod prosečno razvijene opštine³. Ekonometrijski model uključuje i konstantni član, kako bismo posebno kvantifikovali prosečan procentualni pad prihoda, nezavisno od stepena razvijenosti opštine. Ekonometrijska veza je ocenjena na osnovu podataka Trezora Srbije za 167 opština u Srbiji:

$$Y_i = -8,7\% - 4,4\% * Z_i; p\text{-statistika } (Z_i) = 0,001$$

Na osnovu p-statistike možemo primetiti da je stepen razvijenosti opštine statistički visoko relevantna karakteristika kad se objašnjava procentualni pad poreskih prihoda opština do koga je došlo prilikom poreskog rasterećenja zarada 2007. godine. Ekonometrijski model pokazuje da su **prihodi natprosečno razvijenih opština pali za 8,7%, dok su prihodi nerazvijenih opština u proseku pali za 8,7% + 4,4% = 13,1 procenat**. Kako bismo osigurali robustnost i potvrdili relevantnost dobijenih rezultata, pomenuti ekonometrijski model smo testirali i na međugodišnjim promenama 2006/2005. i 2008/2007. Ekonometrijski rezultati pokazuju da razvijenost opštine nije statistički značajna objašnjavajuća promenljiva u ovim slučajevima – što je u skladu sa očekivanjima, budući da se stepen progresivnosti poreza na zarade nije menjao ni 2006. ni 2008. godine⁴.

Možemo, dakle, pouzdano zaključiti da je 2007. godine došlo do regresivne preraspodele poreskih prihoda među opštinama u Srbiji, kao posledica uvođenja neoporezivog cenzusa pri oporezivanju zarada. Ova regresivnost je rezultat činjenice da **postojeći sistem naplate poreza na zarade implicitno vrši raspodelu na osnovu oporezivih zarada radnika, a ne na osnovu ukupnih bruto zarada radnika**.⁵ Ukoliko bi se sistem raspodele poreskih prihoda među opštinama vršio na osnovu bruto zarade radnika, progresivno oporezivanje zarada ne bi dovelo do regresivne raspodele prihoda među opštinama – jer uvođenje ili povećanje neoporezivog cenzusa ne utiče na iznos bruto zarade. Ovu činjenicu ćemo detaljnije obrazložiti u nastavku teksta.

3. Pristrasnost ka razvijenim opštinama u praksi

Iako zakonska regulativa propisuje da poslodavci uplaćuju porez na zarade na posebne uplatne račune, u skladu s prebivalištem svojih zaposlenih radnika, u praksi se često dešava da poslodavci ne prate verodostojno zakonsku regulativu. Naime, poslodavci često ne znaju opštinu prebivališta za svakog svog zaposlenog, ili ih jednostavno „mrzi“ da popunjavaju „papirologiju“ neophodnu za uplatu poreza na zarade na višestruke uplatne račune.⁶ U tim slučajevima,

2 Prvu grupu čine natprosečno razvijene opštine, drugu – opštine razvijenosti od 100 do 80% republičkog proseka, treću – opštine od 80 do 60% republičkog proseka, četvrtu – opštine od 60 do 50% i petu grupu (devastirana područja) čine opštine čija je razvijenost manja od 50% republičkog proseka.

3 Ovako jednostavan regresivni model zapravo predstavlja običan test analize varijanse – da li se dva podskupa statistički značajno razlikuju.

4 Moguće je koristiti i detaljniji ekonometrijski model sa pet grupa razvijenosti opština iz Aneksa. U tom slučaju, analiza pokazuje da prihodi dodatno opadaju 1,3% za svaku kategoriju nerazvijenosti.

5 Kada poslodavci uplaćuju porez na zarade svojih radnika, oni uplaćuju iznose koji nisu direktno proporcionalni bruto zaradama, već su direktno proporcionalni oporezivanju delu bruto zarada.

6 Poreska administracija proverava da li poslodavci uplaćuju odgovarajuće ukupne sume poreza, ali nije u stanju da proveriti doslednu raspodelu poreza na zarade na uplatne račune odgovarajućih opština.

Podaci iz Tabele L2-2 potvrđuju očekivanje da **progresivno oporezivanje zarada dovodi do regresivne raspodele poreza na zarade među opštinama u Srbiji**. Ovu pojavu moguće je dokazati i kvantifikovati formalnim ekonometrijskim testovima. Za potrebe ekonometrijske analize koristili smo zvaničnu klasifikaciju razvijenosti opština Republike Srbije koja se koristi pri odobravanju sredstava Programa za ravnomerni regionalni razvoj. Ova klasifikacija svrstava opštine u pet različitih grupa razvijenosti – prvu grupu čine natprosečno razvijene opštine, dok preostale četiri grupe čine opštine ispod prosečne razvijenosti. Detaljna klasifikacija opština po razvijenosti data je u Aneksu.²

Ekonometrijski model je konstruisan tako da zavisna Y_i koju pokušavamo da objasnimo predstavlja međugodišnju (2007/2006) procentualnu promenu prihoda od poreza na zarade u opštini i . Jedina objašnjavajuća promenljiva u modelu Z_i predstavlja stepen razvijenosti opštine i uzima vrednost 0 za natprosečno razvijene opštine i uzima vrednost 1 za ispod prosečno razvijene opštine³.

poslodavci najčešće uplaćuju deo ili čitav iznos poreza na zarade svojih zaposlenih – na uplatni račun opštine u kojoj je registrovan poslodavac. Ova pojava prouzrokuje sistemsku pristrasnost ka razvijenijim opštinama na štetu nerazvijenih opština – jer su poslodavci najčešće locirani u natprosečno razvijenim opštinama. Ukrštajući podatke Poreske uprave i Trezora Srbije, ovu pojavu je moguće proveriti i kvantifikovati formalnim ekonometrijskim testom.

Tabela L2-3. Očekivani i stvarno ostvareni prihodi od poreza na zarade u 2009. godini, za izabrane opštine

Opština	Ostvareni prihod, u din.	Očekivani prihod, u din.	Razlika, u %
Beograd	16.206.380.883	15.453.545.971	4,6%
Novi Sad	2.908.168.217	2.811.490.142	3,3%
Niš	1.631.197.958	1.581.847.696	3,0%
Apatin	132.430.993	127.986.354	3,4%
Sremska Mitrovica	377.443.455	369.937.432	2,0%
Trstenik	93.826.416	95.216.935	-1,5%
Leskovac	467.362.100	487.884.215	-4,4%
Majdanpek	56.800.389	60.108.491	-5,8%
Merosina	29.577.334	31.628.561	-6,9%
Žabari	15.894.223	17.001.715	-7,0%
Nova Crnja	27.950.094	30.710.018	-9,9%
Trgovište	12.812.689	14.970.124	-16,8%

Na osnovu detaljnih podataka Poreske uprave o prebivalištu svakog registrovanog zaposlenog u 2009. godini, simulirali smo poreske prihode koje je svaka opština u Srbiji *trebalo* da ostvari u toj godini.⁷ Zatim su ovi simulirani podaci upoređeni sa stvarnim ostvarenim prihodima svake opštine u 2009. godini, na osnovu podataka Trezora Srbije. Zavisna promenljiva našeg ekonometrijskog modela Y_i koju pokušavamo da objasnimo predstavlja procentualno odstupanje simuliranih (očekivanih) prihoda od stvarno ostvarenih prihoda za svaku opštinu i u 2009. godini:

$$Y_i = (\text{ostvareni prihodi} - \text{očekivani prihodi}) / \text{ostvareni prihodi u opštini } i$$

Kao i u drugom delu ovog rada, jedina objašnjavajuća promenljiva Z_i u našem ekonometrijskom modelu meri razvijenost opštine i , uzimajući vrednost 0 za natprosečno razvijene opštine (prva grupa razvijenosti) i vrednost 1 za ispodprosečno razvijene opštine (od druge do pete grupe razvijenosti). Za razliku od ekonometrijskog modela u prethodnom odeljku, u ovom je ekonometrijska veza ocenjena na osnovu podataka za 142 grada i opštine u Srbiji. Naime, prihodi od poreza na zarade pripadaju gradovima, tako da je neophodno agregirati prihode za 17 beogradskih opština, pet niških opština, odnosno dve novosadske i kragujevačke opštine.⁸ Dobijen je sledeći ekonometrijski model:

$$Y_i = -1,6\% - 5,2\% * Z_i; p\text{-statistika}(Z_i) = 0,0132, p\text{-statistika}(\text{konstantni član}) = 0,3629$$

Ekonometrijski rezultati sugerišu da je nedoslednost poslodavaca pri uplati i raspodeli poreza na zarade visoko statistički značajna. Po ovom osnovu, ispod prosečno razvijene opštine u Srbiji su u 2009. godini ostvarile 5,2% manje prihoda od očekivanih. Iz Tabele L2-3 možemo primetiti da pojedinačna odstupanja ostvarenih od očekivanih prihoda postoje i u slučaju natprosečno razvijenih opština. Tako su, na primer, gradovi poput Beograda ili Novog Sada prihodovali 3 do 4% više od očekivanja, dok su prihodi Valjeva ili Čačka bili 4 do 5% ispod očekivanja. Ova odstupanja se u velikoj meri međusobno potiru kod natprosečno razvijenih opština – tako da u slučaju tih opština odstupanja nisu statistički značajna u proseku (jer konstantni član u našem modelu nije statistički značajan).⁹ Budući da natprosečno razvijene opštine ostvaruju u apsolutnom iznosu značajno više prihode nego ispodprosečno razvijene opštine, čak i statistički neznačajna odstupanja u slučaju natprosečno razvijenih opština dovoljna su da kompenzuju statistički značajan gubitak ispodprosečno razvijenih opština od 5,2 procenta.

Nepravilnost (regresivnost) u raspodeli javnih prihoda posledica je činjenice da postojeći sistem naplate poreza prepušta poslodavcima da vrše efektivnu raspodelu poreskih prihoda među opštinama u Srbiji. Ako bi Trezor Srbije automatski vršio odgovarajuću raspodelu javnih prihoda po opštinama – ta nepravilnost bi bila kompletno eliminisana.

⁷ Godišnja bruto zarada je aproksimirana na osnovu godišnjeg oporezivog prihoda, uz pretpostavku da su radnici bili zaposleni svih 12 meseci.

⁸ Opštine Malo Crniće i Petrovac nisu obuhvaćene analizom jer za njih nisu postojali podaci u poreskoj evidenciji, dok je opština Čuprija eliminisana zbog značajnih odstupanja (nepravilnosti) kod poreskih podataka u slučaju te opštine.

⁹ Sobzirom na pristrasnost ka razvijenim opštinama u praksi, očekivali bismo da konstantni član u regresiji bude pozitivan. Međutim, koeficijent ekonometrijske regresije predstavlja neponderisani prosek – tako da pojedinačno mali iznosi po različitim opštinama mogu da anuliraju velike apsolutne iznose u najvećim gradovima. U svakom slučaju, znak konstantnog člana nije suštinski važan, jer sam konstantni član nije statistički značajno različit od nule.

4. Alternativni sistem naplate i raspodele poreza na zarade

Pokazali smo i kvantifikovali dva problema aktuelnog sistema raspodele poreza na zarade po opštinama. U drugom delu rada smo videli da raspodela poreza bazirana na oporezivom zaradi znači da svako povećanje progresivnosti u oporezivanju zarada – povlači sa sobom povećanje regresivnosti pri raspodeli prihoda među opštinama. Tako su ispodprosečno razvijene opštine pretrpele 4,4% veći gubitak prihoda od natprosečno razvijenih opština pri uvođenju neoporezivog cenzusa na zarade 2007. godine. Uz to smo pokazali (u trećem delu) i da nedoslednost poslodavaca pri uplati poreza na zarade prouzrokuje regresivne efekte u odnosu na doslovnu primenu važeće regulative. U ovome slučaju, gubitak ispodprosečno razvijenih opština iznosi 5,2% u proseku.

Nedostatke postojećeg sistema moguće je otkloniti ukoliko bi se raspodela poreza na zarade centralizovala – tako što bi Trezor Srbije vršio automatsku raspodelu prihoda po opštinama na osnovu poreske evidencije iz prethodnih godina. Na ovaj način bi se eliminisao značajan administrativni teret za poslodavce u Srbiji, koji bi porez na zarade svojih zaposlenih uplaćivali na jedinstven uplatni račun i ne bi bili odgovorni za raspodelu poreskih prihoda po opštinama. Ovaj pristup bi takođe omogućio doslednu primenu postojećih propisa, što bi značilo povećanje prihoda ispod prosečno razvijenih opština za 5,2% u proseku.

Ostaje pitanje regresivne raspodele prihoda među opštinama prouzrokovane progresivnim oporezivanjem zarada od 2007. godine. Budući da je postojeći nivo progresije pri oporezivanju zarada relativno nizak, jedna opcija jeste – zadržavanje postojećeg sistema raspodele poreskih prihoda (implicitno) baziranog na oporezivim zaradama. Ovaj pristup bi značio da bi ispodprosečno razvijene opštine trajno zadržale gubitak prihoda od 4,4% iz 2007. godine.

Međutim, Arsić i dr. (2010) pokazuju da postoje ekonomski razlozi za povećanje progresivnosti poreza na zarade u Srbiji. Eventualno povećanje progresivnosti poreza na zarade bi u postojećem sistemu dovelo do daljeg povećanja regresivnosti pri raspodeli poreskih prihoda među opštinama. Bisić, Mijatović i Paunović (2010) na osnovu podataka RZS po prebivalištu poslodavca – pokazuju da bi sistem finansiranja lokalnih zajednica putem kompenzacionih transfera bio u stanju da apsorbuje regresivnu preraspodelu poreskih prihoda koja bi nastala progresivnijim oporezivanjem zarada. Postavlja se, međutim, pitanje da li je Zakon o finansiranju lokalnih samouprava optimalan okvir za rešavanje problema regresivne raspodele poreza na zarade? Naročito ako imamo u vidu nedoslednu primenu ovog Zakona u praksi tokom nedavne ekonomske krize.

Pomenuta centralizovana raspodela poreza na zarade u okviru Trezora Srbije pruža alternativu da se efikasno reši problem regresivne raspodele poreza među opštinama. Ovaj pristup omogućava da se **odabirom odgovarajuće formule za raspodelu poreskih prihoda neutrališu regresivni efekti eventualnog povećanja progresivnosti poreza na zarade**. Tako je, na primer, moguće implementirati formulu koja poreska sredstva po opštinama raspodeljuje samo na osnovu aktuelne poreske stope – ignorišući pri tom iznos neoporezivog cenzusa i hipotetički tretirajući čitavu bruto zaradu kao oporezivu. Na taj način bi republički budžet snosio kompletan gubitak poreskih prihoda pri uvođenju ili povećanju neoporezivog cenzusa – dok bi poreski prihodi opštinskih budžeta ostali nepromenjeni.

Takođe, moguće bi bilo preći s raspodele prihoda bazirane na oporezivim zaradama na raspodelu baziranu na bruto zaradama – odnosno na sistem u kome bi poreski prihodi svake opštine odgovarali učešću mase zarada date opštine u ukupnoj masi zarada u Republici. Na taj način, republički i opštinski budžeti bi srazmerno snosili manjak poreskih prihoda pri uvođenju ili povećanju neoporezivog cenzusa, s tim što bi se izbegla regresivna raspodela poreskih prihoda između opština. Naime, regresivna preraspodela bi se izbegla jer bi raspodela prihoda na osnovu bruto zarada efektivno uvela sistem implicitnih subvencija – od najrazvijenijih opština prema najmanje razvijenim opštinama. Takođe, u skladu s preferencama lokalnih samouprava, moguće je izabrati i neko „srednje rešenje“ – između raspodele bazirane na oporezivim zaradama i raspodele bazirane na bruto zaradama – koje bi optimalno uvažilo ekonomsku poziciju i najrazvijenih i nerazvijenih opština u Srbiji.¹⁰

10 Tako bi, recimo, u slučaju grada Beograda „srednje rešenje“ značilo pad prihoda od poreza na zarade između 4,6% (formula bazirana na oporezivim zaradama – Tabela L2-3) i 8,7% (formula bazirana na bruto zaradama – Tabela L2-4).

Tabela L2-4. Efekti centralizovane raspodele poreza bazirane na bruto zaradama, za izabrane opštine u 2009.

Opština	Promena prihoda, u%
Beograd	-8,7%
Novi Sad	-5,6%
Niš	-3,1%
Apatin	0,2%
Leskovac	5,1%
Indija	8,3%
Čačak	8,5%
Valjevo	8,5%
Vrnjačka banja	10,7%
Pančevo	12,1%
Mali Zvornik	16,2%
Žabari	18,0%

Izvor: Kalkulacije autora.

Na kraju, potrebno je pomenuti da „sirovi“ poreski podaci korišćeni u ovoj studiji često mogu da sadrže statističke „outlajere“ nastale zbog nepravilno popunjenih poreskih prijava pojedinih poslodavaca. Tako su značajna odstupanja primećena u opštinama Čupriji i Kragujevcu u 2009, odnosno u Novom Sadu u 2008. godini. Kako je nedavno uveden Centralni registar poreskih obveznika, možemo očekivati da će stepen statističkih „outlajera“ biti smanjen na minimum u narednom periodu. Ipak, ukoliko bi se centralizovana raspodela poreza na zarade vršila na osnovu poreskih podataka (ili podataka iz evidencije Fonda PIO), bila bi neophodna i odgovarajuća statistička obrada podataka koja će osigurati verodostojnost i robustnost automatske šeme za raspodelu prihoda. Tako bi bilo poželjno isključiti podatke iz najnižeg i najvišeg decila gde su statistički „outlajeri“ najčešće locirani, te koristiti prosečne podatke za prethodnih nekoliko godina.¹¹

5. Zaključna razmatranja

Poznato je da je postojeći sistem naplate i raspodele poreza na zarade po opštinama prilično komplikovan i da stvara značajne administrativne troškove za poslodavce u Srbiji. U ovoj studiji smo pokazali i kvantifikovali to da je postojeći sistem po dva osnova imanentno regresivan pri raspodeli prihoda između opština. Prvi uzrok regresivnosti jeste formula za raspodelu prihoda koja je implicitno bazirana na oporezivim zaradama radnika – što prouzrokuje regresivnu raspodelu prihoda među opštinama pri povećanju progresije poreza na zarade. Drugi uzrok regresivnosti jeste nedosledna primena važeće regulative od strane poslodavaca – što u praksi dovodi do pristrasnosti ka najrazvijenijim opštinama.

Automatizovana raspodela poreza na zarade pri Trezoru Srbije bi eliminisala administrativne troškove poslodavaca u postojećem sistemu, kao i pristrasnost ka razvijenijim opštinama koja se u praksi javlja usled toga što poslodavci nedosledno primenjuju važeću regulativu. Kako trenutno ne postoji odgovarajući registar podataka na kome bi se bazirala automatizovana raspodela prihoda, predloženo rešenje bi zahtevalo da nadležne državne službe razviju: ili odgovarajući registar ili odgovarajuće procedure za korišćenje postojećih podataka u registrima Poreske uprave i Fonda PIO.

Automatizovan i centralizovan sistem bi takođe omogućio implementaciju fleksibilne formule za raspodelu poreskih prihoda koja bi uzimala u obzir ekonomski položaj razvijenih i nerazvijenih opština, kao i stepen progresivnosti poreza na zarade. Na ovaj način bi se izbegla regresivna preraspodela prihoda među opštinama u slučaju eventualnog povećanja progresivnosti poreza na zarade u narednom periodu.

¹¹ Tako je, primera radi, odstranjivanjem podataka iz najvišeg i najnižeg decila moguće kompletno eliminisati problem statističkih „outlajera“ u slučaju opštine Čuprija u 2009. godini.

Literatura

- Milojko Arsić, Nikola Altiparmakov, Saša Randelović, Aleksandar Bučić, Dušan Vasiljević i Tony Levitas (2010), *Poreska politika u Srbiji: pogled unapred*, Fond za razvoj ekonomske nauke, Beograd
- Milica Bisić, Boško Mijatović i Marko Paunović (2010), *Efekti predloženih poreskih reformi Na prihode lokalnih samouprava*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd
- Nacionalna alijansa za lokalni ekonomski razvoj – NALED (2009), *Siva knjiga*, Beograd
- Zakon o finansiranju lokalne samouprave, *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 62/06
- — Zelović, Milan (2010), „Troškovi preduzeća zbog opterećenja suvišnim administrativnim procedurama“, *Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika* br. 21

Aneks: Kategorizacija razvijenosti opština

- Prvu grupu čine natprosečno razvijene opštine: Beograd (17 opština), Niš (pet opština), Novi Sad (dve opštine), Kragujevac (dve opštine), Arilje, Čačak, Čajetina, Gornji Milanovac, Kosjerić, Kruševac, Lajkovac, Pirot, Požarevac, Smederevo, Jagodina, Šabac, Užice, Valjevo, Vrnjačka Banja, Apatin, Bačka Palanka, Bačka Topola, Bečej, Beočin, Indija, Kanjiža, Kikinda, Kula, Pančevo, Pećinci, Senta, Sombor, Sremska Mitrovica, Sremski Karlovci, Stara Pazova, Subotica, Temerin, Vrbas, Vršac, Zrenjanin.
- Drugu grupu čine jedinice lokalne samouprave čiji je stepen razvijenosti u rasponu od 80 do 100% republičkog proseka, i to su: Kraljevo, Bor, Zaječar, Vranje, Lapovo, Odžaci, Sokobanja, Čuprija, Novi Kneževac, Kladovo, Paraćin, Požega, Šid, Aleksandrovac, Lučani, Bački Petrovac, Bač, Loznica, Titel, Topola, Ada, Ruma, Novi Bečej.
- Treću grupu čine jedinice lokalne samouprave čiji je stepen razvijenosti u rasponu od 60 do 80% republičkog proseka, a to su: Novi Pazar, Arandelovac, Smederevska Palanka, Irig, Kovin, Ivanjica, Srbobran, Kovačica, Mali Idoš, Leskovac, Prokuplje, Nova Varoš, Raška, Boljevac, Trstenik, Aleksinac, Majdanpek, Batočina, Priboj, Koceljeva, Dimitrovgrad, Despotovac, Bajina Bašta, Velika Plana, Ljig, Negotin, Čičevac, Čoka, Veliko Gradište, Ub, Vladimirci, Opovo, Bogatić, Svilajnac, Žabalj, Sečanj.
- Četvrtu grupu čine jedinice lokalne samouprave čiji je stepen razvijenosti u rasponu od 50 do 60% republičkog proseka, a to su: Brus, Knjaževac, Petrovac, Alibunar, Bela Crkva, Surdulica.
- Petu grupu razvijenosti (devastirana područja) čine jedinice lokalne samouprave čiji je stepen razvijenosti ispod 50% republičkog proseka, a to su: Merošina, Bojnik, Trgovište, Malo Crniće, Tutin, Bela Palanka, Svrljig, Knić, Žabari, Bosilegrad, Golubac, Kuršumlja, Ražanj, Gadžin Han, Sjenica, Žagubica, Medveđa, Rekovac, Osečina, Blace, Crna Trava, Žitorađa, Vladičin Han, Mali Zvornik, Plandište, Žitište, Nova Crnja, Preševo, Bujanovac, Kučevo, Babušnica, Vlasotince, Lebane, Mionica, Prijepolje, Krupanj, Rača, Doljevac, Varvarin, Ljubovija.

Analiza i predlog izmene kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda za borbu protiv side, tuberkuloze i malarije

Aleksa Nenadović*

Ova analiza ima za cilj da istakne negativne implikacije nastavka korišćenja sadašnjih kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda po zemlje sa *srednje-višim* dohotkom (*upper middle income*) i predloži njihove izmene. Mnoge od tih država se suočavaju s nemogućnošću da konkurišu za sredstva Globalnog fonda jer ne ispunjavaju kriterijume eligibilnosti, što može smanjiti efikasnost borbe protiv side (HIV/AIDS) na globalnom nivou. Primena istih kriterijuma za sve zemlje sa *srednje-višim* dohotkom, ima za posledicu nepravednu distribuciju sredstava po zemljama. Siromaštvo, kao jedan od bitnih činioca koji utiče na prevalencu HIV/AIDS epidemije, nije dovoljno uvaženo primenom sadašnjih kriterijuma. Većina država sa *srednje-višim* dohotkom, koja ne bude mogla da konkuriše za sredstva Globalnog fonda u sledećoj rundi, nema uspostavljen zdravstveni sistem koji samostalno može da efikasno odgovori na opasnost od širenja HIV/AIDS-a. Dodatni pritisak na državne zdravstvene sisteme stvara i manjak sredstava koji je posledica budžetskih ograničenja nastalih usled svetske finansijske krize. Za razliku od sadašnjeg kriterijuma koji definiše gornju granicu visine pomoći kao procenat domaćeg budžeta koji se izdvaja za prevenciju i lečenje bolesti, predlažemo da maksimalni procenat ne bude isti za sve zemlje, već da kontinuirano opada od najsiromašnijih do najbogatijih zemalja sa *srednje-višim* dohotkom.

Uvod

U ovoj analizi¹ ispitujemo argumente u korist teze da sadašnji kriterijumi eligibilnosti Globalnog fonda² za zemlje sa srednje-višim dohotkom (*upper middle income*) nisu adekvatni i predlažemo njihove izmene, kako bi globalni efekti borbe protiv HIV/AIDS-a, tuberkuloze (TB) i malarije bili veći. Ukoliko kriterijumi eligibilnosti ne budu izmenjeni, značajan broj zemalja sa srednje-višim dohotkom će imati teškoće da nastavi s finansiranjem programa za borbu protiv HIV/AIDS-a. Neke zemlje su prešle iz grupe sa srednje-nižim dohotkom (*lower middle income*) u grupu sa srednje-višim dohotkom i samim tim za njih sada važe drugačiji kriterijumi eligibilnosti koje one ne mogu da ispune kako bi aplicirale za sredstva Globalnog fonda. Neke zemlje sa srednje-višim dohotkom troše novac koje su dobile iz prethodnih rundi kada su važili drugačiji kriterijumi eligibilnosti, pa i one takođe ne mogu da konkurišu u sledećoj rundi. Nastavak primene sadašnjih kriterijuma eligibilnosti dovešće do manjka sredstava u mnogim zemljama sa srednje-višim dohotkom i time ugroziti napredak borbe protiv side na globalnom nivou. Naš predlog izmene kriterijuma ne samo što omogućava kontinuitet u finansiranju zemalja sa srednje-višim dohotkom, već racionalnije i pravednije raspoređuje sredstva.

Prema klasifikaciji Svetske banke³, zemlja spada u grupu sa srednje-višim dohotkom ukoliko je njen bruto nacionalni dohodak (BND) per capita između 3.946 i 12.195 dolara. Pored toga, postoji grupa zemalja sa niskim dohotkom (*low income*) – do 995 dolara, sa srednje-nižim dohotkom (*lower middle income*) – od 996 do 3.945 dolara i sa visokim dohotkom (*high income*) – preko 12.196 dolara. Za zemlje sa srednje-višim dohotkom postoje uslovi koji definišu kada je epidemija HIV, TB ili malarije ozbiljna, i samo ukoliko su oni ispunjeni zemlja može aplicirati za sredstva Globalnog fonda. Zemlja sa srednje-višim dohotkom može konkurisati za sredstva namenjena borbi protiv HIV/AIDS-a, ukoliko je prevalenca obolelih veća od 5% u okviru visokorizične grupe (muškarci koji imaju seks sa muškarcima, seksualni radnici, intravenozni korisnici droge itd.) ili je procenat obolelih u opštoj populaciji starosti između 15–49 godina veći od 1%. Što se tiče uslova koji definišu epidemiju kao ozbiljnu za tuberkulozu, zemlja se mora naći na jednoj od dve SZO (WHO) liste⁴, dok za malariju procenat umrlih od ove bolesti mora biti veći od jednog

* Fond za razvoj ekonomske nauke

1 Autor se zahvaljuje g. Pavlu Demelu, ekonomisti iz JAZAS-a, na stručnim sugestijama koje su značajno doprinele kvalitetu analize.

2 Globalni fond je međunarodna agencija za finansiranje projekata koji se bave prevencijom i lečenjem HIV/AIDS-a, malarije i tuberkuloze.

3 Globalni fond koristi listu zemalja prema visini BND per capita koju je Svetska banka objavila u svom poslednjem godišnjem izveštaju.

4 Lista visoke epidemije tuberkuloze Svetske zdravstvene organizacije (WHO) ili lista zemalja u kojima se nalazi 97% novih slučajeva tuberkuloze koji su zavisni od HIV/AIDS.

promila u ukupnom mortalitetu. Ukoliko zemlja dobije sredstva od Globalnog fonda, njihov iznos ne sme prelaziti 100%, 65%, odnosno 35% novca koji država izdvaja za konkretnu bolest u slučaju zemlje sa niskim, srednje-nišim, odnosno srednje-višim dohotkom. Zemlje s visokim dohotkom ne mogu konkurisati za sredstva Globalnog fonda.

Smatramo da uslove koji definišu epidemiju HIV/AIDS-a treba menjati, za razliku od uslova za TB i malariju. Predlažemo nov način računanja maksimalnog procenta za zemlje sa srednje-višim dohotkom, dok bi procenti za zemlje sa niskim i srednje-nišim dohotkom ostali isti. Dobijena sredstva kao i ranije moraju biti usmerena na projekte koji se tiču siromašnih i ranjivih grupa. Predlog izmene pravila maksimalnih procenata pomoći za zemlje sa *srednje-višim* dohotkom, jedinstven je za sve tri bolesti, jer su razlozi zbog kojih treba korigovati pravila nezavisni od toga koja se bolest razmatra. Prihvatanjem novih pravila maksimalnih procenata pomoći, sredstva među *tim* zemljama će se raspodeljivati pravednije, bez obzira o kojoj se bolesti radi.

Primena sadašnjih kriterijuma favorizuje bogatije zemlje u okviru klasifikacije Svetske banke na osnovu njihovog BND *per capita*, smanjuje aktivnost Globalnog fonda u državama koje nemaju kapacitete da samostalno sprovede borbu protiv HIV, zapostavlja projekte usmerene ka siromašnoj populaciji, u vremenu kada su posledice finansijske krize u mnogim zemljama sa *srednje-višim* dohotkom i dalje prisutne. Naš predlog kriterijuma ravnopravnije raspodeljuje sredstva između zemalja, fokusira se na siromašne, obezbeđuje kontinuirano prisustvo Globalnog fonda u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom i sprečava da važeći kriterijumi dovedu do ekstremno neproporcionalne raspodele sredstava po regionima.

Ovaj rad je nastao na inicijativu nevladine organizacije (NVO) JAZAS iz Beograda, zbog potrebe da se zemlje sa *srednje-višim* dohotkom organizuju i, koristeći argumente iz ove analize, lobiraju da se kriterijumi eligibilnosti Globalnog fonda promene. Nakon uvoda, u prvom delu ovog rada razmatramo slabosti BND-a kao jednog od kriterijuma eligibilnosti, u drugom pokušavamo da dokažemo da je uticaj siromaštva na širenje HIV-a potcenjen, u trećem izlažemo stav da većina zemalja sa *srednje-višim* dohotkom nije sposobna da se samostalno bori protiv HIV/AIDS-a, dok u četvrtom delu ističemo značaj aktuelne finansijske krize. Na kraju rada, predlažemo izmene kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda.

1. Slabosti BND-a kao jednog od kriterijuma eligibilnosti

Jedan od kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda je BND *per capita*, jer se smatra da se njegovim rastom povećava ekonomska snaga države, pa samim tim i kapacitet društva da izdvoji više sredstava za borbu protiv HIV-a i poveća samostalnost u odnosu na inostranu pomoć. Ovaj indikator, međutim ne pruža informacije o socijalnim vezama u društvu, procentu najsiromašnijih, stepenu nejednakosti u raspodeli nacionalnog bogatstva, bilansu spoljnotrgovinskog računa, udelu vojne potrošnje u budžetu, sivoj ekonomiji, i drugim činiocima koji značajno determinišu kapacitet države za borbu protiv HIV-a. Zato se može desiti da dve zemlje imaju sličan nivo BND *per capita*, dok su im ostali navedeni činioci različiti, pa samim tim i njihovi kapaciteti za borbu protiv HIV, ali će za obe zemlje važiti isti kriterijumi eligibilnosti. Slažemo se da je teško imati kriterijume eligibilnosti koji će pravednije raspodeljivati sredstva između zemalja koje imaju isti nivo BND *per capita*, ali sadašnji kriterijumi važe jednako za sve zemlje sa *srednje-višim* dohotkom iako su one između sebe veoma različite. Primenom istovetnog kriterijuma eligibilnosti za sve zemlje koje imaju BND *per capita* između 3.946 i 12.195 dolara, siromašnije zemlje se stavljaju u nepovoljniji položaj. Ne mislimo da BND *per capita* kao jedan od ključnih kriterijuma eligibilnosti treba zameniti nekim drugim indikatorom, jer je lak za razumevanje, regularno se ažurira i publikuje, pa ga iz tih razloga mnoge međunarodne organizacije koriste, ali smatramo da treba uvesti nova pravila koja se odnose na taj indikator. Iznošenjem njegovih slabosti, gradimo argumente kako bismo opravdali naš predlog za dopunu i izmenu ukupnih kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda.

Glavna razlika BND *per capita* u odnosu na BDP *per capita* jeste u tome što preciznije odlikava standard stanovništva. BND se dobija tako što se BDP-u dodaju neto prihodi od rada i od vlasništva iz inostranstva. Time se sprečava da novac koji nije na raspolaganju stanovništvu bude predstavljen kao deo ekonomske snage zemlje. Dobar primer je Luksemburg, u kome oko 90 hiljada ljudi dnevno doputuje na posao iz Nemačke, Francuske, Belgije i Holandije. Ovi zaposleni nisu deo populacije Luksemburga i zato se ne smatra da doprinose nacionalnom dohotku. Zato je BDP *per capita* u 2008. godini iznosio 84.713 a BND *per capita* bio niži – 63.978 dolara. U zemljama u razvoju postoji mnogo primera gde strane kompanije obuhvataju značajni deo domaće proizvodnje (npr. ekstrakcije nafte), i većinu profita šalju u zemlje u kojima se nalaze centralne filijale. Iz ovog razloga, za jedan od kriterijuma eligibilnosti izabran je BND *per capita* a ne BDP *per capita*, jer primanja stranih radnika i profita internacionalnih kompanija koje svoja

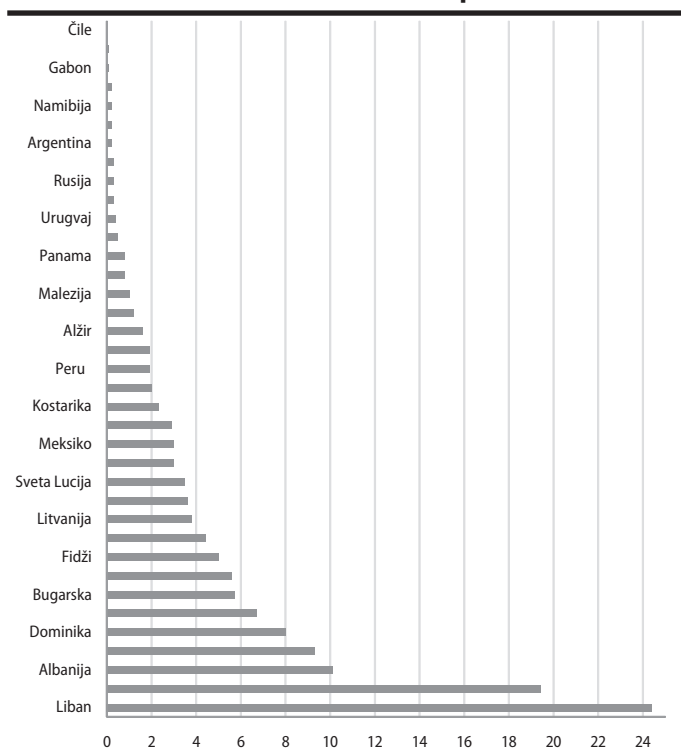
sredstva ne troše u zemlji domaćina nema smisla ubrajati u indikator kojim se klasifikuju zemlje, zbog toga što ona nisu potencijalna sredstva koja se mogu usmeriti ka borbi protiv HIV-a. Osim ove razlike, BDP i BND *per capita* su veoma slični, tako da se klasične kritike BDP-a kao indikatora ekonomske snage odnose i na BND.

Nacionalni računi ne obuhvataju aktivnosti u sivoj ekonomiji (obično legalne aktivnosti, za razliku od onih na „crnom tržištu“) tokom kojih se izbegavaju porezi, tako da poređenja zemalja na osnovu BND *per capita* nisu potpuno precizna jer je zastupljenost sive ekonomije u njima različita. On može dostizati visoke cifre čak i u razvijenim zemljama, npr. IRS procenjuje da se oko 4-8% privredne aktivnosti u SAD-u odvija u krugovima sive ekonomije, dok je taj procenat u zemljama u razvoju dosta viši. Mnoge zemlje sa *srednje-višim* dohotkom imaju ozbiljne probleme s korupcijom, sivom ekonomijom i izbegavanjem plaćanja poreza. Kada bismo mogli da izmerimo stvorenu vrednost sive ekonomije, verovatni raspored zemalja bio bi nešto drugačiji, a neke bi prešle iz grupe sa *srednje-nižim* u onu sa *srednje-višim* dohotkom.

Proračuni BDP i BND ne obuhvataju neformalan rad, brigu o deci, kućne poslove i volonterske aktivnosti. Koliko zemlje imaju kapaciteta za uspešnu borbu protiv HIV-a zavisi i od mreže NVO organizacija koje često funkcionišu uz pomoć volontera. U sredinama u kojima postoje jake socijalne veze, bolesnima od HIV-a mogu pomagati kako rođaci i prijatelji, tako i volonteri NVO organizacija. Ovi doprinosi ne registruju se kao deo BND-a jer ih ne prate lični prihodi ili državni troškovi. U zemljama s visokim socijalnim kapitalom, položaj zaraženih može biti znatno bolji a kapacitet države za borbu protiv HIV veći, ali se to ne može odrediti na osnovu BND *per capita* indikatora.

Sredstva koja emigranti u inostranstvu šalju u domovinu da finansijski pomognu svojim rođacima i prijateljima nazivaju se doznake (*remittance*). Ukupna suma doznaka u 2008. godini iznosila je 328 milijardi dolara (Ratha et al. 2009). Strane doznake mogu imati važan uticaj na kupovnu moć stanovništva i makroekonomsku ravnotežu, a ta se kategorija ne ubraja u BND. Dodavanjem neto tekućih transfera BND-u dobija se indikator bruto nacionalni raspoloživi dohodak (GDNI) koji daje najprecizniju informaciju o ukupnim raspoloživim prihodima, koji se mogu koristiti za potrošnju ili štednju. U nekim zemljama sa *srednje-višim* dohotkom procenat neto stranih doznaka iznosi preko 10% (Grafikon L3-1).

L3-1. Vrednost doznaka izražena kao procenat BDP-a

Izvor: UNDP

Kada bi se, recimo, bruto nacionalnom dohotku Honduras dodao neto iznos stranih doznaka on bi verovatno prešao u grupu zemalja sa *srednje-višim* dohotkom. Često se sredstva primljena putem stranih doznaka troše za potrebe zdravstvene nege i lekova. Na osnovu poređenja BND-a između zemalja, države s velikom emigracijom i prilivom doznaka imaju potcenjenu ekonomsku snagu. Indikator koji pokazuje rizik od prezađenosti države je javni dug/GDP. Koliko su doznake važne za makroekonomsku stabilnost dokazuje predlog stručnjaka iz MMF-a (Abdih et al. 2009), koji predlažu da se za zemlje s visokim procentom doznaka iz inostranstva indikator izmeni u javni dug/(BDP + doznake.)

Kriterijum BND *per capita* daje informaciju samo o prosečnom prihodu na nivou države, a ne o tome kako je ukupni dohodak raspoređen među stanovništvom, što može biti važna informacija o položaju ranjivih grupa u društvu. Nejednakosti povećavaju šansu za diskriminaciju marginalnih grupa, povećanje siromaštva, kriminala, broja zavisnika od droge itd. Zemlja sa manjim nejednakostima obično ima efikasniji zdravstveni sistem od one u kojoj su nejednakosti više izražene.

Rast BND *per capita* ne mora da uzrokuje smanjenje siromaštva i bolji položaj marginalnih grupa. Osnovni pokazatelji ekonomskog napretka, kao recimo BDP, nakon recesije ukazivali su na poboljšanja stanja ekonomije, ali građani sa prosečnim primanjima to ne osećaju. Umesto analize prosečnih veličina, nobelovac Stiglic predlaže usmeravanje pažnje na medijanu, što bi značilo da bi umesto BND *per capita* trebalo koristiti medijanu BND *per capita*. Ova tema

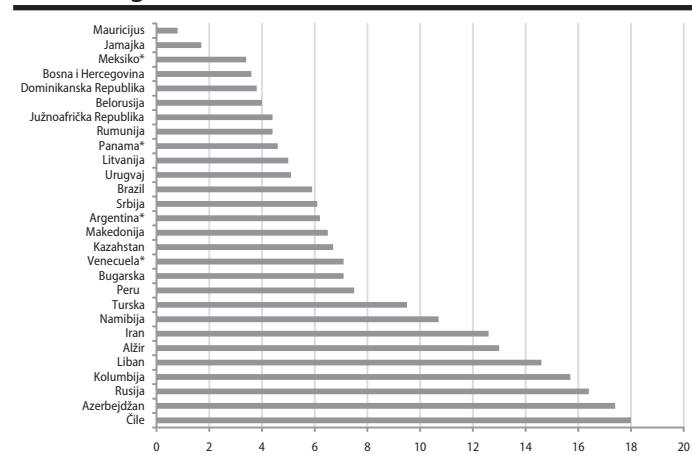
Analiza i predlog izmene kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda za borbu protiv side, tuberkuloze i malarije

je izuzetno aktuelna pa je na inicijativu predsednika Francuske Sarkozija osnovana Komisija koja će se baviti usavršavanjem indikatora koji pouzdanije procenjuju blagostanje stanovništva, za razliku od uobičajenih kriterijuma kao što su BDP i BND.

Podatak o visini BND-a *per capita* ne govori ništa o tome da li zemlja ima makroekonomske probleme, a oni mogu ograničavati kapacitet države u borbi protiv HIV-a. Prema kriterijumima eligibilnosti, nema razlike između zemalja istog nivoa BND-a *per capita* koje imaju različite nivoe spoljnotrgovinskih deficita. Dobar primer je kontroverza oko Kine. Kini je u poslednjih osam godina odobreno preko milijardu dolara putem Globalnog fonda, iako je ona finansirala fond sa samo 16 miliona u istom periodu. Tako je dobila 60 puta više nego što je uložila. U isto vreme ukupne devizne rezerve ove zemlje se procenjuju na oko 2,5 biliona dolara, kao posledice dugogodišnjih trgovinskih suficita. Kina značajan deo ovih sredstava ulaže u američke obveznice, a s druge strane, prilično novca za borbu protiv HIV/AIDS-a dobija putem inostranog finansiranja. Jack Chow, bivši asistent generalnog direktora Svetske zdravstvene organizacije (WHO), i priznati stručnjak koji je puno uradio da se ideja Globalnog fonda ostvari, navodi da je Kina dobila status zahvaljujući „propustima“ (Chow, 2010) u važećem sistemu kriterijuma eligibilnosti. S druge strane, zemlje s visokim spoljnotrgovinskim deficitom obično su primorane da smanjuju budžetske rashode, kako ne bi ugrozile finansijski rejting i da bi sprečile eventualnu krizu domaće valute, pa su izdvojena sredstva za zdravstvo često nedovoljna. Kako zemlje s visokim suficitom lakše mogu da uvećaju zdravstvene troškove, racionalnije bi bilo da umesto njih pomoć za borbu protiv HIV/AIDS-a dobiju one zemlje koje imaju visoke deficite. Nekoliko zemalja sa *srednje-nižim* dohotkom trenutno ima stend baj aranžman sa MMF-om, usled prezaduženosti, rizika od nagle devalvacije i visokog deficita. Te zemlje teže odvajaju sredstva za zdravstvo jer je jedan od uobičajenih koraka, ali i eksplicitnih uslova aranžmana u stabilizacionim programima smanjenje budžetskih rashoda. Znamo da idealni kriterijumi eligibilnosti ne postoje, ovde ističemo slabosti postojećih, i verujemo da bi uz malu korekciju sadašnjih kriterijuma, ukupni globalni efekti projekata Globalnog fonda mogli biti veći.

Indikator BND sadrži troškove za odbranu, tako da ne mora da znači da zemlja sa višim BND *per capita* može imati veći potencijal u o odnosu na onu sa nižim, ukoliko ta druga zemlja ima skromne vojne troškove. Situacija je često baš obrnuta. Sredstva će teško biti preusmerena iz vojnog budžeta u zdravstveni sektor, a često su zemlje sa visokim vojnim budžetom u riziku od rata ili su imale sukobe u skorijoj prošlosti. Uobičajena posledica vojnih sukoba su diskriminacija manjina, pripadnika suprotne strane u sukobu, zapostavljanje rizičnih grupa, i opšte osećanje u političkoj eliti da postoje važnije teme od zdravstva kojima država treba da se posveti. Očekivati uspešnu akciju države protiv HIV-a u takvim uslovima krajnje je nerealno. Tako su zaključci o kapacitetu države u borbi protiv HIV-a na osnovu BND-a *per capita* uglavnom potcenjeni u slučaju zemalja koje nemaju značajne vojne budžete, niti rizike od rata ili terorizma.

Grafikon L3-2. Vojni rashodi izraženi kao procenat centralnog budžeta

* Podatak iz 2000. godine.

Izvor: Svetska banka

sa *srednje-višim* dohotkom – taj procenat se smanjuje sa dotadašnjih 65% na 35%. Time se zemlje prilikom prelaska naglo „kažnjavaju“ za marginalna povećanja BND-a *per capita*, zbog taksativnih granica klasifikacije Svetske banke. Dobar primer su Ekvador i Peru, dve relativno slične zemlje koje imaju zajedničku granicu. Za Ekvador, koji ima BND *per capita* 3.730 dolara, važi pravilo maksimalnih 65%, a za Peru maksimalnih 35% iako je njegov BND *per*

Ovo su sve argumenti zbog kojih bi „savršen“ kriterijum trebalo da pravi razlike i između zemalja sa istim nivoom BND *per capita*, a ne da izjednačava sve zemlje u istoj grupi. Sadašnji kriterijumi eligibilnosti baš to i čine – potpuno isto tretiraju sve zemlje sa *srednje-višim* dohotkom. Klasifikacija Svetske banke svrstava u grupu sa *srednje-višim* dohotkom sve zemlje sa BND *per capita* između 3.946 i 12.195 dolara, pa su zemlje u vrhu te grupe preko tri puta bogatije od onih na dnu. Jedan od kriterijuma eligibilnosti jeste da ukupna pomoć Globalnog fonda za zemlju sa *srednje-višim* dohotkom ne sme preći 35% državnog budžeta za borbu protiv HIV-a, tako da su i najsiromašnije i najbogatije jednako tretirane. Ovim se neproporcionalno više sredstava daje bogatijim državama, što je nepravedno, a posledica je manja efikasnost uloženi sredstava. Takođe, kada zemlja pređe iz grupe sa *srednje-nižim* u onu

capita viši od ekvadorskog za samo 260 dolara. Naš predlog izmene kriterijuma delimično će otkloniti ove nelogičnosti, ublažiti nagla smanjenja maksimalnih procenata prilikom prelaska zemalja u grupu sa *srednje-višim* dohotkom, i napraviti razlike u maksimalnim procentima između bogatijih i siromašnijih zemalja u okviru te grupe.

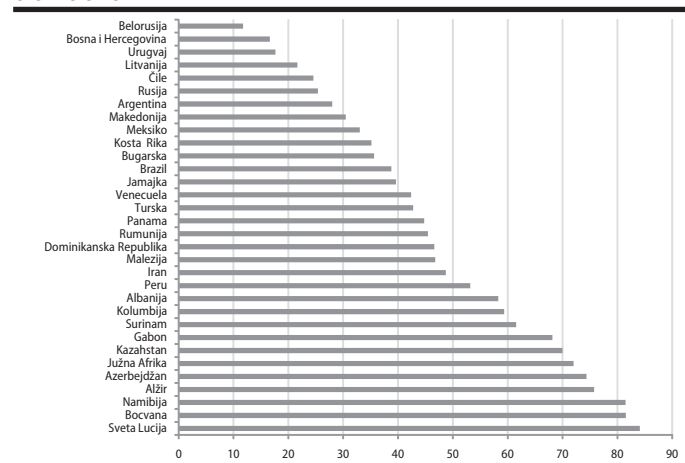
2. Siromaštvo u zemljama sa srednje-višim dohotkom i rizici širenja HIV-a

Populacija koja živi u siromaštvu, jedna od rizičnih HIV grupa, nije zanemarljiva u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom, i često je imala koristi od projekata Globalnog fonda. Državni programi u toj grupi zemalja retko targetiraju siromašne, tako da je strana pomoć imala odlučujuću ulogu u smanjenju rizika od epidemije u ovoj ranjivoj grupi. Apsolutno siromaštvo nije pojava svojstvena samo za zemlje sa *niskim* dohotkom, jer oko 4,4% stanovnika u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom živi sa ispod dva dolara dnevno, pod pritiskom nejednakosti i manjka mogućnosti, zbog čega su aktivnosti koje podstiču HIV epidemiju: prostitucija, korišćenja droge i kriminal – raširena pojava. Indolentan odnos država prema siromašnima u njihovim programima za borbu protiv HIV-a, i istovremeno smanjenje aktivnosti Globalnog fonda dovešće do pojave nove ranjive grupe na globalnom nivou, koju čini oko 40 miliona ljudi u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom. Oni će biti ostavljeni na „milost“ država koje do sada nisu pokazale dovoljnu senzitivnost za njihove probleme, dok će ih zaobići inostrana pomoć, do sada većinski distribuirana putem Globalnog fonda.

Kriterijumi elibilitnosti su rigorozniji za zemlje sa *srednje-višim* dohotkom zbog toga što se smatra da su one relativno bogate, i sposobne da sopstvenim ekonomskim kapacitetima finansiraju lečenje i prevenciju HIV/AIDS-a, i da će uskoro neke od njih preći granicu ka zemljama sa *visokim* dohotkom. Prva asocijacija kada se pomisli na ljude koji žive ispod linije apsolutnog siromaštva jesu zemlje sa *niskim* dohotkom. Međutim, prema poslednjim procenama (Sumner, 2010), tri četvrtine stanovnika planete koji žive ispod linije apsolutnog siromaštva nalaze se u zemljama sa *srednje-nišim* ili *srednje-višim* dohotkom, oko milijardu ljudi. To je blizu milijarde siromašnih, koji nisu imali previše koristi od toga što su njihove države napustile grupu zemalja sa *niskim* dohotkom. Sledeće godine će Kina verovatno postati zemlja sa *srednje-višim* dohotkom, i onda će oko šestina svetskog stanovništva koja živi sa manje od 1,25 dolara dnevno biti u toj grupi! Kada se razmišlja o korišćenju klasifikacija zemalja Svetske banke ne sme se zaboraviti da u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom postoje i oni koji su veoma siromašni. Naravno, ne mislimo da su kriterijumi elibilitnosti postavljeni na pogrešnim osnovama, već da bi trebalo uzeti u obzir činjenicu da ekonomski rast u zemljama nije doveo do smanjenja siromaštva koliko se to očekivalo, i da u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom takođe postoji problem siromaštva.

Nejednakost je snažno izražena u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom, čije su posledice po zdravstveno stanje negativne, a siromaštvo je koncentrisano u uskom rasponu oko nacionalnih linija siromaštva i u okviru manjinskih grupa, tako da statistički podaci koji se najčešće tumače nisu precizna informacija amplitude problema. Mnoge zemlje ne objavljuju podatke o apsolutnom siromaštvu, već se veća pažnja obraća na one koje žive ispod nacionalne linije. Recimo, Rumunija je prilikom ulaska u Evropsku uniju počela da primenjuje ankete po novim standardima, koje ne obuhvataju merenje apsolutnog siromaštva, iako Svetska banka procenjuje da preko 4% populacije te države živi sa manje od dva dolara dnevno. Kako je često siromašniji deo stanovništva koncentrisan oko nacionalne linije siromaštva, blago pomeranje te linije nagore može dovesti do sasvim drugačijih zaključaka. Istraživanje u Južnoj Americi poredilo je udeo populacije koji živi ispod nacionalne linije, i onog koji se dobija kada se ta linija u statistički prihvatljivoj meri pomeri nagore (Fisher, 2009). Prema prvom pristupu procenat siromašnih ispod nacionalne linije iznosio je 12,7% a nakon pomeranja linije čak 65,8%. Zbog načina na koji se sprovode ankete o siromaštvu, broj najugroženijih, pogotovu u okviru manjinskih grupa, često je potcenjen, što pokazuju rezultati istraživanja (UNDP, 2007) sprovedenog na populaciji Roma u Bugarskoj i starosedelaca u Meksiku i Hondurasu. U jednoj godini procenat onih koji žive u Bugarskoj sa manje od jednog dolara dnevno iznosio je samo 0,05% a sa manje od dva dolara preko 10%. Oko 51% najsiromašnije populacije čine Romi, koji su izloženi diskriminaciji i nemaju ravnopravan pristup zdravstvenim uslugama. Prema istom istraživanju, u periodu 1990–2006, dve zemlje sa *srednje-višim* dohotkom – Argentina i Venecuela, nisu imale skoro nikakav progres u smanjivanju procenta ekstremnog siromaštva. Te zemlje su u istom periodu ostvarile značajan ekonomski rast, što pokazuje da porast BND-a *per capita* ne mora značiti bolji standard za apsolutno siromašne. Siromaštvo je potcenjeno u urbanim sredinama (Satterthwaite, 2004/Ravallion et al. 2008), a tu su rizici HIV epidemije najveći. Nezanemarljiv deo populacije u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom živi u sličnim uslovima kao stanovnici najsiromašnijih zemalja sa niskim dohotkom, ali nažalost, usled sadašnjih kriterijuma elibilitnosti nemaju pristup sredstvima Globalnog fonda u potrebnoj meri.

Grafikon L3-3. Procenat stanovništva koje živi ispod pet dolara dnevno u zemljama sa srednje-višim dohotkom¹⁾

1) Da bismo izračunali procenat stanovništva koristili smo PovcalNet internet aplikaciju.

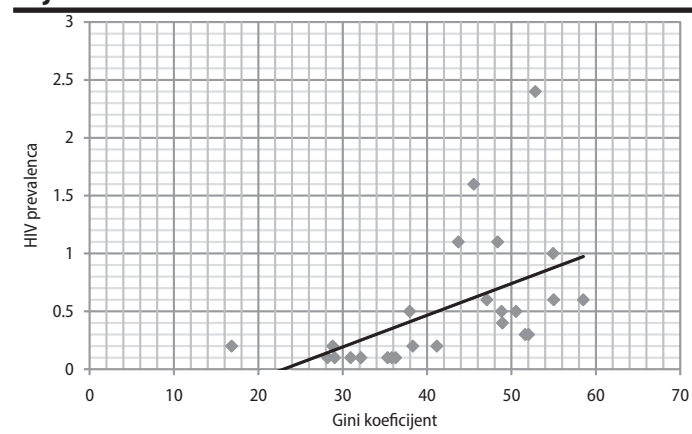
uslovima siromaštva koje skoro uvek prate razni vidovi nejednakosti i diskriminacije: „Ljudi koji žive u siromaštvu skloniji su zloupotrebi droga, kriminalu i pate od lošeg zdravlja. Oskudica povećava rizične a slabi protektivne činioce, kao što su jaka porodica i socijalne veze, samopouzdanje, obrazovanje, zaposlenost i ostvarivanje nadnice kojom se pokrivaju osnovne potrebe.” (Foster, 2000).

Uticaj na opšte zdravstveno stanje uključuje i povećan rizik od HIV-a: „Siromaštvo i socijalna isključenost povećavaju ne samo rizik zavisnosti od droga i kriminalnog ponašanja, već dovode i do većeg rizika infekcije HIV-a i drugih bolesti koje se prenose preko krvi. Osobe koje pate od bolesti zavisnosti posebno su ranjive jer često zajedno koriste iste igle i upuštaju se u rizično seksualno ponašanje...” (Foster, 2000).

Nejednakost ne pogađa u istoj meri oba pola, i bitno utiče na rizike HIV-a među ženskom populacijom. Recimo, žene koje izgube posao, usled gubitka prihoda često ne mogu da izdržavaju porodicu, pa pribegavaju pružanju seksualnih usluga za novac. Usled manjka moći nisu u pozicije da insistiraju na korišćenju kondoma tokom seksualnog odnosa, a često su i žrtve nasilja u porodici. Žene narkomani, u nedostatka novca za kupovinu droge, upuštaju se u prostituciju, i tako postaju deo začaranog kruga; droge, prostitucije, nasilja i HIV-a.

Metaanaliza preko 134 istraživanja (Kondo et al. 2009) o uticaju nejednakosti na opšte zdravlje stanovništva utvrdila je da negativni efekti počinju kada Gini koeficijent bude iznad 0,3, i da rast koeficijenta nakon te granice uzrokuje sve veće negativne efekte po zdravlje stanovništva. Prateći te zaključke da bismo pokazali povezanost nejednakosti i raširenosti HIV u populaciji, na osnovu podataka o Gini koeficijentata i raširenosti HIV-a u populaciji od 15–49 godina starosti po zemljama, uradili smo *cross country* regresiju za zemlje sa *srednje-višim* dohotkom (Grafikon L3-4). Jasno se vidi da sa rastom Gini koeficijenta raste i prevalenca HIV-a, što upućuje na to da kada se razmišlja o paradigmi

Grafikon L3-4. Veza između HIV prevalencije i nejednakosti u društvu

Siromaštvo i nejednakost važni su činiooci koji utiču na kvalitet zdravlja populacije, usled manjka ekonomskih sredstava i socijalnog kapitala u društvu. Istorijski gledano, ostali činiooci rizika nekada prevladavaju nad siromaštvom, ali nikada dugoročno, jer je ono i dalje možda presudan činilac epidemije (direktno ili indirektno) van visokorizičnih grupa, čak i u najrazvijenijim zemljama. Teško je odvojiti siromaštvo od ostalih činilaca kroz vreme jer su njegove veze i uticaj na ostale činioce komplikovani. Uticaj društvenih činilaca od kojih zavisi nivo epidemije HIV-a promenljiv je u vremenu, jer oni predstavljaju kompleksnu, integrisanu mrežu u kojoj se prepliću socijalne strukture i ekonomski sistemi. U toj integrisanoj mreži činilaca siromaštvo samo privremeno može imati manje dominantan značaj, jer njegov teret i moć da destruktivno utiče na ljudsko ponašanje nikada ne prestaje.

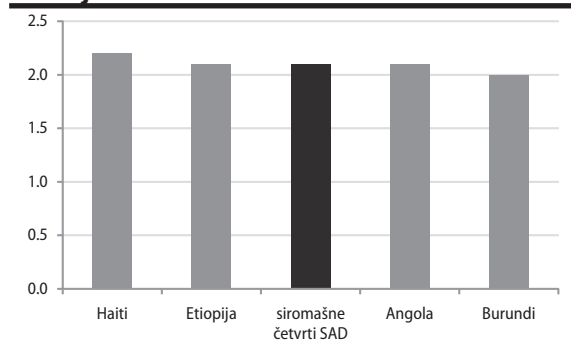
„Devijantno“ društveno ponašanje češće se primećuje u „umerenog“ siromaštva (manje od dva dolara dnevno). Mnogo se više obraća pažnja na liniju nacionalnog siromaštva koju svaka zemlja računa za sebe. Tu dolazi do nekih propusta, recimo, nove članice Evropske unije ne računaju stanovništvo ispod apsolutne linije, jer je način računanja prihvaćen kada u „starim“ članicama takva populacija nije postojala. Takođe, merenje onih koji žive ispod apsolutne linije ne daje dobre informacije jer su efekti siromaštva kontinirani, i ne prestaju nakon što se ta linija prekorači. Stanovništvo je često koncentrisano oko apsolutne ili nacionalne linije, pa su

Prema proceni Svetske banke u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom živi oko 4,4 % populacije ispod linije „umerenog“ siromaštva (manje od dva dolara dnevno). Mnogo se više obraća pažnja na liniju nacionalnog siromaštva koju svaka zemlja računa za sebe. Tu dolazi do nekih propusta, recimo, nove članice Evropske unije ne računaju stanovništvo ispod apsolutne linije, jer je način računanja prihvaćen kada u „starim“ članicama takva populacija nije postojala. Takođe, merenje onih koji žive ispod apsolutne linije ne daje dobre informacije jer su efekti siromaštva kontinirani, i ne prestaju nakon što se ta linija prekorači. Stanovništvo je često koncentrisano oko apsolutne ili nacionalne linije, pa su

u zavisnosti od malih pomeranja linije siromaštva (u statističkom smislu) dovodile do veoma različitih rezultata. Izlazak iz grupe koja živi sa manje od 1,5 dolara dnevno ne znači da se situacija dramatično promenila, već su više-struka ograničenja i patnje i dalje prisutni. Kako je njihov broj u uzorku veoma nizak, raspon greške prilikom procene je dosta visok. Anketari imaju teži pristup i otežan rad u prigradskim naseljima najsiromašnijih (*slums*) tako da je moguće da je broj najugroženijih potcenjen. Dodatni problem je što razne geografske oblasti nekada koriste različite metodologije, pa je zbirna procena neprecizna. Zato bi bilo bolje sprovoditi ankete apsolutno siromašnih zasebno za specifične i manjinske grupe. Siromaštvo Roma u Bugarskoj, i autohtonog stanovništva u Hondurasu i Meksiku potcenjeno je po broju siromašnih. Korišćenjem PovcalNet-a za Bugarsku autor je dobio da sa manje od jednog dnevno živi oko 0,5%, a sa manje od dva dolara čak 10%. Kriterijum eligibilnosti bi trebalo da spreči da marginalne siromašne grupe u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom, čiji je materijalni status sličan onome koji imaju građani zemalja sa *niskim* dohotkom, postanu „nevidljivi“. Njima se država neće baviti, a strana pomoć će ih zaobići. Ukoliko se uzme u obzir da su procene manje od publikovanih, zabrinjavajuće je da će oko 40–50 miliona ljudi biti izopšteno iz globalnog sistema pomoći za HIV/AIDS, samo na osnovu toga što žive u zemljama u kojima su njihovi sugrađani „dobrostojeći“. Kao što smo ranije spomenuli, u anketama se po nekim autorima potcenjuje urbano siromaštvo (Satterthwaite, 2008/Ravallion et al. 2008). Iz ovih činjenica možemo zaključiti da problem siromaštva u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom treba da se uključi u paradigmu borbe protiv HIV-a.

Najnovije istraživanje (Denning et al, 2010) u SAD-u potvrđuje naše mišljenje da zapostavljanje siromašnih kao ranjive grupe može dovesti do povećanja prevalencije. Na osnovu uzorka iz 25 velikih gradova, analizirane su četvrti u kojima više od 20% populacije živi ispod linija nacionalnog siromaštva. Uzorak nisu činili pripadnici visokorizičnih grupa (msm, idu, sw, csw) kako bi se izolovao uticaj socioekonomskih činilaca. Epidemija u toj populaciji iznosi 2,1% – što prema klasifikaciji UNAIDS-a predstavlja generalnu epidemiju. Iz podataka se jasno vidi da je prevalenca u siromašnim četvrtima inverzno povezana s visinom dohotka (Grafikon L3-5). Što veći dohodak – to je manja verovatnoća da osoba bude zaražena. Razlika je zabrinjavajuća: osoba čija su primanja manja od 10.000 dolara ima sedam puta veću verovatnoću da bude zaražena HIV-om od one koja prima preko 50.000 dolara godišnje. Usled „nevidljivosti“, prevalenca među gradskom sirotinjom u jednoj od najrazvijenijih zemalja sveta je sada na nivou epidemije među opštom populacijom nekih afričkih zemalja (Grafikon L3-5). Takođe, inverzan odnos svih socioekonomskih varijabli u istraživanju (obrazovanje, godišnji prihod, nivo siromaštva, zaposlenost, beskućništvo) ispostavio se kao statistički relevantan. Heteroseksualac koji živi u siromašnoj četvrti ima čak 20 puta veću šansu da postane zaražen HIV-om u odnosu na prosečnog građanina SAD-a. Američka administracija sprema novu strategiju za prevenciju i lečenje HIV/AIDS-a među siromašnom populacijom, ali zapanjujuće je da se ovakav rast epidemije desio u državi koja ima visoke materijalne i tehničke resurse, vrhunске stručnjake, i da je propust bio netargetiranje ranjive grupe – gradske sirotinje. Ovakav scenario se može lako dogoditi (ili se već događa) u nekim zemljama sa *srednje-višim* dohotkom, a smatramo da su naivna očekivanja da njihove vlade budu samostalne i efikasne u tretiranju ranjivih grupa, pogotovu posle primera u jednoj tako razvijenoj državi kao što su SAD.

Grafikon L3-5. HIV prevalenca u siromašnim gradskim četvrtima SAD i nekoliko afričkih zemalja

Izvor: „Communities in Crisis: Is there a generalized HIV epidemic in impoverished urban areas of United States?“

Siromaštvo koje je važan činilac koji doprinosi povećanju rizika od epidemije HIV-a u javnosti se uglavnom povezuje s Afrikom i zemljama sa *niskim* dohotkom iako se iz našeg izlaganja vidi da ono nije trivijalan problem ni u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom. U tim istim zemljama socijalna isključenost i diskriminacija sprečavaju ovu populaciju da bude korisnik preventivnih programa i lečenja u državnim programima. Zato je uloga Globalnog fonda u finansiranju i asistenciji projekata koji bi direktno ili indirektno ciljali siromašne verovatno jedini način da se veća pažnja obrati na ovu populaciju, povećaju domaći kapaciteti i socijalni kapital, kako bi se stvorili uslovi da zemlje sa *srednje-višim* dohotkom u budućnosti samostalno nastave borbu protiv HIV-a i minimiziraju se negativni efekti zapostavljanja siromašnih. Kriterijum eligibilnosti trenutno postavljaju isti maksimalni procenat od 35% domaćeg budžeta za sredstva koja zemlja može dobiti

od Globalnog fonda za sve zemlje sa *srednje-višim* dohotkom iako su razlike u nivou BND-a značajne (3.946–12.195 dolara). Time se sredstva preraspodeljuju neefikasno, siromašnije države dobijaju manje nego što bi trebalo a favorizuju se bogatije. Zbog toga naš predlog menja pravila tako da različiti maksimalni procenti važe za siromašnije i bogatije zemlje u okviru grupe zemalja sa *srednje-višim* dohotkom.

3. Nemogućnost država sa srednje-višim dohotkom da samostalno sprovedu efikasnu borbu protiv HIV/AIDS-a

Pored problema finansiranja, zemlje sa *srednje-višim* dohotkom suočavaju se sa mnogobrojnim organizacionim, tehničkim, socijalnim i političkim preprekama u svojim nastojanjima da ispune „Milenijumske razvojne ciljeve“, pa je stoga neizvesno da li njihovi državni aparati i civilni sektori poseduju „zrelost“ i sredstva koja su neophodna za efikasnu borbu protiv i lečenje HIV/AIDS-a. Državni zdravstveni sistemi daleko su od nivoa razvijenosti istih u zemljama sa *visokim* dohotkom, pa se postavlja pitanje da li bi bez strane pomoći mogli da ostvare ciljeve. Tamo gde postoji fiskalni prostor za izdvajanje sredstava najverovatnije ne postoje uhodani mehanizmi zdravstvenog sistema koji bi trebalo da uspešno izvrše prevenciju i lečenje. Zdravstveni budžeti biće kontinuirano ali marginalno povećavani u budućnosti, tako da nema previše fiskalnog prostora za nagli rast troškova za prevenciju i lečenje HIV-a, ali izgledi za uspešnu akciju možda zavise više od institucija, socijalnog kapitala i političke volje. Trenutno, državni sistemi u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom poražavajuće nedovoljno obraćaju pažnju na ranjive grupe, a sistemi prevencije su zastareli i pogrešno organizovani. Pored ovih objektivnih internih manjkavosti sistema, troškovi uvoznih lekova često ne odgovaraju ekonomskom statusu obolelih, čime se podižu troškovi lečenja i dovodi u pitanje pravednost određivanja cena lekova od strane multinacionalnih farmaceutskih kompanija. Zato su finansijska pomoć i asistencija Globalnog fonda možda ključni elementi koji mogu da odluče o uspešnosti ishoda borbe protiv HIV-a u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom.

Postoji ozbiljan rizik da bi u nedostatku pomoći od Globalnog fonda državni zdravstveni sistemi nastavili neadekvatnu politiku prema ranjivim grupama, čime bi se povećale šanse od budućih epidemija. Ne samo da su ranjive grupe izložene višestrukoj diskriminaciji i pritisku stigme, već su finansijska sredstva usmerena ka njima veoma niska. Od ukupnog iznosa za prevenciju, u zemljama gde postoji opšta epidemija ka ranjivim grupama usmerava se samo 1% sredstava, tamo gde je epidemija koncentrisana 7%, a ukoliko je epidemija niskog tipa: 6% (Izazola et al, 2009). Raspored potrošnje sredstava krajnje je neujednačen i ne odgovara potrebama. Prema preporukama UNAIDS-a za 2010. godinu (UNAIDS, 2009), 46% globalnog budžeta za borbu protiv HIV-a trebalo bi da bude usmereno na prevenciju. Međutim, prema anketi sprovedenoj u 50 zemalja – samo je 20% sredstava bilo usmereno ka prevenciji. Državni programi za prevenciju su u velikoj većini opšti i ne ciljaju ranjive grupe. Dobar primer je Latinska Amerika (Brazil, Honduras, Panama, Kolumbija, Peru, Urugvaj) u kojima 60% ljudi koji žive sa HIV-om čine msm, a samo je 0,5% ukupnih sredstava za prevenciju usmereno ka njima (Izazola et al, 2004). U proseku zemlje sa *srednje-nišim* i *srednje-višim* dohotkom izdvajaju 10% ukupnih sredstava za prevenciju, što je daleko ispod targeta preporučenih od UNAIDS-a. U mnogim zemljama sa *srednje-višim* dohotkom Globalni fond sufinansira projekte koji targetiraju ranjive grupe, i predstavlja kohezivni činilac domaćih i stranih sredstava. U te projekte aktivno su uključene nevladine organizacije, koje imaju daleko veće iskustvo u sprovođenju aktivnosti sa ranjivim grupama, pogotovu ukoliko su one stigmatizovane u društvu. Ukoliko sredstva Globalnog fonda ne budu raspoloživa, projekti sa ranjivim grupama će biti sprovedeni neproaktivno, i verovatno u reduciranom obimu, koji je ionako u proseku nizak. Državni zdravstveni sistemi u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom ne poseduju „zrelost“ da samostalno sprovedu uspešnu prevenciju usmerenu ka ranjivim grupama, što može imati dalekosežne negativne posledice.

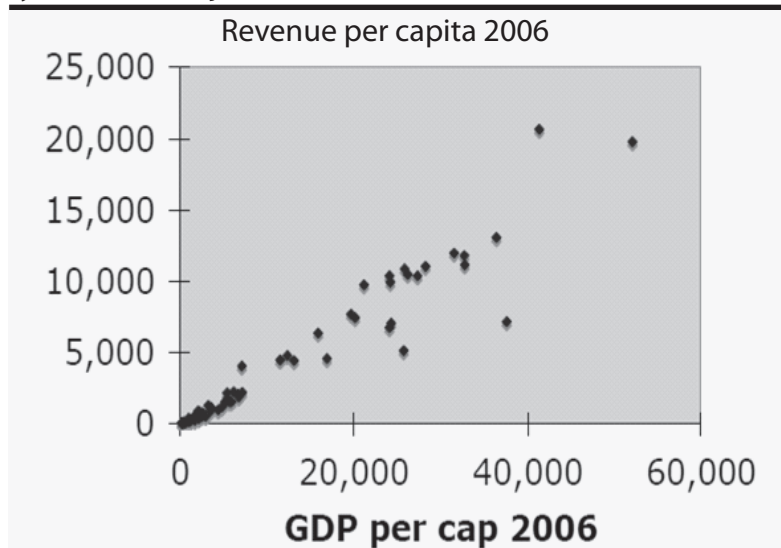
Preovladavajuće je mišljenje da će zbog toga što su projektovane stope rasta za zemlje sa *srednje-višim* dohotkom relativno visoke, one biti u stanju da značajno povećaju svoje izdatke za borbu protiv HIV/AIDS-a, ali se potcenjuju makroekonomska ograničenja budućeg povećanja udela zdravstvenih troškova u budžetu, kao i rizici od *crowding out* efekta. Preterani optimizam, koji se bazira isključivo na projekcijama rasta, u kombinaciji sa neefikasnim programima prevencije i neadekvatnim tehnikama za nadzor epidemije i rizičnih grupa, povećava šanse za negativan scenario po pitanju ispunjenja ciljeva borbe protiv HIV-a u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom. Zato je neophodan kompleksan i pažljiv pristup u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom, kako bi se izbegla kratkovidost i verovanje da je ekonomski kapacitet dovoljan uslov da države autonomno sprovedu uspešne strategije borbe protiv HIV/AIDS-a. Da bismo izbegli kratkovidni optimizam, podsetimo se ciljeva vezanih za razvijene zemlje. Koliko je izvesno da će razvijene zemlje ispuniti target od 0,7% GDP-a za oficijelnu pomoć za razvoj (ODA⁵) toliko spominjanog u dokumentima UN? Skeptici nisu malobrojni po ovom pitanju, a stiče se utisak da je mnogo manje brige oko ispunjenja ciljeva u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom. Pre nego što se opustimo u optimizmu potrebno je uzeti u obzir potencijalna finansijska i institucionalna ograničenja u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom.

Ispunjenje dugoročnih ciljeva u borbi protiv HIV podrazumeva da zemlje u razvoju tokom rasta sve više izdvajaju

5 Official Development Aid.

za zdravstvene troškove, kako bi se smanjivala potreba za inostranim donacijama, a države mogle da samostalno rešavaju najvažnije potrebe svojih građana. Međutim, obično su ova očekivanja usled intuitivnog osećaja iznad realnog nivoa – ostvariva samo u slučaju najoptimističnijeg scenarija. Autori jedne studije (Van Der Gaag et al, 2009), koji su proučavali fiskalni prostor i politički kapacitet u globalnoj borbi protiv side do 2031. godine, procenjuju da je elasticitet troškova zdravstvenog sistema u odnosu na ekonomski rast u proseku dosta nizak – 1,03 (Grafikon L3-6). Značajnije oscilacije udela zdravstvenih troškova u BDP-u, praćene heterogenim politikama po zemljama primećuju se pre svega u *high income* grupi. *Middle income* zemlje neće imati nagle „skokove“ zdravstvenih troškova, već će se taj proces odvijati dugo i postepeno. Tačno je da se očekuje da *middle income* zemlje imaju visok rast u budućnosti, ali da li je taj argument dovoljan da se ispune ambiciozni ciljevi? Možda i jeste, ali oštri kriterijumi eligibilnosti prilikom prelaska iz *srednje-niže* u *srednje-višu* grupu nisu usklađeni s realnošću kontinuirano marginalnog povećanja izdataka za zdravstvo uz ispunjenje pretpostavke o ekonomskom rastu. Rast troškova je kontinuiran, a kriterijumi eligibilnosti uzrokuju nagli prekid nakon što se pređe „crta“ između zemalja sa *srednje-nižim* i *srednje-višim* dohotkom. U svojoj zoni tokom prelaska te „crte“ neophodno je da troškovi prevencije i lečenja HIV/AIDS-a imaju „skok“, kako bi se kontinuirano nastavila strategija. Ovde često postoji disbalans između priliva sredstava (fiskalni kapacitet) i starog nivoa potreba. Da li su države sposobne da putem racionalizacije nekih drugih troškova u zdravstvu obezbede potrebna sredstva za HIV/AIDS nakon prestanka strane pomoći? Naše je mišljenje da će u zemljama u kojima udeo strane pomoći u ukupnom budžetu za HIV nije minimalan, inercija državnih institucija i manjak političke volje biti ozbiljne prepreke povećanju tih troškova u spomenutoj svojoj zoni. Ta zona može trajati i nekoliko godina, u ambijentu u kome pouzdano ne možemo proceniti negativne efekte pogrešnog delovanja. Recimo, u mnogim zemljama podaci o obolelima i prevalenci među vulnerabilnim grupama nisu pouzdani. Sprovođenje anketa propadne, ili ih nije moguće pokrenuti usled stigmatizacije marginalnih grupa. Poznata je rasprava o tome u kojoj zemlji postoji najveći broj obolelih od HIV-a, i neslaganja između vlada i UN po tom pitanju. U uslovima „nesavršenih informacija“ (blag opis situacije), nedostatak pravih aktivnosti u borbi protiv HIV-a tokom „sive zone“ može dovesti do povećanja broja obolelih i epidemije. Čak i kratkoročno neizdvajanje potrebnih sredstava može imati ozbiljne posledice u uslovima pogodnim za epidemiju. Osim manjka finansija, u svojoj zoni zemlje više neće imati asistenciju Globalnog fonda, pa će na površinu izaći institucionalne slabosti.

Grafikon L3-6. BDP per capita (x-osa), javni prihodi per capita (y-osa), sve zemlje

Izvor: "Fiscal Space and Policy Space for Financing the Global AIDS Response to 2031"

U slučaju da se optimistična očekivanja u pogledu visine izdvajanja sredstava za borbu protiv HIV-a ostvare, ne postoji garancija da će to dovesti do univerzalnije ponude zdravstvenih usluga. Razlog može biti *crowding out* efekat, dobro poznat u makroekonomskoj analizi. Uvećanjem zdravstvenog budžeta povećava se i obim usluga koje javni sistem nudi. Međutim, stanovništvo koje je bilo dobrostojeće u toj meri da može da koristi usluge privatnog zdravstvenog sektora, tokom procesa povećanja ponude javnog sistema može prestrukturirati svoju tražnju ka njemu. Odnos koristi i troškova u javnom zdravstvenom sektoru se povećava kada udeo budžeta u BDP-u raste, kao i dijapazon usluga javnog sistema. Tada korisnicima privatnog lečenja postaje racionalno da smanjuju izdatke za lečenje u privatnoj praksi. Kako su oni u prednosti nad siromašnima i marginalnim grupama, dolazi do *crowding out* efekta. Investicije

u javni sektor smanjuju potrošnju u privatnom sektoru, tako da se ukupan iznos ulaganja u zdravstvo ne povećava značajno. Time dolazi do negativnih socijalnih posledica, i neispunjenja osnovnog razloga radi kojeg je povećan zdravstveni budžet – povećanja pokrivanja zdravstvenih potreba siromašnih i ostalih marginalnih grupa.

Donošenje zaključaka o napretku država u njihovoj borbi protiv HIV/AIDS-a na osnovu makroekonomskih indikatora rasta i procenta zdravstvene potrošnje u budžetu, posledica je primene previše simplifikovanog koncepta o borbi protiv HIV-a, a kratkovidost takvog pristupa može imati negativne posledice. Nedovoljno uključivanje i orijentisanost ka siromašnima dovodi do toga da oni budu neravnopravno uključeni u koristi od ekonomskog rasta.

Opsednutost *scale up* konceptom može dovesti do toga da njegovo formalno ispunjenje ne bude praćeno ostvarivanjem suštinskih ciljeva na bazi kojih je taj pristup prihvaćen. Globalni fond igra važnu ulogu u otklanjanju ovakvih anomalija, pa uštede usled povlačenja iz projekata namenjenih zemljama sa *srednje-višim* dohotkom mogu biti niže od potencijalnih troškova u budućnosti. Slažemo se da treba povećavati učestvovanje domaćih izvora za pokrivanje troškova u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom za borbu protiv HIV/AIDS-a, ali smatramo da i mala asistencija Globalnog fonda može imati ključan elemenat uspeha. Globalni fond može imati odlučujuću ulogu u stimulisanju i kontroli državnih programa kako bi oni održali usredsređenost na siromašne i ostale ranjive grupe, a minimizirali *crowding out* efekat. Veoma smo pesimistični u pogledu potencijala državnih sistema da uspešno sprovedu borbu protiv HIV-a samostalno, i mislimo da je prisustvo Globalnog fonda, i nevladinih organizacija koje su aktivno učestvovala u njegovim dosadašnjim projektima, neophodno da bi moguće epidemije u visoko rizičnim grupama i među siromašnom populacijom u zemljama sa *srednje-višim* dohotkom bile izbegnute.

4. Finansijska kriza i njen značaj

Globalna finansijska kriza koja je kulminirala kolapsom investicione banke *Lehman Brothers* dovela je do najveće svetske recesije nakon 30-ih godina prošlog veka. Izvor krize je bio u razvijenim zemljama, ali su efekti bili snažni i u zemljama u razvoju. Zbog toga, kada se govori o borbi protiv side na svetskom nivou, obavezno bi trebalo uključiti u analizu negativne efekte ekonomske krize, pogotovu jer je još neizvesno kako će oporavak izgledati u budućnosti. Negativni efekti nisu tekući već će se njihov uticaj osećati godinama unapred. Ovo je osetljiv trenutak i zato strategija borbe protiv HIV/AIDS-a mora biti prilagođena situaciji, i samo ukoliko budu uzete u obzir specifične okolnosti u kojima se zemlje u razvoju nalaze, ona može biti uspešna. U nastavku ćemo koristiti rezultate ankete iz 63 zemlje (UNAIDS, 2009), koja je sprovedena saradnjom Svetske banke i UNAIDS-a, kako bismo poduprli našu bojazan da finansijska kriza može da ima ozbiljan uticaj na nastavak borbe protiv HIV-a i ostvarenje „Milenijumskih razvojnih ciljeva“. Iako se u analizi ne pominju pojedinačni podaci o zemljama, zaključci se odnose na zemlje sa *niskim* i *srednjim* dohotkom zajedno. Kada se, međutim, posmatra geografski raspored zemalja, vidi se da su i zemlje sa *srednje-višim* dohotkom ugrožene.

Razvijene zemlje su tokom recesije smanjile tražnju za inostranom robom, čime je bio pogođen izvoz zemalja u razvoju. Ovo je smanjilo nivo zaposlenosti čija su posledica niži prihodi domaćinstava. Tamo gde država ne pokriva sve troškove lečenja HIV-a, siromašniji slojevi, čiji su prihodi ugroženi, često nisu u stanju da finansijski podnesu rashode za negu i lekove. Čak i ukoliko država u potpunosti finansira lečenje, postoje finansijske barijere koje ograničavaju da siromašni iskoriste javne zdravstvene usluge. Na primer, pacijenti iz unutrašnjosti moraju da plate troškove puta, tako da se dešava da odustanu od lečenja jer im ne ostaje dovoljno novca za ostale rashode. Ovo smanjuje tražnju za HIV/AIDS uslugama, što povećava broj obolelih u budućnosti. Oni koji su u blizu granice apsolutnog siromaštva, usled smanjenih prihoda imaju lošiju ishranu, što dovodi do smanjenog imuniteta u kontaktu sa HIV-om i većeg procenta obolelih.

Ponuda HIV/AIDS usluga je pod pritiskom nižeg domaćeg i inostranog finansiranja. Usled pada zaposlenosti i prihoda u zemljama u razvoju, masa poreskih prihoda se smanjila. Samim tim budžeti ne mogu obezbediti finansiranje kao u periodu pre krize, pa su sredstva za prevenciju i lečenje HIV-a često smanjena. U Bocvani su poreski prihodi između drugog i trećeg kvartala 2009. godine opali za 40%. Zemlje koje za borbu protiv HIV-a većinu sredstava izdvajaju iz državnog budžeta suočile se sa nemogućnošću nastavka finansiranja na pretkriznom nivou. Prema prethodno spomenutom istraživanju u 57%⁶ zemalja iz uzorka, doći će do smanjenja sredstava za borbu protiv HIV-a iz državnih izvora. Ovo dovodi u pitanje cilj univerzalnog pristupa, pogotovu marginalnih grupa (msm, sw i idu), jer su sredstva potrebna za smanjenje stigme i diskriminacije siromašnih. Prema navedenom istraživanju, 60 od 63 zemlje neće moći da ispune planove povećanja obuhvata obolelih od HIV-a, a već se u tri zemlje očekuje da 26 hiljada pacijenata bude uskraćeno za antiretroviralnu terapiju. Ukoliko osoba prekine sa terapijom obično joj se stanje veoma brzo pogorša i dovede do smrti. Inostrani donatori sve teže prikupljaju novac pa je i strana pomoć niža nego ranije. U ovakvoj situaciji neophodno je pažljivo razmotriti nastalu situaciju i prilagoditi koncepte pomoći koji su osmišljeni pre početka finansijske krize. Zanimarivanje smanjenja ponude HIV/AIDS usluga može dovesti do rasta budućih troškova i neispunjenja „Milenijumskih razvojnih ciljeva“. Zato je trenutak da se preispitaju odluke donesene ranije i uzme u obzir činjenica da većina zemalja sa *srednje-višim* dohotkom nije na putu da samostalno nastavi uspešnu borbu protiv HIV-a.

6 Uzorak obuhvata 63 zemlje u kojima živi dve trećine zaraženih HIV-om u svetu.

Lična potrošnja u mnogim zemljama sa *srednje-višim* dohotkom zavisna je od visine stranih doznaka koju emigracija šalje u domovinu rođacima i prijateljima. Kako su prihodi emigracije u zapadnim zemljama takođe smanjeni, strane doznake beleže pad. Procenjuje se da je usled pada zaposlenosti u razvijenim zemljama došlo do sniženja nivoa stranih doznaka za oko 7%, što je gubitak od nekih 24 milijarde dolara. Ovo je veoma važan aspekt kada se razmišlja o HIV-u, i vredi spomenuti da su prema jednoj anketi (Amuedo et al. 2009), primaoci doznaka iz Meksika naveli da 23 procenta tih sredstava koriste za troškove lečenja. Sredstva od doznaka su bitna stavka u finansiranju lečenja u zemljama u razvoju. Marginalna smanjenja stranih doznaka mogu imati snažan efekat na tražnju HIV/AIDS usluga.

Rizici finansijske krize odnose se i na prevenciju, jer iskustva prethodnih recesija govore da vlade prvo smanjuju troškove prevencije pa tek onda lečenja. Prema već spomenutom istraživanju (UNAIDS, 2009) 59% zemalja očekuje smanjenje fondova za prevenciju u 2010. godini, i u budućnosti će biti pogođeni svi regionii osim zemalja u istočnoj Aziji i Pacifiku. Nevladine organizacije su efikasnije od državnih službi u pogledu uspešne prevencije. Međutim, 39% nevladinih organizacija je potvrdilo da će obuhvatiti manju populaciju kroz aktivnosti prevencije u 2009. godini nego u prethodnoj. Rezultat smanjenje prevencije najviše će osetiti stigmatizovane i marginalizovane grupe, koje su najčešće i epicentar epidemije.

Usled finansijske krize došlo je do naglog smanjenja priliva stranog kapitala u zemlje u razvoju, od kojih su mnoge zavisne da bi nastavile ekonomski razvoj. Prekid priliva uzrokovao je makroekonomske neravnoteže, često devalvaciju domaće valute. Time su cene lekova postale skuplje, i teže dostupne siromašnjoj populaciji koja je pod pritiskom nižih prihoda. Devalvacija domaće valute u zemljama istočne Evrope i centralne Azije iznosi u proseku oko 20%, što je značajan efekat na cene lekova u tim zemljama. Usled nestabilnosti finansijskog sistema zbog ekonomske krize, 6 zemalja sa *srednje-višim* dohotkom potpisale su stand-baj aranžman sa MMF-om, jedna je produžila prethodni, a dve uvele fleksibilne linije finansiranja. Skoro svaka peta zemlja sa *srednje-višim* dohotkom uspostavila je intenzivniji odnos sa MMF-om, što govori u prilog tome da ova grupa zemalja ima ozbiljne poteškoće u ostvarenju osnovnih ekonomskih ciljeva. Ove zemlje u velikom su iskušenju jer su im neophodna ozbiljna smanjenja budžetske potrošnje kako bi ispravile makroekonomske neravnoteže. Na nivou države, zbog programa makroekonomske stabilizacije izdaci za zdravstvo se smanjuju, a usled devalvacije se cene antiretroviralnih lekova povećavaju, tako da je negativan efekat „dupliran“.

Negativni uticaji finansijske krize će se osećati još godinama, što može ugroziti planirane targete za HIV u okviru „Milenijumskih razvojnih ciljeva“. Kako sve manje zemalja ispunjava kriterijume eligibilnosti Globalnog fonda, ukoliko oni ne budu korigovani, velika većina sredstava će biti usmerena u Afriku i Aziju, pa će sredstva koje se dodeljuju zemljama Latinske Amerike, Istočne Evrope i Centralne Azije biti neproporcionalno niska. *Negativni uticaji finansijske krize u kombinaciji sa sve manje dostupnim sredstvima, pojačavaju našu argumentaciju da bi kriterijume eligibilnosti trebalo preispitati, jer su oni osmišljeni u vreme kada ekonomske projekcije nisu predviđale da će doći do Velike recesije.*

5. Predlog „novih“ kriterijuma eligibilnosti

Do sada smo izneli argumente u korist tvrdnje da je potrebno „relaksirati“ uslove eligibilnosti kojima se definiše kada se HIV epidemija smatra ozbiljnom, kao i one ka promeni načina pomoću kojeg se određuje maksimalna visina pomoći izražena kao procenat nacionalnog budžeta za svaku od tri bolesti (HIV/AIDS, TB, malarija). U ovom delu teksta preciziraćemo naš predlog za izmenu kriterijuma eligibilnosti.

Sve manje zemalja sa *srednje-višim* dohotkom konkuriše za sredstva Globalnog fonda jer ne ispunjavaju uslove eligibilnosti koji definišu da država može konkurisati za sredstva namenjena borbi protiv HIV/AIDS-a, samo ukoliko je epidemija u okviru visokorizične grupe preko 5% ili na nivou populacije starosti 15-49 godina iznad 1%. Jedan deo zemalja sada troši novac od poslednjih faza isplata iz grantova prethodnih rundi, koji su dobili jer su konkurisali po „starij“ kriterijumima. Neke druge, koje su postale zemlje sa *srednje-višim* dohotkom ne ispunjavaju uslove koji definišu ozbiljnu epidemiju, tako da ne mogu da konkurišu tokom novih rundi i nastave finansiranje HIV programa preko Globalnog fonda, jer sada za njih više ne važe „stari“ uslovi koji se odnose na zemlje sa *srednje-nižim* dohotkom. Državni zdravstveni sistemi nemaju dovoljno iskustva niti znanja u targetiranju ranjivih grupa i siromašnih, tako da će položaj ugroženih biti teži nego ranije, dok su HIV programi bili značajno finansirani putem projekata Globalnog fonda. Priliv sredstava pomoći je sve manji, a prostor za državno finansiranje se sužava usled negativnih efekata finansijske krize. Posebno su ugrožene zemlje gde je došlo do makroekonomskih problema usled recesije, a u kojima je značajan deo finansiranja bio zadovoljen programima Globalnog fonda ali više ne ispunjavaju kriterijume eligibil-

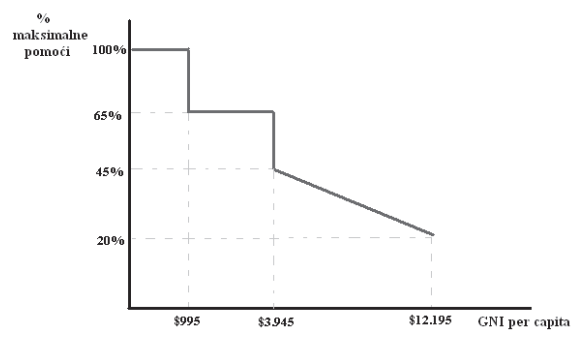
Analiza i predlog izmene kriterijuma eligibilnosti Globalnog fonda za borbu protiv side, tuberkuloze i malarije

nosti. Ukoliko kriterijumi koji definišu ozbiljnu epidemiju za zemlje sa *srednje-višim* dohotkom ostanu nepromenjeni, rizikujemo da se do sada ostvareni *scale up* u toj grupi pretvori u *scale down*.

Na početku analize naveli smo više razloga zbog kojih se može desiti da dve zemlje sa istim nivoom BND *per capita*, imaju nejednak nivo ekonomske snage a stanovništvo različit životni standard. Zamislimo dve zemlje; jednu, koja ima BND *per capita* 12.000 dolara, suficit trgovinskog bilansa, nizak nivo vojne potrošnje, razvijen NGO sektor, Gini koeficijent ispod 0,3 i visok priliv doznaka iz inostranstva, i drugu, koja ima BND *per capita* 4.000 dolara, visoku vojnu potrošnju, dvojni deficit, bitan deo populacije ispod nacionalne linije siromaštva, nema visok priliv doznaka, Gini koeficijent preko 0,5 i nerazvijen civilni sektor. Iako je druga zemlja prema indikatoru BND-a *per capita* tri puta siromašnija od prve, i uskraćena po svim tačkama koje smo naveli, sadašnji kriterijum koji definiše maksimalnu visinu pomoći izraženu kao procenat domaćeg budžeta, tretira ove dve zemlje potpuno isto. Pored svih važnih razlika, i verovatno jedine sličnosti po tome što pripadaju grupi sa *srednje-višim* dohotkom, obe zemlje neće moći da dobiju sredstva od Globalnog fonda preko sume koja iznosi 35% domaćeg budžeta za konkretnu bolest. Pošto ne postoji savršen kriterijum koji bi precizno izmerio sve prednosti prve zemlje u odnosu na drugu, ono što možemo da uradimo kako bi siromašnija zemlja po kriterijumu BND-a *per capita* barem dobila relativno više pomoći u odnosu na bogatiju, jeste da promenimo način kako se definiše maksimalni procenat pomoći izražen u domaćem budžetu za neku od bolesti.

Umesto da za sve zemlje sa srednje-višim dohotkom važi ograničenje da pomoć ne može preći 35% domaćeg budžeta, predlažemo da taj procenat bude varijabilan u zavisnosti od visine BND-a *per capita*, čime bi se sredstva Globalnog fonda raspoređivala racionalnije i pravednije. Kako se vidi na Grafikonu najsiromašnije zemlje sa srednje-višim dohotkom mogu dobiti sredstva u visini od 45%, dok najbogatije maksimalnih 20% domaćeg budžeta za bolest. Na ovakav način maksimalni procenat kontinuirano opada za zemlje koje imaju viši BND *per capita*, što predstavlja ravnopravniji način raspodele sredstava u okviru grupe zemalja sa srednje-višim dohotkom. Maksimalni procenat bi se računao korišćenjem jednostavne formule⁷. Za ostale grupe zemalja maksimalni procenti su fiksirani – 100 % i 65 %, kao što je to bio slučaj i ranije. Promenu maksimalnih procenata pomoći, s povećanjem nivoa BND *per capita* predstavlja crna linija na Grafikonu. Procenat opada stepenasto kada zemlja prelazi u grupu sa srednje-nižim dohotkom ili u grupu sa srednje-višim dohotkom,, a onda kontinuirano opada sa rastom BND-a *per capita* sve dok zemlja ne pređe u grupu sa visokim dohotkom, kada više nema pravo da aplicira za sredstva Globalnog fonda.

Grafikon L3-7. Predlog izmene kriterijuma maksimalnih procenata pomoći

„Relaksiranjem” uslova koji definiše HIV/AIDS epidemiju kao ozbiljnu, mnoge zemlje sa *srednje-višim* dohotkom dobijaju šansu da apliciraju za programe finansiranja Globalnog fonda, što obezbeđuje kontinuitet njegove asistencije u toj grupi zemalja, a garancija da će sredstva biti usmerena efikasno je uslov da programi budu usmereni ka siromašnima i ranjivim grupama. uslova Ako uslovi za epidemiju tuberkuloze i malarije ostanu isti kao što su bili i ranije, sprečavamo da zemlje sa *srednje-višim* dohotkom u velikom broju konkurišu za fondove, jer su potrebe i rizici u zemljama sa *niskim* i *srednje-nižim* dohotkom značajnije za te dve bolesti. Primenom novog načina računanja maksimalnog procenta pomoći, sprečićemo da taj procenat naglo opadne sa 65% na 35% – kada zemlja pređe u grupu sa *srednje-višim* dohotkom, što predstavlja sistematsko penalizovanje zemalja koje se „uspinju” prema klasifikaciji Svetske banke. Takođe, sredstva će biti pravednije raspodeljena između zemalja pa će najsiromašnija u grupi zemalja sa *srednje-višim* dohotkom moći da dobije do 45%, a najbogatija oko 20%. Ovakvi kriterijumi su u skladu sa načelima Globalnog fonda – da je pomoć siromašnima prioritet, pa će tako efekti misije na globalnom nivou biti uvećani, jer će sredstva dobijati oni kojima su ona najpotrebnija.

⁷ Maksimalni procenat zemlje = $56,7 - 0,3 \times (\text{BND per capita zemlje}/100)$. Na primer, primenom formule maksimalni procenat za Srbiju bi iznosio; $56,7 - 0,3 \times (6000/100) = 38,7\% \approx 39\%$, umesto sadašnjih 35%

Literatura

- Abdih, Y., Chami, R., Gapen, M., & Mati, A. (2009). *Fiscal Sustainability in Remittance Dependent Economies*. IMF.
- Amuedo, C., & Pozo, S. (2009). New evidence on the role of remittance on health care expenditures by Mexican households. *IZA Discussion Paper*.
- Chow, J. (2010). China's billion dollar appetite. *Foreign Policy*.
- Denning, P., & DiNenno, E. (2010). *Communities in Crisis: Is there a generalized HIV epidemic in impoverished urban areas of United States?*, Denning, DiNenno, 2010. CDC.
- Fisher, A. (2009). Towards Genuine Universalism within Contemporary Development Policy. *High Level Policy Forum – After 2015: Promoting Pro-poor Policy after the MDGs*.
- Foster, J. (2000). Social Exclusion, Crime and Drugs. *Drugs: education, prevention and policy*.
- (2009). *Impact of the global financial and economic crisis*, UNAIDS.
- Izazola, J., Montoya, O., Mayorga, R., Diaz, A., & Garcia de Leon, C. (2004). Lack of correlation between epidemiological data and expenditures on prevention among Men who have Sex with Men (MSM) in Central America (CA). *International Conference on AIDS*.
- Izazola, J., Wiegmann, J., Arán, C., Guthrie, T., De Lay, P., & Avila, C. (2009). Financing the response to HIV in Low-Income and Middle-income countries. *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes*.
- Kondo, N., Sembajwe, G., Kawachi, I., van Dam, R., Subramanian, S., & Yamagata, Z. (2009). Income inequality, mortality, and self rated health: meta-analysis of multilevel studies, *BMJ*.
- (2007). *Monitoring MDG 1 poverty reduction in middle income countries: Bulgaria, Moldova, Chile, Costa Rica, El Salvador, Honduras and Mexico*, UNDP.
- Ratha, D., Silwal, A., & Mohapatra, S. (2009). *Migration and Development Brief 10*. World Bank.
- Ravallion, M., Chen, S., & Sangraula, P. (2008). *New Evidence on the Urbanization of Global Poverty*. World Bank.
- Satterthwaite. (2004). The underestimation of urban poverty in low and middle-income nations. *IIED Working Paper 14*.
- Sumner, A. (2010). Global Poverty and the New Bottom Billion: What if Three Quarters of the World's Poor Live in Middle-Income Countries? *IDS Working Papers*, 01–43.
- VAN DER GAAG, J., HESTER, V., HECHT, R., GUSTAFSSON, E., MENSER, N., & MCGREEVEY, W. (2009). *Fiscal Space and Policy Space for Financing the Global AIDS Response to 2031*. Aids2031 Financing Working Group.
- (2009). *What countries need: Investments needed for 2010 Targets*, UNAIDS, 2009, UNAIDS.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

33

KVARTALNI monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji / glavni i odgovorni urednik Pavle Petrović. - 2005, br. 1 (januar/jul)- . - Beograd (Kamenička 6) : Fond za razvoj ekonomske nauke, 2005 - (Beograd : Alta Nova). - 30 cm

Tromesečno. - Ima izdanje na drugom jeziku: Quarterly monitor of economic trends and policies in Serbia = ISSN 1452-2810

ISSN 1452-2624 = Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji COBISS.SR-ID 126547212